

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **1** (97)
ianuarie - martie
2014

Chișinău, 2014

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. prof. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion JARCUȚCHI, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

© Institutul de Istorie al AȘM

SUMAR

STUDII

Ioan-Aurel POP,

LECȚIA DE ROMÂNISM A ROMÂNILOR DE LA RĂSĂRIT (SAU CUM AM DEVENIT MOLDOVEAN...)..... 5

Valentin CONSTANTINOV,

CONFRUNTĂRI POLITICO-DIPLOMATICE POLONO-OTOMANE ÎN PROBLEMA
REVENIRII MOVILEȘTILOR ÎN SCAUNUL MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1616..... 19

Tudor MOVILEANU,

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND "OASTEA CEA MARE"
ÎN ȚARA MOLDOVEI PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI - LEA 30

Virgiliu BÎRLĂDEANU,

POLITICI IMPERIALE RUSE DE RECONFIGURARE A IDENTITĂȚILOR TERITORIALE
LA FINELE SECOLULUI AL XVIII-LEA: COMENTARIILE LA ÎNSEMNĂRILE UNUI CĂLĂTOR RUS 38

Ion GUMENĂI,

POLITICA IMPERIULUI RUS FAȚĂ DE LIPOVENII DIN SUDUL
BASARABIEI ÎN PERIOADA ÎMPĂRATULUI ALEXANDRU I 50

Natalia MAFTEUȚĂ,

CONSIDERAȚII PRIVIND PROBLEMA SPAȚIILOR ȘCOLARE
DIN BASARABIA ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA 62

Davide ZAFFI,

AUTONOMY AND CULTURE. THE CASE OF BESSARABIA 74

Alina ILINCA,

CONSIDERAȚII PRIVIND CRIZA ENERGETICĂ DIN ROMÂNIA ANILOR '80 88

DOCUMENTAR

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU,

CONSIDERAȚII PRIVIND DATAREA UNUI DOCUMENT DIN SEC. AL XVI-LEA..... 101

ISTORIE LOCALĂ

Dinu POȘTARENCO,

PRIMELE ATESTĂRI DOCUMENTARE ALE LOCALITĂȚILOR CALFA,
HOREȘTI, RUJNIȚA, TÂRNOVA DIN PĂRȚILE SOROCII, TOMEȘTII VECHI ȘI ZGURIȚA 104

RECENZII

UN VALOROS ÎNDRUMAR ÎN LABIRINTUL CĂRȚII MODERNE 113

Valentina EȘANU

VADIM GUZUN, MAREA FOAMETE SOVIETICĂ, 1926-1936 118

Lilia CRUDU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN ANUL 1859
ȘI DESTINUL BASARABIEI” 123

Eugen-Tudor SCLIFOS

COMEMORAREA A 25 DE ANI DE LA RETRAGEREA TRUPELOR SOVIETICE DIN AFGANISTAN 125

Mariana ȚÎBULAC

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA LA 27 MARTIE 1918” – CONFERINȚĂ
DEDICATĂ ÎMPLINIRII A 96 DE ANI DE LA UNIRE 127

Mariana ȚÎBULAC

CONTENTS

STUDIES

Ioan-Aurel POP,

THE LESSON OF ROMANIANISM OF THE ROMANIANS FROM THE EAST
(OR HOW I BECAME MOLDOVAN...) 5

Valentin CONSTANTINOV,

POLISH-OTTOMAN POLITICAL AND DIPLOMATIC CONFRONTATIONS ON THE ISSUE
OF MOVILESHTI DYNASTY'S RETURN ON THE MOLDOVAN THRONE AT THE BEGINNING OF 1616..... 19

Tudor MOVILEANU,

SOME CONSIDERATIONS ON THE "GREAT ARMY" OF THE PRINCIPALITY
OF MOLDOVA UNTIL THE MIDDLE OF THE SIXTEENTH CENTURY 30

Virgiliu BÎRLĂDEANU,

RUSSIAN IMPERIAL POLICIES OF RECONFIGURATION OF TERRITORIAL IDENTITIES
IN THE LATE EIGHTEENTH CENTURY: COMMENTS ON THE DIARY OF A RUSSIAN TRAVELER 38

Ion GUMENĂI,

RUSSIAN EMPIRE POLICY TOWARDS THE LIPPOVANS
FROM SOUTHERN BESSARABIA IN THE REIGN OF ALEXANDER 50

Natalia MAFTEUȚĂ,

CONSIDERATIONS ON THE ISSUE OF SCHOOL PREMISES IN BESSARABIA
IN THE FIRST DECADES OF THE TWENTIETH CENTURY 62

Davide ZAFFI,

AUTONOMY AND CULTURE. THE CASE OF BESSARABIA 74

Alina ILINCA,

CONSIDERATIONS ON THE ENERGY CRISIS OF 1980'S ROMANIA 88

DOCUMENTARY

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU,

CONSIDERATIONS ON DATING A DOCUMENT FROM THE SIXTEENTH CENTURY 101

LOCAL HISTORY

Dinu POȘTARENCU,

THE FIRST DOCUMENTS ATTESTING LOCALITIES CALFA,
HOREST, RUJNIȚA, TARNOVA FROM SOROCA, TOMEȘTII VECHI AND ZGURIȚA 104

REVIEWS

A VALUABLE GUIDE TO A MODERN BOOKS LABYRINTH 113

Valentina EȘANU

VADIM GUZUN, THE GREAT SOVIET FAMINE, 1926-1936 118

Lilia CRUDU

SCIENTIFIC LIFE

SCIENTIFIC CONFERENCE „UNION OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES
IN 1859 AND BESSARABIA'S DESTINY” 123

Eugen-Tudor SCLIFOS

COMMEMORATING THE 25TH ANNIVERSARY OF THE WITHDRAWAL
OF SOVIET TROOPS FROM AFGHANISTAN..... 125

Mariana ȚÎBULAC

SCIENTIFIC CONFERENCE „UNION BESSARABIA WITH ROMANIA ON MARCH
27TH 1918” – CONFERENCE DEDICATED TO THE CELEBRATION OF 96 YEARS SINCE THE UNION 127

Mariana ȚÎBULAC

STUDII

Ioan-Aurel Pop*

LECȚIA DE ROMÂNISM A ROMÂNILOR DE LA RĂSĂRIT (SAU CUM AM DEVENIT MOLDOVEAN...)

Introducere

Ascultam, elev încă fiind, la Brașov, în Șchei, pe notele „Baladei”, un mesaj despre premiera operetei „Crai Nou”, petrecută în 1883, în marea sală de festivități a Liceului „Andrei Șaguna” și eram îndemnat de dascălii mei să nu uit. Mă gândeam atunci – și gândul acesta s-a întărit mereu – că cea mai frumoasă doină românească, auzită vreodată de mine era, fără îndoială, această „Baladă” sau tânguirea bucovineanului fără noroc numit Ciprian Porumbescu. Plângeau în notele ei – după gândul meu de-atunci – toți codrii Arboroasei, invocând vremuri de demult, când din Țara de Sus pornise destinul glorios al Țării celei mari a Moldovei, despre care aveam să aflu mai apoi de la alt moldovean – Nicolae Iorga – că fusese „a doua libertate românească”. Abia mai târziu am înțeles versul „Fiarbă vinu-n cupe, spumege pocalul”, din cea mai frumoasă poezie despre țară, despre România, scrisă vreodată pe acest pământ, anume „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie!”. Cum a putut Mihai Eminescu – născut la 1850 în aceeași Țară de Sus – când Moldova lui era împărțită între Turcia, Austria și Rusia, Transilvania era provincie a Austriei, iar Țara Românească era privită încă de unii drept provincie privilegiată a Imperiului Otoman, trăind apoi, după 1859, într-o țară care abia se forma, să prevestească viitorul României cu un optimism așa de tonic? Mai apoi, aveam să aflu că și cea mai frumoasă și mai exactă definiție a patriei române tot un moldovean o dăduse, anume Mihail Kogălniceanu. Pentru el, pe la 1843, patria era „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește”, iar „istoria națională” era „istoria Moldovei întregi, înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania”. Astfel, marele istoric romantic a dovedit că România exista înainte de proclamarea sa oficială în urma deciziei oamenilor politici; el era convins că România dănuia de când exista limba română, iar limba noastră se născuse – se știe – odată cu poporul nostru. O limbă este ca un organism viu, care se naște, crește, se dezvoltă și moare odată cu poporul care a creat-o și

* **Ioan-Aurel Pop**, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, membru titular al Academiei Române.

căruia i-a servit drept mijloc de comunicare. Defnirea patriei prin limbă este tulburătoare, iar această defnire vine la noi dintr-un trecut îndepărtat. Nu este de mirare că tot un moldovean – Alexe Mateevici – a scris, la 1917, cea mai frumoasă odă dedicată limbii române: „Limba noastră-i o comoară...”. Mult în urma lor, vine munteanul Nichita Stănescu (cu „Patria mea este limba română”), inspirat de pomenitele modelele.

Oare toate aceste definiții românești de excepție – adevărate mărturii de simțire românească – date de moldoveni, să fi venit numai în epoca avânturilor romantice ale secolului naționalităților, când lumea intelectuală se trezea la conștiința națională și se străduia să îndrume în același sens și masele de jos? Unii au și fost, de altminteri, ispitiți să afirme, cu destulă ușurință, că națiunea este o construcție recentă, datorată exclusiv intelectualilor, aceia care i-au învățat pe oamenii simpli că au origine comună, că vorbesc aceeași limbă, că au aceleași credințe și tradiții etc. De aceea, s-a vorbit despre „inventarea națiunii”, cam în felul în care se născocise locomotiva cu aburi, motorul cu ardere internă sau zborul cu aparate mai grele decât aerul... Era ca și cum un grup de oameni ar fi avut ideea cu totul nouă să-i pună pe bulgari, pe munteni și pe sârbi la un loc, cu scopul de a face o țară sud-est europeană numită, să zicem, „Balcania” sau „Romslavia”. Ni se spune că numai întâmplarea a voit ca valahii din Țara Românească să fie plasați alături de moldoveni și alături de transilvăneni, cu scopul de a forma România – o construcție destul de artificială, clădită pe ideile unor intelectuali inteligenți și nu pe realități. Oare numai în contextul acestei „invenții” recente să fi compus Porumbescu „Balada” (cea mai frumoasă doină cultă românească), să fie scris Eminescu poezia „Ce-ți doresc au ție, dulce Românie” (cea mai frumoasă poezie dedicată patriei, României), să le fi spus Kogălniceanu studenților săi de la Iași că patria este toată acea întindere de loc pe care se vorbește românește (cea mai frumoasă definiție a patriei), să fi elaborat Mateevici „Limba noastră” (cele mai frumoase versuri dedicate limbii române)? Să fie toate acestea artificiale, născute din „programarea” unor moldoveni de a fi – ca la o comandă – patrioți români? Unii – mai ales străini – ar putea să și creadă astfel de aserțiuni, cu precădere în contextul în care astăzi, în multe împrejurări, națiunile sunt demonizate, fiindu-le atribuite toate relele universului.

Răspunsul la dilemele de mai sus nu poate veni decât prin analiza situației din perioadele vechi, cele de dinainte de 1800. Dacă înainte de 1800, muntenii, oltenii, moldovenii, ardelenii vor fi fost mase difuze și diferite, vorbitoare de limbi variate, cu credințe și tradiții divergente etc., pe care intelectualii moderni se vor fi căznit să le unifice cumva, atunci ideea nașterii artificiale și târzii a unității românești trebuie admisă. Pentru a ne lămuri, nu există decât o singură cale, anume apelul la cercetarea istorică, la studiile specialiștilor care – prin metodele lor specifice – sunt capabili să reconstituie (fie și parțial) trecutul. Acest lucru a fost făcut deja, firește, cu rezultate deosebite, în secolul al XX-lea, prin contribuțiile de excepție ale lui Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu, Constantin

C. Giurescu, Ioan Lupaș, Petre P. Panaitescu și ale multor altora, dar neîncrezători – ca să nu spunem răuvoitori – mai sunt destui. De aceea, în asemenea cazuri, repetiția – ”mama învățaturii” – nu este niciodată de prisos. Nu vom evoca aici decât exemplele cele mai semnificative.

1. Dimitrie Cantemir la 1700

„Împinși și poftiți fiind de la unii prieteni străini, și mai cu dinadins de la însoțirea noastră care este Academia Științelor din Berlin”, Dimitrie Cantemir¹ se simte dator, pe la 1700, să lămurească „începătura, neamul și vechimea moldovenilor”². De aceea, el a trebuit să răspundă câtorva întrebări, pe care și le-ar fi putut pune străinii de la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, cum ar fi cele referitoare la identitatea românilor și a țărilor lor. La întrebarea „cine sunt românii?”, răspunde fără ezitare că sunt urmașii romanilor, iar la cea despre țărilor locuite de români spune că ele vin de demult, fiind formate pe locul vechii Dacii. Țara Românilor a fost pentru el una și nedespărțită, din vremuri imemorabile, după cum singur mărturisește în prima dintre cele trei „cărți” din *Hronic* (numite „Prolegomene”), „carte” în care prezintă o descriere istorico-geografică „a toată Țara Românească (care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenescă și Ardealul) din descălecatul ei de la Traian”. Pentru Cantemir, Țările Românești se numesc „Daco-Romania”, adică Romania născută pe teritoriul vechii Dacii, din coloniștii romani, chemați și români. Așadar românii nu erau altceva pentru Cantemir decât romanii trăitori de circa 1600 de ani în noua Romanie, făurită pe teritoriul Daciei. „Dachia au fost de la Traian împărat cu cetățeni și slujitori vechi romani descălecată și decia precum aciași romani să fie moșii, strămoșii românilor, cari și astăzi în părțile Dachii lăcuiitori să află³, adecă moldoveanii, munteanii, maramorășeanii, românii de peste Dunăre și cuțovlahii din Țara Grecească, căci toate acestea năroade dintr-aceiași romani ai lui Traian să fie, nu numai limba și graiul...”⁴. „Aceștia dară mai sus pomeniți și în toată lumea cu nume nemuritor, vestiții romani ... sunt moșii, strămoșii noștri, a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, precum și numele cel de moșie ne arată (români chemându-ne și limba cea părintească (care din românească sau latinească este) nebiruit martor ni iaste”⁵. Limba românilor este curat romană și nu s-a „stricat” niciodată

¹ Vezi cea mai recentă și mai completă lucrare despre Dimitrie Cantemir și familia sa, anume Andrei Eșanu (coordonator și redactor științific), *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, Chișinău, 2008, passim.

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, ediția a II-a, București, 1976, p. 243.

³ Între acești romani, este amintit unul faimos – este drept, exilat și nu colonizat – anume poetul Ovidiu, rămas până la moarte în aceste ținuturi de la Dunăre și de la Pontul Euxin. Până la urmă, el spune că a reușit cu greu să învețe limba getică, în care a scris și poeme, aplaudate de acei barbari.

⁴ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo vlahilor*, București, 1901, p. 153.

⁵ *Ibidem*, p. 25 (vezi și paginile următoare 50-51, 86, 104, 109 etc.).

prin amestec efectiv cu graiul „barbarilor”. Îi invocă pe scriitorii care socotesc graiul moldovenesc ca fiind graiul „latinesc stâlcit” și pe aceia care socotesc că se trage din graiul italianesc. Aduce în atenție argumentele ambelor părți, cu accent pe prima opinie („graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă și adevărată a graiului moldovenesc”): 1) coloniile romane au fost aduse în Dacia înainte de stricarea graiului romanilor în Italia; 2) „Moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care a ajuns al romanilor în vremile ce au urmat, în mai multe locuri, ci au păstrat totdeauna numele de romani, același pentru toți locuitorii Italiei în vremea când Roma era cetatea cea mai de frunte a lumii întregi”⁶. Ungurii și polonezii le zic și românilor și moldovenilor *vlahi*; 3) în limba moldovenilor sunt mai multe vorbe latinești care în graiul italian nu există. În graiul moldovenesc sunt și cuvinte din graiul grecilor, turcilor, leșilor, ungarilor, tătarilor, italienilor (de la genovezii de la Marea Neagră) și chiar al dacilor (de la sclavii daci, de la femeile dace devenite neveste de romani). „Muntenii și ardelenii au același grai cu moldovenii”⁷ și toți se numesc pe sine români, de la vechii romani⁸.

Cu alte cuvinte, cel mai mare învățat moldovean din toate timpurile (de până atunci) știa din cercetări minuțioase că moldovenii sunt români, că acești români se trag cu romani și că nu este nicio contradicție între grupurile regionale de moldoveni, munteni, ardeleni etc. și calitatea lor generală de români, înrudiți cu celelalte popoare romanice. Altfel spus, la 1700, Dimitrie Cantemir exprimă clar ideea identității românești, în primul rând pe baza unității de origine și de limbă.

2. Cronicarii veacului al XVII-lea

Înainte cu circa o jumătate de secol față de Cantemir, marele învățat Miron Costin exprima idei asemănătoare, pornind de la denumirile date diferitelor grupuri de români. „Și acestea – nu toate denumirile, <ci> numai unele dintre ele – le-am însemnat, pentru înțelegerea mai ușoară a denumirilor neamului și altor țări, Moldovei și Țării Munteneste și românilor din Ardeal. Așa și pentru neamul acesta, de care scriem, din țările acestea, numele său drept și mai vechi este *român*, adică râmlean, de la Roma. Acest nume <vine> de la descălecatul lor de la Traian, și cât au trăit <românii>, până la pustiirea lor de pe aceste locuri <deschise> și cât au trăit în munți, în Maramureș și pe Olt, tot acest nume l-au ținut și îl țin până astăzi, și încă mai bine muntenii decât moldovenii, că ei și acum zic Țara Rumânească, ca și *românii* cei din Ardeal. Iar străinii și țările dimprejur

⁶ Idem, *Descrierea Moldovei...*, p. 230.

⁷ *Ibidem*, p. 235.

⁸ Legat de limbă, principele încearcă să lămurească și chestiunea alfabetului chirilic, folosit de români în Evul Mediu, considerând (eronat) că literele slave au fost preluate, în locul celor latine, prin intermediul Bisericii ortodoxe, relativ târziu, după Conciliul de la Florența (1439), pentru „stărpirea” influenței latine (catolice). Cantemir condamnă acest act, care i-ar fi menținut pe români în închistare, conducând la „barbaria” care „este acum stăpână în Moldova” (vezi A. Eșanu, *op. cit.*, p. 284).

le-au pus acest nume de *vlah*, de la *vloh*, cum s-a mai pomenit, <iar> aceste nume de *valeos*, *valascos*, *olah*, *voloșin* tot de străini sunt puse, de la Italia, căreia îi zic *Vloh*. Apoi, mai târziu, turcii, de la numele domnului care a închinat țara întâi la turci, ne zic *bogdani*⁹, <iar> muntenilor *caravlah*, grecii ne zic *bogdanovlah*, muntenilor – *vlahos*. Iar acest nume, *moldovan*, este de la apa Moldovei, după al doilea descălecat al acestei țări, de la Dragoș vodă.¹⁰ Și muntenilor, ori cei de pe munte – *munteni*, ori cei de pe Olt – *olteni*, că leșii¹¹ așa le zic *molteani*. Deși și prin istorii, și în graiul străinilor, și între ei înșiși, cu vremurile, cu veacurile, cu înnoirile, <românii> au și dobândesc și alte nume, **doar acela care este numele vechi stă întemeiat și înrădăcinat, <adică> rumân, cum vedem.** Că, măcar că ne chemăm acum moldoveni, dar nu întrebăm: „știi moldovenește?”, ci „știi rumânește?”, adică râmlenește; puțin nu este ca *știs romanițe*, pe limba latină. Stă, dar, numele cel vechi ca un temei neclătinat, deși adaugă ori vremile îndelungate, ori străinii adaugă și alte nume, însă cel ce-i rădăcină nu se mută. **Și așa este și acestor țări, și țării noastre, Moldovei, și Țării Munteneste: numele cel drept din moși-strămoși este român, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: Țara Rumânească**.¹² Astfel, Miron Costin lămurește în chip destul de clar existența numelor generale de români și vlahi, a altor denumiri regionale și locale (*bogdani*, *moldoveni*, *munteni*, *olteni*), precum și a numelui de Țara Românească. Cum se vede, învâțatul boier moldovean folosește alternativ numele de *rumân* și *român*, ele reprezentând pentru el exact același lucru. El știe că românii au multe denumiri locale, regionale, după provinciile și „țările” în care locuiesc, dar și o denumire etnică generală, cu o formă principală internă (*rumân* ori *român*) și una externă (*vlah*). Miron Costin constată că românii, indiferent unde ar trăi, numesc toate regiunile locuite de ei „Țara Românească”.

Mai înainte de Miron Costin cu câteva decenii, vornicul Grigore Ureche scria în Letopisețul său „de când s-au descălecat țara”, că „rumânii, câți să află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sântu cu moldovenii și toți de la Râm se trag”; el știa (pe la 1600) și că în Transilvania „mai multu-i țara lătită de români decâtu de unguri”¹³.

Pentru unii specialiști, mărturiile acestor mari învățați moldoveni – care vorbesc răspicat în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea despre originea romană

⁹ Este vorba aici nu de numele domnului, ci al dinastiei (Bogdani sau Bogdănești) sub care, la un moment dat, țara a fost închinată turcilor.

¹⁰ Primul descălecat era considerat cel al romanilor conduși de împăratul Traian.

¹¹ Numele medieval în limba română al polonezilor. Aceștia din urmă le ziceau locuitorilor Moldovei „valahi”, iar celor din Țara Românească „multani” sau „moltani”, iar țării „Multana” (fiindcă numele de „Valahia” sau „Țara Valahă” era deja dat de ei Moldovei).

¹² Miron Costin, *Opere alese. Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor. Viața lumii*, ediție de Liviu Onu, București, 1967, p. 156-157.

¹³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 131-132.

și unitatea românilor – nu sunt suficient de relevante, fiindcă ei ar fi aflat de la străini aceste lucruri. De exemplu, cultii boieri moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin s-ar fi „iluminat” în legătură cu unitatea și latinitatea românilor la colegiile iezuite din Polonia, unde ar fi învățat după principiile umanismului târziu. Astăzi se știe că nu a fost așa, dar chiar dacă ar fi fost, faptul că străinii îi priveau pe moldoveni una cu muntenii și cu ardelenii nu venea din legendă, ci din realitate. Cu alte cuvinte, străinii nu aveau cum să „inventeze” unitatea românilor, nu aveau cum să-i învețe pe locuitorii de la Carpați, de la Dunăre, de pe Mureș și de la Nistru aceeași limbă ori să-i facă să-și aibă sorgintea în latinitate. Încă acum mai multe decenii, s-a dovedit fără putință de tăgadă, că românii (natural, unii dintre ei) au avut ei înșiși conștiința romanității lor în Evul Mediu¹⁴ și au transmis această convingere mai departe, spre noi.

3. Conștiința romanității în secolul al XVI-lea

Nu la Liov (Lwiw, Lemberg, Leopoli), nici la Bar sau la Cracovia trebuiau să meargă boierii moldoveni ca să învețe unitatea și romanitatea românilor, ci era suficient să rămână acasă, la Iași, la Suceava ori la Soroca. Nu mai departe decât în iulie 1600, Mihai Viteazul s-a intitulat la Iași „domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei”, trasând pentru vecie destinul poporului român. Marele om politic și strateg nu a făurit atunci, în Moldova, România unită – după cum, mânați de prea mult avânt, au spus și au scris unii patrioți – dar a oferit un exemplu și a trasat, cu voie ori fără voie, direcția de urmat. Firește, nu toți au înțeles ce se întâmpla atunci, când țările care formaseră odinioară Dacia se aflau sub o singură cârmuire – pentru prima oară românească! – dar unii au luat aminte și s-au bucurat ori întristat, după împrejurări.

Faptul că unii dintre români vor fi înțeles mesajul unității și latinității se vede din două exemple din epocă. Astfel, într-o proclamație către locuitorii Moldovei, lansată în februarie 1562, de către Iacob Heraclide (poreclit Despotul), acest principe se adresa supușilor săi, angajându-se „să lupte zi și noapte cu infidelii și blestemații turci [...], împreună cu voi [moldovenii], oameni viteji și neam războinic, coborâtori din valoroșii romani, care făcuseră lumea să se cutremure; și în acest fel, vom face să se cunoască de către lumea întregă adevărații romani și descendenții lor, iar numele nostru va fi nemuritor și vom cinsti imaginea părinților noștri”¹⁵. Despot Vodă – străin de țară și de neam, dar identificat de-acum cu supușii săi moldoveni – nu avea de ce să dea un astfel de document destinat moldovenilor, dacă aceștia nu ar fi înțeles nimic din el. Este

¹⁴ Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV, 1965, nr. 1, passim; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993, passim.

¹⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea I, p. 416. Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, p. 114.

foarte probabil că unii dintre consilierii (sfetnicii) localnici ai exoticului domn, știind cum pot fi impresionați moldovenii, mai ales liderii lor politici și militari, l-au îndemnat pe suveran să pomenească de originea romană, adică să insiste pe o coardă sensibilă, menită să stimuleze la lupta contra „păgânilor”, adică a celor care – în concepția epocii – amenințau civilizația românească și europeană. Al doilea exemplu, confirmă această idee. În 1514 – când lumea catolică pregătea o nouă cruciadă antiotomană – Jan Laski, episcopul de Gnezno (Polonia), arăta într-un raport destinat Conciliului de la Lateran ce rol important putea fi rezervat Moldovei în această întreprindere internațională. Pentru a-i convinge în acest sens pe înalții prelați catolici, episcopul polonez scria: „Căci ei [moldovenii] spun că sunt oștenii de odinioară ai romanilor, trimiși aici pentru apărarea Pannoniei împotriva sciților...”¹⁶. După cum se vede, nu ierarhul catolic polonez pretindea că moldovenii descind din romani, ci moldovenii înșiși „spuneau” acest lucru, se mândreau probabil cu el! Natural, nu trebuie să ne închipuim că acesta era un curent de masă, că toți moldovenii clamau în public obârșia lor romană. Dar unii dintre moldovenii știau și susțineau cu siguranță acest lucru, pe care Jan Laski nu face decât să-l consemneze cu exactitate. El nu spune că moldovenii se trag din romani, ci că moldovenii susțin acest lucru, ceea ce este semnificativ.

4. Conștiința unității românești la 1400

Un mesaj important despre unitatea românească vine din a doua parte a secolului al XV-lea, mai exact din ziua de 8 mai 1477, când Ioan Țamblac, solul și unchiul „prealuminatului domn” Ștefan cel Mare, arăta înaintea Senatului Veneției situația Moldovei și susținea necesitatea luptei tuturor creștinilor contra pericolului otoman. Documentul fusese elaborat la curtea domnească de la Suceava. Prin vocea solului vorbea principele însuși, care se plânga dogelui și frunțașilor republicii lagunare cum îi mâna uneori Turcul contra Moldovei chiar și pe creștini și pe frați, între aceștia aflându-se și „cealaltă Țară Românească” (*l'altra Valachia*)¹⁷. În Moldova secolului al XV-lea se știa și se vorbea, prin urmare, de două țări românești, dintre care cea dintâi era, în chip natural, chiar Moldova. Țara românilor sud-carpatici era pentru moldoveni „cea de-a doua” sau „cealaltă” Românie ori Țară Românească. De altminteri, acest fapt se știa în tot Occidentul și, cu precădere, în mediile Peninsulei Italice, unde s-au păstrat sute de documente și alte tipuri de surse, începând cu secolul al XIV-lea, în care se vorbește despre două Valahii, adică despre două Țări Românești, aflate la Carpați și la Dunăre. Se știa că și în Transilvania predominau românii, dar, fiindcă puterea (conducerea) de acolo nu era în mâinile românilor, Transilvania

¹⁶ Nicolae Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice, seria a III-a, 1935-1936, p. 261.

¹⁷ Manole Neagoe, Olimpia Guțu, Mihail Guboglu, Radu Constantinescu, Constantin Vlad, *Războaieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*. Monografie și culegere de texte, București, 1977, p. 228-232.

nu putea fi socotită, sub aspect politic, o „Țară Românească”. În schimb, Moldova și Țara Românească, în care conducătorii sau stăpânii erau, ca și poporul de jos, români, nu puteau fi și nu erau decât țări românești.

5. Unitatea prin credință și limbă în secolul al XIV-lea

Sunt, așadar, legături profunde, cunoscute deopotrivă de români și de străini, care treceau încă din Evul Mediu peste granițele politice, mărturisind unitatea românească și prefigurând consolidarea ei în viitor. Cu un secol înainte de evocata mărturie a lui Ștefan cel Mare, prin anii 1379-1383, un călugăr franciscan – Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei¹⁸ – le arăta lui Ludovic I de Anjou (1342-1382), regele Ungariei și altor fruntași catolici avantajele atragerii „schismaticilor” (ortodocșilor) români și slavi, cuprinși în Ungaria, la catholicism pe toate căile (dacă nu prin convingere, atunci cu forța armelor). Dacă slavii și românii din Ungaria ar fi devenit catolici – spune „misionarul” respectiv – „multe rele, anume tâlhării și ucideri ascunse, pe care ei [slavii și românii] le comit acum fără conștiință [a păcatului] împotriva creștinilor [catolicilor], împreună cu cei din afară, de o limbă și sectă cu ei, vor înceta”¹⁹. Textul acesta transmite mai multe mesaje: acei români, sârbi și bulgari (cu toții ortodocși) cuprinși prin cucerire sub autoritatea regelui Ungariei răbdau cu greu asuprirea și se răzvrăteau, comițând acte calificate drept „crime” (tâlhării și ucideri); nefiind catolici, aceștia nu aveau „conștiința păcatului”, fiind convinși că-și fac, din punctul de vedere al credinței și etniei lor, dreptate; ortodocșii din Ungaria nu comiteau aceste „rele” singuri, ci cu ajutorul fraților lor de limbă și credință din statele libere, situate în afara regatului angevin; ca să înceteze toate acestea, inclusiv solidaritatea în numele profesiei și limbii, franciscanul cerea imperios atragerea la catholicism a românilor și slavilor în cauză. Dacă ne referim doar la români, constatăm că, în jurul anului 1380, cei din Transilvania și Ungaria erau supuși unei presiuni supunere și de catholicizare, în fața căreia se străduiau să reziste aliindu-se cu cei „de o limbă și sectă cu ei”. Cu alte cuvinte, românii din Transilvania luptau pentru apărarea identității lor ajutați de cei din Moldova și Țara Românească. Iar acest lucru se întâmpla în secolul al XIV-lea. Și tot atunci, anumite forțe externe tindeau să frângă această solidaritate prin metode diverse, inclusiv prin schimbarea credinței – important factor de conștiință etnică identitară. Nu se poate să nu se remarce în aceste texte și disprețul profund al occidentalilor catolici față de români (și slavi), care – ortodocși fiind – nici nu erau catalogați între creștini. De altminteri, în secolul al

¹⁸ Vicariatul Bosniei era o unitate teritorială a Ordinului Franciscan, în care intrau deopotrivă Ungaria și Țările Române și în care se desfășura din plin acțiunea de atragere la catholicism a „schismaticilor” (ortodocșilor).

¹⁹ Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 95. I.-A. Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, p. 88.

XIV-lea, Regatul Ungariei, sub egida papalității, a desfășurat o intensă campanie (uneori adevărate „cruciade”) împotriva „păgânilor, ereticilor și schismaticilor”. Chiar și din această din urmă expresie sau formulare (extrasă din documentele de epocă) se vede cum, adesea, necreștinii („păgânii”), cei abătuți de la dreapta credință („ereticii”) și cei nesupuși ierarhiei occidentale („schismaticii”) erau puși, în cancelariile catolice, pe același plan²⁰. Cam în același timp (la 1374), pe fondul menționatei campanii de catolicizare a românilor din Regatul Ungariei și din afara granițelor acestuia, papa Grigore al XI-lea adresa o scrisoare aceluiasi rege Ludovic I și celor doi arhiepiscopi ai Ungariei, document în care se vorbește despre „acea parte a mulțimii națiunii românilor” (*natio Wlachonum*) trăitori „la hotarele Regatului Ungariei, spre tătari” și care ar fi trecut, de curând, de la „ritul și schisma grecilor” la catolicism; totuși, trecerea aceasta apare mai mult formală, fiindcă – spune epistola papei – românii respectivi „nu sunt mulțumiți cu slujba preoților unguri” și cer un ierarh cunoscător al „limbii zisei națiuni”, adică al limbii române (*qui linguam dicte nationis scire asseritur*)²¹. Acești români – numai o parte din „mulțimea națiunii lor” – situați „spre tătari”, trebuie localizați pe teritoriul Moldovei, eventual în Episcopia Milcoviei, despre care vorbesc alte documente. Poate chiar ei – direct sau indirect – vor fi adresat o petiție spre curia papală, invocând limba română ca mijloc de păstrare a identității lor. Antagonismul confesional dintre români (ortodocși) și unguri (catolici) capătă aici – cum bine s-a observat mai demult – conotație națională, fiindcă limba română este contrapusă celei maghiare („a preoților unguri”), neînțeleasă de către cei supuși prozelitismului. Apariția limbii ca argument al opoziției românilor față de efortul de angevin și catolic de integrare confesională a lor a fost privită ca un indiciu clar al intrării în scenă a *națiunii medievale*²². Iar primii dintre români care au folosit față de străini limba ca marcă a identității românești au fost cei de la răsărit de Carpați. Altfel spus, românii moldoveni se apărau, încă din secolul al XIV-lea, prin limbă de presiunile alogene. Se înțelege acum de ce, Antonio Bonfini avea să spună Europei, în secolul al XV-lea, cum supraviețuiseră românii în fața valurilor de barbari: fiindcă știuseră să-și apere mai mult limba decât viața!

6. Rezistența și solidaritatea prin credință în secolul al XIII-lea

Cu circa un secol și jumătate înainte întâmplărilor de la 1380, cam pe același locuri din viitoarea Moldovă – cuprinse atunci în vremelnica Episcopie a Cumanilor – se petreceau fenomene similare: o scrisoare (dată la Perugia, în 14 noiembrie 1234) a papei Grigore al IX-lea reproșa „regelui tânăr” ungar Bela al

²⁰ I.-A. Pop, „Din mâinile valahilor schismatici...”. *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, București, 2011, passim.

²¹ E. de Hurmuzaki, *Documente...*, I/2, p. 217; Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu...*, p. 120; I.-A. Pop, *Națiunea română medievală...*, p. 90.

²² Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc...*, p. 130.

IV-lea că nu face destul pentru răspândirea „creдинței adevărate” în Episcopatul Cumaniei, unde trăiau nu cumani, ci „anumite popoare numite românești”, care, în loc să asculte de episcopul catolic, numit recent acolo drept păstor, primeau în continuare sfintele taine de la „niște episcopi falși”, de rit bizantin, atrăgând la credința lor ortodoxă și pe unii locuitori ai Regatului Ungariei, trecuți peste Carpați ca să formeze „un singur popor” cu pomeniții români²³. Suveranul pontif poruncește energic încetarea rapidă a acestei situații prin numirea acolo, în Moldova, a unui episcop vicar „potrivit acelei națiuni” a românilor (*illi nationem conformem*), care să câștige încrederea locuitorilor și care să ducă la bun sfârșit convertirea. Cum se vede, în cercurile papale se știa, încă și în prima jumătate a secolului al XIII-lea, că românii de pe teritoriul viitoarei Moldove își apărau identitatea prin credință, că nu se lăsau amăgiți de noile învățături occidentale, menite să-i supună și să-i desprindă de masa poporului lor, că ascultau de episcopii proprii și, desigur, de voievozii proprii. Mai mult, acolo, în nesigurul Episcopat al Cumanilor (locuit de români), acțiunea prozelită pornită de catolici se întorcea împotriva inițiatorilor ei, fiindcă românii moldoveni nu numai că nu se lăsau convertiți, dar aveau forța să-i atragă la credința lor pe alogeni, după cum chiar pomenitul document papal de la 1234 mărturisește.

În lumina celor consemnate mai sus – extrase numai din izvoare – cine ar mai putea spune că unitatea și identitatea românilor au fost „inventate” de intelectualii moldoveni abia în secolul al XIX-lea? Exemplele din toate secolele trecute arată făurirea organică, pas cu pas, a acestei identități și unități românești:

- a. În secolul al XIII-lea (1234), românii din sud-vestul viitoarei Moldove refuzau slujba catolicilor și se îndreptau, după tradiție, spre propriii episcopi de rit bizantin, rezistând și atrăgându-i și pe alții la modelul lor de viață spirituală.
- b. În secolul al XIV-lea (circa 1370-1380), românii din Moldova îi ajutau în rezistența lor pe românii din Transilvania și respingeau prozelitismul catolic, cerând, în locul preoților unguri, preoți vorbitori ai limbii române.
- c. În secolul al XV-lea (1477), în Moldova lui Ștefan cel Mare, ca și în Occident, se știa bine că existau două „Valahii”, adică două Țări Românești, în care se vorbea aceeași limbă și se cultiva aceeași credință.
- d. În secolul al XVI-lea (1514; 1562), moldovenii se mândreau cu originea lor romană (comună cu a celorlalți români), iar oștenii erau încurajați la luptă de domnul țării prin invocarea acestei obârșii ilustre.
- e. În secolul al XVII-lea, marii cronicari moldoveni au scris, pentru prima oară în românește și pentru prima oară pe întreg spațiul românesc (înaintea transilvănenilor și muntenilor), că românii din Moldova, Transilvania și Țara Românească formează un singur popor, de origine romană, că vorbesc

²³ Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, *Documenta Romaniae Historica*, seria D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), București, 1977, p. 20-21.

o limbă neolatină (înrudită cu italiana, spaniola și cu celelalte limbi române), că denumirile regionale de moldoveni, munteni, olteni, ardeleni etc. nu fac decât să întărească unitatea românească și numele general de români (rumâni), identic cu acela de vlahi (valahi, volohi, blaci etc.), dat de străini poporului nostru.

- f. La începutul secolului al XVIII-lea, principele savant Dimitrie Cantemir, – primul cărturar român de valoare europeană și cu conștiință clară de român – scriind în latină și alte limbi de circulație și cunoaștere internațională, a făcut cunoscută în mediile intelectuale ale lumii unitatea și romanitatea românilor, latinitatea limbii, specificul moldovenilor și al tuturor românilor. De la Cantemir pornește și Școala Ardeleană, ca și toată izbucnirea de afirmare culturală națională a românilor din secolul al XVIII-lea, prezentă în toate cele trei țări, de la Blaj la București și de Iași la Râmnic.

7. Unitatea românească văzută de învățații moldoveni

Numai știind și pătrunzând toate acestea, se poate înțelege creația lui Nicolae Iorga – calificat de unii drept „istoric naționalist”, deși el a fost unul național și internațional în același timp –, mesajul său peste decenii și secole, intuițiile lui, verbul lui înaripat, atunci când a scris inclusiv despre „neamul românesc din Basarabia”. Iorga, care știa aproape toate mărturiile de mai sus, a scris cele mai frumoase cuvinte care s-au văzut și auzit vreodată despre România și țările ei de demult: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dânșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de **Țară Românească**”. Și adaugă, lămuritor: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români”²⁴. Numai ignoranții sau/și răuvoitorii se pot mira de aceste afirmații. La fel scrisese pe la 1700 Dimitrie Cantemir, când vorbea despre „toată Țara Românească, care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenescă și Ardealul” sau, cu câteva decenii mai înainte, Miron Costin, convins că „numele [nostru] cel drept din moși-strămoși este *român*, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: *Țara Rumânească*”. Cu alte cuvinte, în scrisul istoric din Moldova, de la 1600 până la 1900, se înregistrează aceeași tradiție și aceeași direcție, a reflectării identității românești. Aici nu este vorba despre naționalism sau despre româanism, ci despre realitate, iar această realitate vine, cum s-a văzut din documentele de mai sus, tocmai de la 1200, când

²⁴ N. Iorga, *Români și Slavi. Români și Unguri*, București, 1922, p. 9. Vezi și I.-A. Pop, *Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia*, discurs de recepție la Academia Română, rostit la 29 mai 2013, cu răspunsul acad. Dan Berindei, București, 2013, *passim*.

și Țara Moldovei era o țară de țări. Firește, vorbele lui Iorga pot suna, la prima vedere, metaforic, pot părea cu iz romantic stimulat de ideea națională, cum au și fost. Pot părea așa, fiindcă se află în ele, pe lângă o nețărmurită erudiție, multă simțire, multă osândă și durere, toată obida unui neam obligat să trăiască aproape un mileniu despărțit. Firește, criticii știu că Țara Românească și limba română nu au existat în realitatea palpabilă așa cum le prezintă Nicolae Iorga, și Dimitrie Cantemir, și Miron Costin, dar ei nu pot înțelege că ele au dăinuit în suflete și în inimi și că marii învățați moldoveni evocați despre această dăinuire vorbesc.

Concluzii

După toate acestea, oare nu era în firea lucrurilor ca cea mai impresionantă doină românească s-o compună Ciprian Porumbescu, cea mai frumoasă poezie dedicată României s-o scrie Mihai Eminescu, cea mai emoționantă definiție a patriei române s-o dea Mihail Kogălniceanu, cea mai frumoasă odă închinată limbii noastre s-o alcătuiască Alexe Mateevici? Toți acești mari români au fost moldoveni! Ei ne-au fost cei mai buni dascăli din lume într-o românită și românită! Oare mai putem avea mirări, nelămuriri și îndoieli în această privință? Mai mult decât atât, cunoscute fiind aceste antecedente cu rădăcini la începuturile mileniului al doilea, adică acum aproape o mie de ani, nu era oare de așteptat ca cele mai înalte culmi ale culturii românești să fie atinse în Moldova? Cel mai mare poet român a fost și este Mihai Eminescu, cel mai mare povestitor este Ion Creangă, cel mai mare compozitor este George Enescu, cel mai mare istoric este Nicolae Iorga, cel mai mare autor de romane istorice este Mihail Sadoveanu, cel mai mare sonetist – Mihail Codreanu... Cea mai mare mișcare literară de modernizare a culturii românești și de sincronizare a sa cu spiritualitatea europeană s-a născut și s-a afirmat la Iași – este vorba de "Junimea" – și l-a avut în frunte pe un fiu de transilvănean, Ioan Maiorescu. Acesta, stabilit la Craiova, și-a dat băia-tul la școlile bune de la Brașov, apoi în Germania etc. Fiul apoi, întors în patrie, nu s-a dus nici la Sibiu, nici la Craiova, nici la Brașov și nici măcar la București, ci la Iași, acolo unde se edificase prima universitate modernă românească și unde se făurea, la cel mai înalt nivel, cultura modernă românească.

De la moldoveni am învățat ce înseamnă sacrificiul pentru țară, de la ei știu de ce țara trebuie să fie mai presus de fire, știu de ce nu mă pot niciodată supăra pe țară, de ce țara trebuie să se cheme România și de ce poporul acesta – oricum s-ar numi – este și rămâne poporul român. Tot de la ei știu – de Iorga și Eminescu, de la Miron Costin și Dimitrie Cantemir, de la Mihai Viteazul, întregitorul de la Iași, de la anonimii din 1374, apărătorii limbii noastre la curia papală, de la țărani-oșteni morți la Războieni și la Stănițești, de la boierii apărători ai Tighinei și Bugeacului, de la morții căzuți la Mărășești și de la plugarii și păstorii din toate timpurile – că unirea noastră este prea tânără, că ea nu are nici măcar o sută de ani încheiată și că ne mai căznim s-o facem și acum. Astfel, pomeniții

mari bărbați ai Moldovei ne transmit să judecăm drept și să nu ne pripim, să nu plecăm urechea la cârtitorii care îndeamnă la dezbinare. Ce sunt – exclamă ei, cu înțelepciune – o sută de ani de unire (șchioapă și ea!) pe lângă un mileniu de dezunire românească sau de unire prezentă numai în suflete? Ca să judecăm dacă unirea e bună sau rea, trebuie mai întâi s-o trăim măcar tot atât timp cât a durat dezbinarea! Acest mesaj despre țară, despre unitate și despre limbă ni l-au transmis învățații moldoveni. De aceea, se poate spune că ei au făcut, într-adevăr, cultura românească modernă și ei ne-au învățat ce este România și cum trebuie făurită ea; dar tot ei ne-au arătat, cu modestie, că mesajul lor este numai o descifrare, o decriptare a ceea ce a făcut veacuri la rând poporul român.

În acest fel, Dumnezeu răzbunase Moldova cea obidită, cea săracă și asuprită, Moldova cea atacată și jefuită de tătari și de câți alții, Moldova frântă de dușmani, cu gropnițele domnești și cu vechile capitale furate de austrieci, Moldova cea cu Tighina și Căpriană, cu Hotinul și cu Marea cea Mare înstrăinate, Moldova ceea mereu micșorată, dar niciodată îngenuncheată. Era acea Moldova în care până și baciul din Miorița se resemnase cu moartea! Dar era numai o moarte simbolică, a trupului, fiindcă spiritul Moldovei era mereu viu și puternic: sacrificiul Moldovei și al moldovenilor a născut România și pe români. Iar dacă cele mai frumoase, mai mari și mai impresionante valori culturale românești sunt făurite de moldoveni, atunci eu, român fiind, cum să nu mă simt moldovean? Cum să nu laud Suceava și Orheiul, Academia Mihăileană, actul de la 5 ianuarie 1859 sau înființarea Universității la 1860, „Lucașul” scris la 1883 sau „Rapsodia română” a lui Enescu? Cum să nu mă las „cuprins de acel farmec sfânt” și să mă pătrund de razele lunii „sara pe deal”?

Moldova este parte integrantă a edificiului național românesc, dar, mai presus de toate, este făuritoarea, păstrătoarea și întăritoarea culturii românești și al celui mai valoros tezaur al ei – limba noastră comună, limba română. Cel mai înalt imn închinat limbii noastre s-a întruchipat prin creația lui Mihai Eminescu, moldoveanul, românul, universalul, acela care a ieșit din toate tiparele și ne-a împins pe toți în nemurire. Când am citit prima oară „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie...”, am înțeles de ce Mihai Eminescu este mai întâi român – cel mai vrednic dintre români – și de ce abia apoi este moldovean și universal. După ce am învățat temeinic, pas cu pas, ceea ce au făcut moldovenii pentru români și România, am înțeles de ce mă sunt moldovean, așa cum ar trebui să fie și să se simtă toți românii. Moldovenii ne-au dat cea mai profundă lecție de românism!

Summary

In this study is stated that Moldova is an integral part of the Romanian national edifice, but, above all, is the creator, preserver and strengthener of the Romanian culture and her most valuable treasure - our common language, Romanian. The highest peaks of Romanian culture were achieved in Moldova. The greatest Romanian poet

was and is Mihai Eminescu, the biggest storyteller is Ion Creangă, the greatest composer is George Enescu, the greatest historian is Nicolae Iorga, the greatest historical novelist is Sadoveanu, the largest early sonneteer is Mihail Codreanu ...

The first modern Romanian university was founded in Iași and there was forged, at the highest level, the modern Romanian culture. The great men of Moldova made the modern Romanian culture and taught us what Romania is and how it should be built. After the author of this study thoroughly learned, step by step, what Moldovans have done for Romanians and Romania, he understood why he feels Moldovan, as all Romanians should be and feel. For that Moldovans have given us the most profound lesson of Romanianism!

Valentin Constantinov*

CONFRUNTĂRI POLITICO-DIPLOMATICE POLONO-OTOMANE ÎN PROBLEMA REVENIRII MOVILEȘTILOR ÎN SCAUNUL MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1616

La sfârșitul anului 1615, ginerii lui Ieremia Movilă, Michał Wiśniowiecki și Samuel Korecki, au organizat un amplu proiect de readucere a Movileștilor în scaunul domnesc al Țării Moldovei¹. Succesul inițial nu era însă unul definitiv. Lucrurile erau agravate atât de intenția otomanilor de a-l restabili pe Ștefan II Tomșa în scaun, cât și de dezavuarea acestor acțiuni de către persoanele întâistătătoare din Rzeczypospolita. Regele Sigismund III Waza era interesat de campania din Rusia, iar un război în Moldova nu ar fi făcut decât să disloce forțele militare poloneze ceea, ce ar fi scăzut șansele de izbândă ale unei asemenea intenții. Stanisław Żółkiewski, hatmanul plin al Poloniei, avea un alt pretendent la scaunul Moldovei, Gabriel Movilă, fiul lui Simeon Movilă. Astfel, la începutul anului 1616, otomanii au trecut la planul restabilirii lui Ștefan II Tomșa în scaun. Campania de readucere a lui Ștefan II Tomșa trebuia să înceapă la începutul lunii ianuarie 1616². La 5 ianuarie 1616, secretarul Petru Boer scria lui Francisc Redey despre sosirea lui Radu Mihnea la Brăilă și pregătirea lui pentru a pleca în Țara Moldovei³. Despre problemele din Moldova îi scria Harlay lui Puisylieulx⁴. În Transilvania, dacă e să credem spuselor lui Andrei Doczy, noutatea înrolării în armata care trebuia să-l readucă pe Ștefan II Tomșa în scaun a provocat ne-

* **Valentin Constantinov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

1 Despre conjunctura internă și externă asupra acestui moment vezi articolul nostru: *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale în timpul primei domnii a lui Ștefan II Tomșa (după Bătălia de la Cornul lui Sas și până la începutul campaniei de restabilire a Movileștilor în scaun 1613-1615)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*.

2 La 4 ianuarie 1616, domnul Țării Românești Radu Mihnea se afla în tabără la Buzău și scria lui Francisc Redey despre un cal pe care i l-a promis. (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1613-1636), Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, București, Editura Cartea Românească, 1936, (în continuare: *Veress, IX*), p.64-65, nr.55.

3 „În luna viitoare Măria Sa voievodul pleacă cu toate oștile sale în Moldova, așa știm că și din Ardeal își pornește Măria Sa oștile, căci numai noi nu suntem de ajuns împotriva leșilor. Puternicul împărat a poruncit și fratelui mai mic al hanului tătarilor să plece numaidecât în ajutorul nostru. La fel și turcilor de lângă Dunăre, numai că ei vin foarte încet. Măria sa voievodul e nevoit să meargă, nu poate face altfel, pentru că acel voievod Ștefan fără de minte Nerone, nu încetează a pârî pe Măria Sa.” (*Veress, IX*, p.65-68, nr.56).

4 *Documente privitoare la istoria românilor*, urmare la colecțiunea lui Eudoxiu Hurmuzaki, supliment I, vol. I (1518-1750), documente culese de Gr. G. Tocilescu și A. I. Odobescu, București, 1886. (în continuare: *Hurmuzaki, Supliment I, vol. I*), nr.CCLVII-CCLVIII, p.166-167.

mulțumiri în rândul locuitorilor, mai ales că oștile trebuiau să lupte împotriva polonezilor⁵. Cercurile diplomatice de la Constantinopol raportau despre banii pe care Alexandru Movilă îi propunea înalților demnitari otomani pentru a le obține susținerea, dar fără rezultatul scontat⁶.

Campania de reinstalare a lui Ștefan II Tomșa în scaun a avut, de asemenea, un succes provizoriu. Magnații polonezi s-au retras la Hotin⁷, hotărâți să se aplece acolo. Korecki a mai întreprins niște raiduri în interiorul Moldovei, pricinuind pierderi armatei care îl susținea pe Ștefan II Tomșa, dar așa și nu a reușit să-l alunge din cetatea de scaun. Retrași mai aproape de granița Poloniei, la Hotin, ginerii lui Elisabeta Movilă aveau ocazia să se reculegă și să formeze o nouă armată care ar fi revenit asupra planului de redobândire a scaunului domnesc de către Movelești. Aflarea lor acolo reprezenta un pericol pentru teritoriile de margine a Poloniei, în special Pocuția cu Sniatinul⁸. Armata lui Ștefan II Tomșa a ajuns la Hotin, încercând să recapete vechea cetate a Moldovei. Împreună cu el erau Schender pașa de Silistra și Radu Mihnea, domnul Țării Românești. Tot atunci au avut loc, probabil, și tratativele secrete dintre o parte din boierii munteni, susținători în continuare ai lui Radu Șerban, și polonezi. Miza acordului rezida în susținerea de către polonezi a readucerii lui Radu Șerban în scaunul Țării Românești. În aceeași perioadă, Radu Șerban se adresa autorităților austriece să-i dea bani pentru o expediție în Țara Românească, acolo unde i-au rămas mulți susținători și care numai așteaptă întoarcerea lui⁹. La 2 martie 1616, Radu

⁵ Veress, IX, p.70, nr.58.

⁶ Iorga, „Doamna lui Ieremia Vodă”, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tomul XXXII, 1910, p.1019-1067, p.1063, nr.XXV.

⁷ Hotinul cedat Moldovei la sfârșitul anului 1614, după spusele mercenarului francez Joppecourt s-a predat de bunăvoie lui Alexandru, chiar la începutul campaniei acestuia. (*Tesaur de monumente istorice pentru România*, adunate, publicate de A. Papiu Ilarian, tomul II, București, 1863 (în continuare *Tesaur*, II), p.26.

⁸ Despre toate acestea îl scria stolnicul de Sniatin lui Stanisław Żółkiewski la 16 februarie 1616 (*Documente privitoare la istoria românilor urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki*, suplimentul II, volumul II (1601-1640), documente culese din arhivele polone, coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan cu traducerea franceză a documentelor de I.Skupiewski, București, 1895 (în continuare: *Hurmuzaki, supliment II, vol. II*), p.394, nr.CCI).

⁹ Veress, IX, p.71-72, nr.61. „Venerunt diversi homines et literae a tota nobilitate ac cetera gente totius provinciae Valachiae Transalpiniae offerentes fidelitatem Vrae Mti et mihi devotionem promittentes”. Așadar în această perioadă probabil se dorea ca, profitând de situația din Moldova, în scaunul Țării Românești să se întoarcă Radu Șerban. Nu întâmplător scrisoarea este scrisă în numele boierimii și a tuturor stărilor din Țara Românească, iar capii acestei acțiuni trebuiau să fi fost cei doi boieri omorâți de către Radu Mihnea la începutul anului 1616: Lupu mare logofăt și Leca spătar. Într-un alt loc, referindu-se la incidentul de la Buzău, despre care va fi vorba în continuare, mercenarul francez, Joppecourt, menționa de o solie a boierilor munteni care l-a rugat pe Alexandru să le fie domn în, sau poate „și în” țara lor, iar dacă nu dorea acest lucru să-i permită lui Radu Șerban să revină în țară prin Moldova, la care de altfel, ar fi primit un răspuns afirmativ: „i-au declarat că dacă refuză el, ei foarte ar dori ca principele Șerban, care fusese voievodul lor înaintea lui Mihnea, iar după aceea scos din țară de Batory Gabor se retrase la împăratul în Germania, să se reîntoarcă acum în țară spre a lua iarăși domnie; și pentru a-i face ușurată întoarcerea să-i dea voie Alexandru să treacă prin Moldova, dacă ar cere, ceea ce principele Alexandru le încuviința din toată inima” (*Tesaur*, II, p.59).

Șerban îi scria arhiducelui Maximilian, iar scrisoarea sa era plină de speranța revenirii cât mai grabnice în scaun¹⁰. Cu toate acestea, Radu Mihnea a aflat de planurile urzite. Leca spătar¹¹ și Lupu mare logofăt¹² au fost omorâți sub acuzarea de trădare. Aceste știri le întâlnim și la mercenarul francez care descria câțiva ani mai târziu evenimentele derulate în această perioadă în jurul Moldovei¹³. Cei doi sunt prezenți în Sfatul domnesc al lui Radu Mihnea din 24 februarie 1616¹⁴, dar deja lipsesc în cel din 8 martie 1616¹⁵.

Odată plecat din scaunul domnesc de la Iași, Alexandru a trimis o scrisoare marelui vizir în care amintea despre promisiunea făcută cu câteva decenii în urmă tatălui său, de a se oferi pentru totdeauna scaunul domnesc lui Ieremia Movilă și descendenților lui pe linie masculină¹⁶. Bailul Veneției la Constantinopol scria la 6 martie 1616 despre niște persoane care stăteau în casa ambasadorului Franței și care aveau o scrisoare de la Alexandru Movilă, adresată marelui vizir. Ștefan II Tomșa reocupase la acel moment Iașii. Radu Mihnea, care l-a acompaniat în acea expediție, i-ar fi lăsat în jur de 1000 de persoane în serviciul lui, întorcându-se înapoi în Țara Românească¹⁷.

În general, începând cu finele anului 1615 și începutul celui următor, anturajul lui Alexandru Movilă desfășura o intensă activitate diplomatică, pentru recunoașterea drepturilor la tron. Din cauza impreciziei cronologice din povestirile furnizate de mercenarul francez Joppecourt, ne este greu să stabilim consecutivitatea și timpul exact al acestor solii, dar faptul că ele au avut loc nu prezintă îndoială. Un sol polonez din partea anturajului tânărului domn moldovean ajuns în Țara Românească unde era și Ibraim pașa a fost prins, interogat cu privire la efectivele armate pe care le aveau cei doi principii polonezi în Moldova, trimis la Constantinopol, interogat încă odată, și apoi vândut la galere¹⁸. În povestirea sa se întâlnește relatarea și despre solia de răspuns a lui

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p.170-171, nr.XXVI.

¹¹ Despre acest dregător vezi lucrarea noastră *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, 2007, p.93-94

¹² *Ibidem*, p.92-93.

¹³ Deși descrie evenimentele cam confuz și susține că principala cauză a furiei lui Radu Mihnea a fost consilierea proastă pe care i-au dat-o, și doar ca o a doua cauză „imputându-le că avea înțelegeri secrete cu polonii” *Tesaur* II, p.52), informația pe care o furnizează este importantă și poate fi coroborată cu alte mențiuni din această perioadă.

¹⁴ *DIR*, B, veacul XVII, vol.III(1615-1620), p.1-3, nr.2

¹⁵ *Ibidem*, p.4-5, nr.4. Ceea ce confirmă faptul că Radu Mihnea a aflat de legăturile care s-au făcut între opoziția din țară cu Radu Șerban aflat atunci la imperiali.

¹⁶ Informația ne parvine de la 20 februarie 1616, adică în perioadă când, probabil, Alexandru nu se mai afla la Iași (*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea a II-a (1600-1650), București, 1884, (în continuare: Hurmuzaki, IV/2), p.354, nr.CCCLXXVIII).

¹⁷ Hurmuzaki, IV/2, p.355, nr.CCCLXXIX.

¹⁸ Numele acestui sol era Bojarski. A încercat să obțină audiență la Radu Mihnea, care l-a trimis, conform mercenarului francez, la pașa (*Tesaur*, II, p.41-42).

Radu Mihnea. După plecarea lui Ibraim pașa la Constantinopol, Radu Mihnea a trimis în Moldova o solie prin care afirma că regretă ceea ce s-a întâmplat cu solul polonez, dar că el va mijloci scăparea acelui sol din prizonierat. El, „Alexandru cunoaște puterea ce are sultanul asupra sa, putere căreia dânsul nu se poate opune, prin urmare nici pașilor lui, că nu are ridicată nici o oaste precum rău a fost înștiințat și că planul său nu era nicidecum a ridica arme împotriva lui, spre a ajuta pe Ștefan, dacă nu era forțat la aceasta prin ordinul sultanului”¹⁹.

O solie din Moldova a fost trimisă și în Transilvania la principele Gabriel Bethlen care „primi solul cu mare umanitate”. Solul din partea lui Alexandru Movilă a spus că „principele Alexandru, domnul său, primise știre că el, Bethlen, ar fi ridicând oaste spre a se întruni cu Mihnea domnul Țării Românești și a-i face război, care lucru nu ușor poate să-l cuprindă, deoarece el, Bethlen, încă de demult trăia în amicitie cu răposatul său părinte și nu crede să-i fi dat dânsul ocazie de a rupe acea amicitie, rugându-l să nu se amestece în treburile sale cu Mihnea vodă și drept recompensă va încerca din toate puterile să-i servească prezentându-i-se ocazia”. La aceasta Gabriel Bethlen i-ar fi răspuns că „el niciodată n-a cugetat să ridice armele nici să întreprindă ceva împotriva principelui Alexandru al cărui părinte îi era într-adevăr amic și că din partea lui nu va da ocazie niciodată pentru ca această amicitie să nu continue de-a pururea”²⁰. După participarea contingentelor lui Gabriel Bethlen în restabilirea fostului domn în scaun, principele transilvănean avea să trimită o scrisoare la Poartă în care susținea că nu-i va mai trimite ajutoare Ștefan II Tomșa²¹.

Atitudinea față de acțiunile principilor în însăși Polonia, dar și în Moldova nu era deloc unanimă. Deși firește se găseau destui susținători ai acestor acțiuni, totuși, faptele armatelor de mercenari făceau ca împotriva lor să se ridice voci în Polonia. Mai ales era vorba de regiunile de margine acolo unde se adunau armatele menite să intre în Moldova și unde nu se jenau să jefuiască și propria populație. Poziția lor avea să fie exprimată prin Stanisław Lanckoroński, voievodul Podoliei care scria lui Zbigniew Ossoliński, voievodul de Sandomir, ca la sejmicul care avea să fie organizat acolo să se ridice problema ca „din cauza indigenaților moldoveni și a cumnaților lor să nu să se piardă vechea șlahtă”²², ca urmare a pustiirilor făcute de către cazacii care urmau să plece în Moldova. În Moldova, de asemenea, atitudinea populației nu era una echivocă. Același mercenar francez, de care am amintit mai sus, ne dă informații cu privire la

¹⁹ *Tesaur*, II, p.43-44.

²⁰ *Ibidem*, p.43.

²¹ Despre poziția principelui Transilvaniei scria la 19 martie 1616, Almoró Nani către dogele Veneției: „Ho inteso anco da buona parte che sono venute lettere di Transilvania di Bethlehem Gabor pur al Caimecan nelle quali scrive che cessando l'occasione non andera più in aiuto di Stefano Vaivoda” (*Hurmuzaki*, IV/2, p.356, nr.CCCLXXX).

²² „Prosz racz W.M. moy mczivy pan na seimiku tamtym tę proponowac sprawę, niechai my starozytna slachta dla indigenatow woloskich y swagrow ich nie niszczeiemy” (*Hurmuzaki*, supliment II, vol.II, p.396-397, nr.CCIII).

răscoalele orheienilor împotriva lui Alexandru Movilă. Rămânând la Iași, alături de Alexandru, Wiśniowiecki a întâlnit armata răsculaților, având și tătari cu ei, „la două leghe” de oraș. În urma unui atac furibund, armata răsculaților a fost învinsă²³. O a doua răscoală a orheienilor, menționată de Joppecourt, s-a produs deoarece aceștia nu doreau să plătească impozitele către domn, până când fiul lui Ieremia Movilă n-ar primi confirmare de la Poartă²⁴. Într-o cetate situată la „șase leghe” de Tecuci a fost lăsată o garnizoană formată din 800 de soldați. Într-o noapte această garnizoană fusese nimicită²⁵.

La Hotin au mai avut loc câteva bătălii pe care polonezii le-au câștigat. La 8 aprilie 1616, Stanislaw Tarnovski scria voievodului de Sandomir despre o victorie obținută de Korecki împotriva unui detașament turcesc²⁶. La scurt timp după aceasta îl vom găsi pe Alexandru Movilă din nou în scaun. La 12 aprilie 1616, Christofor Valier scria dogelui că Ștefan II Tomșa a fost din nou alungat din scaun, iar detașamentele poloneze au intrat în Țara Românească²⁷. La 25 aprilie 1616, Gabriel Bethlen scria căpitanului Andrei Doczy că Ștefan II Tomșa a fost din nou alungat din Moldova. Tătarii care erau lângă el au atacat Polonia și au plecat spre țara lor cu prăzi bogate. Rămas singur, fostul domn a fost gonit de polonezi care au și intrat în Țara Românească²⁸. Revenit în scaun, Alexandru, la 27 aprilie 1616, porunca pârcașilor de Roman să lase în pace satele Berindeiești și Săbăoani ale mănăstirii Secu²⁹. La 12 mai 1616, tânărul domn emitea două acte pentru mănăstirea Homor³⁰ și Sucevița³¹.

La mijlocul lunii aprilie, gonindu-l pe Ștefan II Tomșa, armata poloneză a intrat în Țara Românească. Informațiile cu privire la această incursiune ni le oferă același, Joppecourt. Gonindu-l pe Ștefan II Tomșa din Iași, polonezii au început urmărirea lui. Ajungând la granița cu Țara Românească, acolo au atacat garnizoana care apăra granița țării și care număra, conform mercenarului francez, în jur de 400 de militari, care „au fost supuși în curând și tăiați în

²³ *Tesaur* II, p.38.

²⁴ *Ibidem*, p.62. Această informație trebuie pusă însă în legătură cu cea de la începutul anului 1616, când noul domn, vrând să-i îmbuneze pe turci, a hotărât să trimită tributul la Poartă și de când de asemenea avem informații conform cărora locuitorii Moldovei refuzau plata tributului până când noul domn ar primi confirmare de la Poartă.

²⁵ „Acești opt sute ce erau în zisul burg în loc să privegheze ei nu făceau altceva decât se îmbătau și asupra pe oaspeții lor prin tot felul de insolente.... Oamenii ne mai putând suferi se determinară a se răzbuna ...” (*Tesaur*, II, p.49).

²⁶ Bătălia s-a dat în apropiere de Hotin (Hurmuzaki, supliment II, vol. II, p.398, nr.CCIV).

²⁷ „li Polachi non solo hanno scacciato Steffano Vaivoda dalla Bogdania, ma che siano anco penetrati nella Valachia” *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea a II-a (1600-1650), București, 1884 (Hurmuzaki, IV/2), p.356, nr.CCCLXXXI).

²⁸ Veress, IX, p.79-80, nr.69.

²⁹ DIR, Seria A. Moldova, veacul XVII, volumul 4 (1616-1620), nr.6; N.Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, AAR, MSI, seria II, vol.XXXII, p.1077, nr.XXXVIII.

³⁰ DIR, Seria A. Moldova, veacul XVII, volumul 4 (1616-1620), nr.8.

³¹ *Ibidem*, nr.9.

bucăți”³². A urmat apoi Buzăul pe care polonezii l-au cucerit și devastat³³. Radu Mihnea”, aflând despre încălcarea granițelor țării, a trimis o solie la principii polonezi și i-a somat să părăsească țara. O solie din partea lui Alexandru i-a întors toate bunurile jefuite la Buzău³⁴. Incidentul de la Buzău a ridicat multe semne de întrebare în fața tuturor actorilor implicați în aceste evenimente. Se credea un precedent care se putea repeta oricând. În plus, cele câteva confruntări de la graniță între armata poloneză și paza de la graniță a lui Radu Mihnea, câștigate de polonezi, au dat naștere la tot felul de interpretări care, de asemenea, nu aduceau liniște în regiune³⁵. Totodată, ținând cont de așteptările încă vii ale elitelor politice ale Țării Românești de a-l vedea revenit în scaun pe favoritul lor, Radu Șerban, dimensiunile unei eventuale abateri puteau arunca spațiul românesc într-o nouă confruntare de proporții. Posibilitatea ca Radu Șerban să se folosească de moment și să revină în scaun prin Țara Moldovei devenea în acele condiții reală³⁶ sau, cel puțin, trebuia să se ia în calcul și o astfel de posibilitate. Până în momentul în care operațiunile militare se desfășurau pe teritoriul Moldovei, situația putea fi controlată. Depășirea cadrului politic al Țării Moldovei aducea noi complicații în disputele politice internaționale. De acest lucru își dădea seama perfect și conducătorul armatei poloneze, Samuel Korecki, atâta timp, cât celălalt ginere al Elisabetei Movilă murise subit, existând chiar presupunerea de a fi otrăvit³⁷.

De aceea, nu întâmplător, revenit la Iași, Samuel Korecki a început să scrie scrisori nobilimii poloneze, prin care își motiva acțiunea, dar și cerea sprijin și susținere în acțiunile lui. De la 6 mai 1616, cunoaștem două scrisori una adresată șlahtei poloneze³⁸ și cealaltă lui Janusz Radziwiłł³⁹. În scrisoarea adresată șlahtei

³² Tesaur, II, p.57.

³³ *Ibidem*, p.57-58.

³⁴ *Ibidem*, p.60.

³⁵ La 10 mai 1616, la scurt timp după incidentul de la Buzău căpitanul Andrei Doczy scria împăratului Matia II că polonezii i-au învins atât pe Ștefan II Tomșa cât și pe Radu Mihnea și că în acea perioadă au ajuns la putere în ambele țări. Alexandru Movilă l-ar fi amenințat pe Gabriel Bethlen că dacă are să-i acorde sprijin adversarului său, armata lui o să intre în Transilvania (Veress, IX, p.86, nr.74). Probabil este vorba de o solie trimisă la principele Transilvaniei de care amintea și Joppecourt (Tesaur, II, p.43).

³⁶ Mercenarul francez ne mărturisea că în timpul aflării armatelor poloneze la Buzău, o delegație a boierilor din Țara Românească a venit la Alexandru să-l roage să le fie domn, iar dacă nu atunci să-i permită lui Șerban să se întoarcă în țară prin Moldova (Tesaur, II, p.59).

³⁷ Povestirea despre „pâinea otrăvită” care a luat-o de la un preot grec principele Wiśniowiecki, ortodox, în timpul slujbei religioase vezi la Joppecourt, (Tesaur, II, p.45). Nu știm însă dacă lucrurile au stat chiar așa. În acele vremuri se putea muri subit din cauza mai multor boli, iar recunoașterea unor fapte care de fapt nu au fost făcute se putea lesne obține prin torturi.

³⁸ I. Corfus, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone*, sec. XVI -XVII, ediție îngrijită de Vasile Matei, București, Editura Academiei, 2001 (Corfus, XVI-XVII), p.230-233, nr.110.

³⁹ Biblioteka Kórnik, Ms.1540, k.28-29.

poloneze Korecki povestea despre izbânda obținută împotriva armatei lui Ștefan II Tomșa. Acțiunile întreprinse nu erau făcute decât pentru a apăra Rzeczpospolita de un așa mare dușman și pentru a-i asigura liniștea la frontiere. Cum asigura principele nobilimea poloneză, fiind ocupați cu problemele din Persia, otomanii nu o să întreprindă nimic important în acest spațiu⁴⁰. Scrisoarea adresată lui Janusz Radziwiłł, pe lângă faptul că descria luptele pe care le-a avut cu armatele care îl susțineau pe Ștefan II Tomșa și care aveau menirea să apere Rzeczpospolita și granițele ei, conținea și un mesaj legat de sejmul care avea să se deschidă de curând. Korecki îl ruga pe demnitarul lituanean⁴¹ să-i apere la sejm cauza, cu atât mai mult că el nu putea să vină acolo⁴².

Sejmul din anul 1616

Sejmul din anul 1616 a fost deschis la 27 aprilie. Deja în acea perioadă se conturase două curente de opinie în ceea ce privește participarea contingentelor poloneze în campania din Moldova. Prima era cea care susținea implicarea activă a Poloniei în treburile Moldovei și nu atât ca susținători ai Movileștilor și ale aspirațiilor acestora de a-și întoarce scaunul domnesc, chiar dacă un asemenea deziderat nu ocupa ultimul loc, ci mai ales pentru a avea în Moldova, ca și în timpul lui Ieremia Movilă, un domn fidel politicii Rzeczypospolitei și care nu ar permite pustiirea Poloniei din Moldova sau retragerea detașamentelor tătărăști în Moldova, după exemplul ultimelor incursiuni, când plini de pradă s-au repliat pe teritoriul Moldovei, plecând mai apoi fiecare pe la locurile lor de dislocare.

Cu toate acestea Imperiul Otoman avea exemplul nu chiar depărtat al războiului otomano-habsburgic dintre anii 1593-1606, dar și a degradingoladei care a cuprins întregul spațiu românesc în anul 1611, când turcii s-au pomenit în situația de a pierde influența în întreg acest spațiu. Prin urmare, faptul că turcii vor reacționa prompt, nu lăsa îndoială.

Problema principală care trebuia să fie discutată la sejmul din Varșovia, ce începea la 27 aprilie, era stabilirea unor noi impozite pentru organizarea unei noi campanii împotriva Moscovei. Înaintea convocării sejmului, în diferite regiuni ale Coroanei erau convocate sejmicurile. Nobilimea poloneză locală întrunită în aceste sejmiciuri alegea deputații lor la sejm. Și în rândurile lor era o oarecare ierarhie, iar cele mai reprezentative erau considerate sejmicurile de la Proszowice,

⁴⁰ Corfus, XVI-XVII, p.230-233, nr.110: „O știre sigură pe care o aduc la cunoștința Domniilor voastre, domnilor mei milostivi, este că în acest timp Turcia a avut o înfrângere, în urma căreia li s-a poruncit și tătarilor să plece cu toții în Persia, lăsând la graniță numai pe Ali Mârza cu câteva mii”.

⁴¹ Cunoscut ca opozant al regelui încă din timpul rokosz-ului <răscoalei *n.ns.*> lui Zebrzydowski, precum și a intenției lui Sigismund III Waza de a ocupa tronul Moscovei.

⁴² „Teraz dla uspokojenia przyległych sąsiadów nie mogąc się na ten sejm terazniejszy stawić, tę skończoną wojnę pod obronę WXM mego Mpana podawam” (Acum pentru liniștirea vecinilor din preajmă neputând la acest sejm de acum să vin, acest război terminat sub apărarea MVP al meu Domn îl ofer). (Biblioteka Kórnik, Ms. 1540, k.29).

pentru voievodatul Cracoviei, și cel din Środa, pentru voievodatele Poznanului și Kalisz-ului. Înaintea convocării sejmicurilor, spre acestea era delegat un reprezentant al regelui care venea cu instrucțiunile sale și care stabilea chestiunile care urmau să fie dezbătute atât la sejm, cât și la sejmul general⁴³. Din acest punct de vedere, deja spre apropierea lucrărilor sejmului, regele și anturajul său, din care făcea parte și Stanisław Żółkiewski, adversar convins al campaniei ginerilor Elizabetei Movilă în Moldova⁴⁴, au pregătit terenul necesar pentru condamnarea acțiunii lui Mihał Wiśniowiecki și Samuel Korecki în Moldova. Sejmicul de la Środa, unul din cele două sejmiciuri importante⁴⁵, a acuzat acțiunea celor doi, stabilind ca pe viitor asemenea acțiuni să poată fi contracarate⁴⁶. Sejmikul de la Wiśno, considerat general al pământurilor ruse⁴⁷, la 12 martie 1616 stabilea nivelul impozitelor și instrucțiunea dată solilor⁴⁸ din partea sejmicului la sejmul general. Solii aveau să declare credință regelui și să-i mulțumească pentru grija pe care le-o poartă prin numeroasele avertismente pe care el le-a dat în ultima vreme. Cu atât mai mult cu cât ei de unii singuri nu ar fi fost în stare să țină piept aceluia mare pericol care se abătea asupra lor. Solii urmau să promită strângerea unor impozite extraordinare. Soldații din kwartă care au fost demobilizați trebuiau să fie urgent rechemați. Conform cererii lor, trebuia să fie întărită cetatea de la Camenița și aprovizionată cu toate cele necesare. Același lucru avea să fie făcut în privința altor cetăți de la Przemyśl, Sanok, Żydaczów. Tătarilor trebuiau să le fie trimise urgent cadouri ca să-i liniștească. O comisie sau un sol

⁴³ Despre principiile luării deciziilor importante în Rzeczpospolita la începutul secolului al XVI-lea vezi: Dariusz Milewski, *Sejmiki koronne wobec zagrożenia tureckiego w 1628 r.* (Sejmicurile regale în fața amenințării turcești în anul 1628), în „Materialele conferinței științifice internaționale: 200 de ani de la geneza problemei Basarabiei. Aspecte social-politice, economice și culturale”, Chișinău, 2012, p.62-78 (text polonez și traducere română de Valentin Constantinov)

⁴⁴ Zbigniew Ossoliński, contemporan cu acele evenimente, scria: „L-a supărat puternic pe hatmanul nostru <Stanisław Żółkiewski n.ns.> din două motive și numai personale, căci publice erau bune și Rzeczypospolitei noastre mult serveau, dacă în acea afacere regele ar fi pus mâna și puține eforturi la Poartă ... dar mai mult avea personalul răului hatman; se străduia însuși neputând pe rege la nimic bun să-l aducă, numai ca *conniveret*, deoarece *alis favebat* de afacerile principilor noștri și a succesului surprinzător al lor. Două atunci motive le avea hatmanul căci amesteca puternic principilor: prima se temea puternic de succesul lor, a doua ca un om dornic de propriul avut pe care le avea din Moldova străduia mult și mai mult dorea ca lovindu-i pe principii pe Gabriel, nepotul Movileștilor, pe care lângă sine îl ținea, în acel stat să-l așeze. Din acele pricini multe practici la Poartă făcea cum aceea ar putea realiza” <traducerea noastră>. (Zbigniew Ossoliński, *Pamiętnik*, opracował i wstępem poprzedził Józef Długosz, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983, p.68-69).

⁴⁵ Dariusz Milewski, *Sejmiki koronne*, p.71.

⁴⁶ Corfus, XVI-XVII, p.228, nr.108.

⁴⁷ Akta Grodzkie i Ziemskie, tom XX. Lauda sejmikowe, tom I. Lauda wiszeńskie (1572-1648) (în continuare: AGZ, XX), opracował Antoni Prochaska, Liov, 1909, p.VI.

⁴⁸ La sejmul general de la Varșovia au fost aleși: Stanisław Mniszko staroste de Liouului, Jozef Nara-jowski judecător din Liou, Marcin Krasinski, Jan Felix Herbult, Jan Mielecki și Krzysztof Droho-jowski.

urma să fie trimis la Poartă ca să apere Rzeczypospolita și să negocieze pacea și securitatea, conform tratatelor vechi⁴⁹. De impozite – să nu fie nimeni scutit. Cu Moscova – să nu se ajungă la soluția extremă – războiul, iar comisia care n-a soluționat problemele existente – să fie înlocuită cu alta, solii moscoviți să fie eliberați pentru ca asupra Rzeczypospolitei *mollem belli* să nu-l atragă. Cazacii – să fie liniștiți, conform prevederilor comisiei trecute. Intrând în Moldova, așezând în scaun pe acel domnișor <Alexandru Movilă *n.ns.*> și prin aceasta atrăgând asupra Rzeczypospolitei mari pericole, regele trebuie să stabilească așa măsuri ca nimeni să nu mai încerce să procedeze astfel pe viitor⁵⁰.

Desigur că intenția regelui polon de a rezolva în favoarea sa complicata problemă a tronului moscovit, trebuia să fie soluționată nu înainte de a liniști lucrurile în Moldova. Lupta pe câteva fronturi nu era în planul regelui, iar pentru succesul din Rusia el era gata să-i jertfească pe cei care au intrat în țara vasală Imperiului Otoman.

În discursul de deschidere a sejmului cancelarul coroanei Felix Kryski, printre problemele abordate, va pune în discuție și chestiunea Moldovei, prin prisma relațiilor polono-otomane: asupra Poloniei planează de mai multă vreme pericolul turcesc, inclusiv din cauza samovolnicilor polonezilor. Sultantul turc a dat de înțeles solului polonez la Poartă că dorea chiar ruperea păcii. El demult aștepta ocazia, iar, încheind pacea cu perșii putea concentra armata la granița Rzeczypospolitei. Schinder pașa avea 100 000 de oameni, iar principele Transilvaniei și domnia Moldovei și Țării Românești au primit ordin să se alăture. „Văd că timpuri rele vin din cauza intrării samovolnice alor noștri în Moldova. Doresc turcii ca pe cazaci nimicindu-i să stăpânească pământurile coroanei și granițele mari ale statului său cât mai departe să le extindă... Regele l-a trimis la Poartă pe secretarul său, Kochanski⁵¹, ca să amelioreze situația, dar nu se știe cum îl vor primi acolo ... și așa lui i se dă ocazia asupra noastră, credință și cauză de la acea în Moldova incursiune, pe care într-un anumit mod să o pedepsească, iar e nevoie într-adevăr, a lăsat-o MSRegelui sub considerațiunea tuturor stărilor. Poate cuiva i se va părea credibilă dorința lor că au dorit să-l scoată pe domnul nedorit poporului nostru, că au dorit să vindece slava pierdută, dar să acționeze din inițiativă proprie nu se cuvine”. Nu sunt omiși nici cazacii: „... în fiecare zi trebuie vegheat ca asupra lor din afară, sau de la ei înșiși pericole interne. S-au adunat în număr de 30 de mii, au pornit unii cu vase pe Marea Neagră, alții cu mare și puternică incursiune să distrugă Oceacov-ul, cum ar face-o sau cu folos sau cu pagubă pentru ei, pe noi și în greutățile noastre toate acestea se vor

⁴⁹ Așadar, solul nu trebuia să ceară Porții întărirea lui Alexandru Movilă în scaun, ci doar stabilirea și consolidarea păcii.

⁵⁰ AGZ, XX, p.152-158, nr.105.

⁵¹ Suplimentul instrucțiunilor către Grigore Kohański sol la Poartă, care priveau problemele moldovenești, au fost redactate la 11 martie 1616 (Corfus, XVI-XVII, p.222-223, nr.106).

transforma.... La fiecare sejm este vorba ca să stăvilim samovolnicia internă, care evident duce Rzeczpospolita spre pierzanie. Aceea ne-a născut războiul moscovit, aceea ne aduce puterea turcească. În Roma, Curtius a murit pentru toți, la noi pentru unul toți vom muri”⁵².

Sejmul general, la fel ca și sejmikurile locale nu s-au pronunțat pentru susținerea acțiunii de restabilire a Movileștilor în scaun. Solul, care conform opiniei nobililor polonezi, trebuia trimis la Constantinopol, trebuia să liniștească acolo apele, să-i convingă pe otomani de bunele intenții ale polonezilor și, totodată, să dezavueze acțiunea principilor din Moldova. Regele și anturajul său nu aveau de gând să facă demersuri pentru confirmarea lui Alexandru Movilă în scaun. De aici încolo, cei care au intrat în Moldova erau sortiți la pierzare. Otomanii, la rândul lor, au testat terenul înainte de pregătirea unei campanii de anvergură în Moldova. Decizia regelui polon de a mobiliza o nouă armată pentru campania împotriva Moscovei însemna că Moldova avea să fie sacrificată intereselor de obținere a coroanei Statului Moscovit⁵³. De partea cealaltă, prioritățile polonezilor dezlegau mâinile otomanilor în acțiunile lor din Moldova. Ei vor opta pentru aceeași tactică utilizată de-a lungul ultimului secol și mai bine – era expediată o poruncă adresată vasalilor lor din regiune pentru a pune la dispoziția unui comandant de oști local contingente militare. Moldovenii, muntenii, tătarii și detașamentele militare otomane aflate în subordinea pașilor de la margine reprezentau o putere militară importantă, iar otomanii știau foarte bine să mobilizeze și să coordoneze această putere. Mobilizarea nobilimii decretată de sejmul din anul 1616 avea ca scop apărarea granițelor Poloniei în fața pericolului turcesc, deși în același timp sejmul subsemna organizarea unei campanii militare împotriva Moscovei⁵⁴. Lupta pe două fronturi trebuia să se încheie cu sacrificarea uneia dintre cauze. În cazul dat cea sacrificată a fost cauza ginerilor lui Ieremia Movilă și a ambițioasei doamne a celui din urmă. În lunile următoare la Constantinopol avea să fie trimis solul polonez care va reafirma că acțiunea principilor din Moldova este făcută pe cont propriu. Miza compromisului era ca

⁵² Hurmuzaki, supliment II, vol. II, p.399-414, nr.CCV.

⁵³ La 5 iunie voievodul de Nowogrodzk scria regelui că a fost aprobat impozitul pentru trimiterea prințului Vladislav spre Moscova (Archiwum Głównie Akt Dawnych (în continuare AGAD), Archiwum Radziwill, dz.II, teka 6, Nr.649). Alte mențiuni pentru impozite din voievodatele Nowogrodzk, Lublin sau powiatul Lida prevăzute pentru echiparea armatei care avea să-l însoțească pe Vladislav pentru urcarea în scaunul Moscovei, în AGAD, Archiwum Radziwill, dz.II, teka 6, Nr. 350-652.

⁵⁴ Vezi capitolele din Constituția sejmului din anul 1616. „Pospolite ruszenie. Iz niebezpieczeństwo iawne następuie na Państwa nasze Koronne od pogan ...” (Mobilizarea nobilimii. Că un pericol evident vine asupra țărilor noastre ale Coroanei de la păgânii de la graniță), nu prevedea apărarea cauzei ginerilor lui Ieremia Movilă în Moldova. În ceea ce privește relațiile cu Moscova constituția preciza că s-a încercat rezolvarea pe cale pașnică a diferendurilor, dar că rușii au asediat Smolenscul astfel dând motiv pentru război (Volumina Legum, vol. III, Peterburg, 1859, p.132).

otomanii să renunțe la susținerea lui Ștefan II Tomșa, iar polonezii să plece din Moldova. În cazul în care cei din urmă vor refuza să se conformeze cererii, ei aveau să fie scoși din Moldova pe calea armelor.

Summary

In late 1615, the Polish magnates, Mihail Wiśniowiecki and Samuel Koreck established Alexander Movilă on Moldova's throne. After the ouster of Stephen Tomșa II, Wiśniowiecki stayed with Alexander in Iași. He had about eight thousand people with him, Samuel Korecki had about two thousand people. Alexander's attempt to collect taxes encountered difficulties. In addition, not all recognized him as a ruler because he had not received the reigning flag. The Turkish Sultan so did not want to recognize Alexander as a ruler.

Tudor Movileanu*

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND „OASTEA CEA MARE” ÎN ȚARA MOLDOVEI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI - LEA

Componenta oastei lui Ștefan cel Mare, care a obținut un șir de victorii asupra țărilor vecine, a atras atenția mai multor străini care au scris în acea epocă despre „Țara Moldovei și forța ei militară. Cronicarul polon Jan Dlugosz, foarte bine informat despre domnia lui Ștefan cel Mare, spune că, după lupta din 10 ianuarie 1475, domnul „*pe mulți țărani îi facu boieri*”¹. Autorul cronicii mai folosește și în altă parte același termen, *țărani*, pentru a defini originea celei mai mari părți a ostașilor lui Ștefan cel Mare². Folosirea cuvântului țăran (*agrestes*, care înseamnă lucrător al pământului) sugera o anumită atitudine a domnului față de categoriile sociale din țara sa, o preferință acordată „oamenilor simpli” în raport cu „boierii”³. Această caracterizare a oastei din epoca lui Ștefan cel Mare a ajuns, prin folosirea surselor, în lucrările lui Karl Marx ce a transformat ideia într-o axiomă a istoriografiei comuniste. Se constata că în epoca medievală țăranimea a avut un rol precumpănitor în oaste, în lupta pentru apărarea țării de cotropitorii străini⁴. În volumul sumativ „Istoria RSS Moldovenești” se spune „... în anii războiului cu Turcia Ștefan al III – lea îi chema sub arme pe țăranii dependenți și pe orășeni. Ei erau încorporați pentru participarea la războaiele defensive. În asemenea cazuri se adună așa numita „oastea mare”, la care lua parte câte un oștean de la fiecare gospodărie țărănească, inclusiv țăranii dependenți ce trăiau pe pământurile feudalilor laici și exleziastici. Feudalii aveau armamentul obișnuit pentru acea vreme: spadă, sulite, zale, coif, scut, iar țăranii – topoare, furci, măciuci ș.a.”⁵.

Astfel, în istoriografie s-a răspândit conceptul conform căruia în secolele XIV – XVI în Țara Moldovei, Țara Românească și, parțial, în Transilvania, au fost încălcate tradițiile epocii medievale, conform căreia la oaste sunt obligați să se ridice doar nobilii în calitate de vasali ai monarhului. Pe de altă parte înarmarea țăranilor, care prezentau majoritatea în oastea Țării Moldovei (75%), cu măciuci, topoare, furci, fără mare instruire, trebuia să aducă la înfrângeri strate-

* **Tudor Movileanu**, doctorand, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

¹ *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*. Traducere de N. Orghidan. Craiova, 1915, p. 16.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ I. Focșeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*. București, 1956, p. 116 – 117, 144.

⁵ *Istoria RSS Moldovenești. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*. Chișinău, Știința, 1984, p. 71, 77.

gice mari în fața oștirilor de cavaleri, bine instruite și înarmate. Istoria ne oferă alte informații: oștile Țării Moldovei, în special în perioada domniei lui Ștefan cel Mare, au obținut strălucite victorii în confruntarea cu efectivele militare majore ale marilor puteri europene.

În istoriografia românească postbelică (B. Cămpina, N. Stoicescu) s-a mai încercat de a lămuri prezența țăranilor în oastea cea mare prin faptul că în țările române a existat o categorie socială extinsă de țărani liberi⁶. Astfel, dacă în majoritatea statelor europene domina marea proprietate funciară și țăranii, fiind în masă șerbi, nu participau la oaste, apoi în Moldova și Țara Românească, unde domina mica proprietate funciară ce aparținea țăranilor liberi, toți aceștia trebuiau să participe la apărarea țării. Expusă încă în perioada interbelică de către R. Rosseti⁷, această concepție a fost preluată și de unii istorici din primii ani postbelici⁸.

Istoricul P. Sovietov a analizat statistic sursele din sec. al XV-lea, ajungând la concluzia, că în Țara Moldovei domina marea proprietate feudală, iar deținătorii unor mici stăpâniri de pământ nu depășeau cifra de 2 mii, ceea ce, în viziunea sa, nu putea constitui o bază suficientă oastei mari a domnului⁹.

Unii istorici, pornind de la informațiile lui D. Cantemir despre existența unor țări arhaice, numite de el „republici”, anume, Vrancea Vrancea Tigheci și Câmpulung, au insistat asupra prezenței masive în țară a multor „insule” de țărani liberi, care constituiau nucleul oastei mari¹⁰. Ultimele investigații, referitoare la aceste „republici”, au demonstrat că ele erau stăpâniri boierești și nu prezentau spații dominante de țărani liberi¹¹. Istoricul D. Dragnev a constatat că la hotarele țării în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi pământul era stăpânit de mici proprietari, numiți moșani. La hotarul de răsărit al Țării Moldovei ei erau situați în ținuturile Soroca, Lăpușna-Orhei, Tigheci și constituiau mica nobilime militară, care interacționând cu garnizoanele cetăților din această zonă, constituiau un „brâu de apărare” a hotarelor de est și sud-est ale țării. Atrul consideră că asemenea zone existau și la alte hotare ale principatului, inclusiv Vrancea și Câmpulung¹². Drept urmare, oastea Țării Moldovei

⁶ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 337-338.

⁷ R. Rosseti, *L'influence le régime de la propriété foncière sur l'organisation, la tactique et la stratégie des armées roumaines au XV-me siècle*, în *Buletin de la Section historique. Academie Roumaine*, t. XV, București, 1929, p. 90.

⁸ V. Costăchel, P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XI-V-XVII)*, București, 1957, p. 395-396.

⁹ P. Sovietov, *Issledovania po istorii feodalizma v Moldavii*, tom. I, Chișinău, 1972, p. 265.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 166-167.

¹¹ Vezi: Lucian-Valeriu Lefter, *Stăpânirea funciară în ținutul Tigheciului. Realitate și ficțiune istoriografică*, în *Pro Basarabia-repere istorice și naționale*, Iași, 2007, p. 11-18; C. Constantinescu – Mircești, *Vrancea arhaică evoluția și problemele ei*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 2010, p. 336-337; I. Balan, *Din istoria Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 28; L. Bacumenco, *Ținutul Orhei în secolele XV-XVI*, Iași, 2006, p. 159-162.

¹² D. Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Cardidact-Civitas, Chișinău, 2012, p. 123-135.

avea la bază nobilimea militară, garnizoanele de slujitori ale cetăților și detașamentele de slujitori ale boierilor mari demnitari.

După cum subliniază cunoscuții istorici Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, într-o lucrare dedicată lui Ștefan cel Mare, folosirea în izvoarele străine ale vremii, a unor cuvinte traduse în limba română prin „țărani” are o altă explicație¹³. Stăpânii unor suprafețe mici de pământ – oamenii liberi, socotiți nobili (boieri) – treceau ușor drept „țărani” în ochii străinilor, necunoscători ai realității românești ale vremii. Cei care au stat alături de domni în sec. XIV – XVI și au constituit fundamentul oastei voievodului au fost oamenii liberi, stăpâni de pământ. Indiferent de întinderea acestei stăpâniri, ei erau socotiți nobili și aparțineau boierimii. Numărul mare de pedestrași în oastea Țării Moldovei este, în parte, explicabil: caii erau scumpi și creșterea sau cumpărarea lor nu era la îndemâna acestor mici nobili care, fiind instruiți alături de marii boieri și cetele lor de călări, devin oșteni bine organizați la nivelul epocii. Dârzenia lor în luptă însemna mai ales apărarea propriilor lor stăpâniri și familii de robia străină.

În lucrarea de sinteză „Istoria României”, editată în 2004, se constată că sistemul de apărare a Țărilor Române avea același principiu ca și alte țări europene, dar, nu avea rigoarea și organizarea de acolo¹⁴. Oastea voievozilor români era formată, alături de vechii țărani liberi și mici boieri (steagurile din ținuturi și județe), din curteni și aparatul administrativ militar, pe de o parte, și cetele boierilor alcătuite din slugile acestora de pe domenii, pe de alta, și numai în caz de mare primejdie pentru țară, la oaste rau chemați „toți cei capabili” să poarte arme¹⁵.

Astfel, la diferite etape ale cercetării problemei organizării militare a Țării Moldovei în secolele XIV-XVI viziunile istoricilor au evaluat de la admiterea existenței unei „oști țărănești”, contrapuse nobilimii, la admiterea rolului de căpitanie a micii boierimi în apărarea țării.

La etapa actuală a cercetării, fenomenul „oastea cea mare” este o problemă care necesită noi investigații în diversele sale aspecte.

În prezentul studiu vom încerca să sistematizăm sursele contemporane referitoare la oastea Moldovei medievale, evidențiind unele aspecte specifice, care, în viziunea noastră, o caracterizau.

De la bun început trebuie subliniat că termenul „oastea cea mare” apare în documentele Țării Românești la începutul secolului al XV-lea, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrân. Cât privește Moldova, aici noțiunea „oastea cea mare” nu apare în izvoare, deși nu există nici o îndoială că este o realitate a vremii. Astfel scutirile de la obligația de a merge la oaste a populației unor sate din Mol-

¹³ Șt. S. Gorovei, Maria - Magdalena Szekely. *Princepes omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Ed. Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 136-138.

¹⁴ *Istoria României. Compendiu*. Coordonatori Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 246.

¹⁵ *Ibidem*, p. 247.

dova ne confirmă că îndatorirea de a participa la apărare o are majoritatea locuitorilor țării, ce corespunde participării populației la oastea cea mare din Țara Românească.

Mobilizarea oastei mari în Moldova se făcea prin strigarea în târguri și sate a poruncii domnești de concentrare a oștenilor într-o zonă determinată de situația politico-strategică în momentul respectiv. La această „chemare sub steag” trebuia să se supună întreaga populație aptă de a purta armele. Răspunsul țării la chemarea sub steag a fost întotdeauna prompt și eficient. Desele chemări sub arme ale oastei țării, realizate nu numai în timp de pericol extern, ci și în perioadă de pace, așa numitele „căutări” ale domnului, au creat o experiență bogată în domeniul organizării și artei militare¹⁶.

Documentele din sec. XIV – prima jumătate a sec. XV atestă participarea întregii populații a țării în luptele de la Hindău (1395) împotriva oștilor Regatului Ungar și de la Crasna (1450) împotriva forțelor polone, obținând biruințe¹⁷.

Până la epoca lui Ștefan cel Mare documentele interne atestă și obligațiunea de a participa la oaste a locuitorilor țării. În actul de la 2 ianuarie 1432 Iliș Vodă întărește satul Tutova lui Dragoș Uralat, scutind populația de orice dări cu condiția păstrării obligațiunii ridicării la oaste a sătenilor¹⁸. Obligațiunea majorității locuitorilor țării de a veni la oaste este stipulată în documentul de la 8 iulie 1453, în care domnul Alexandrel voievod scutește satul Balasinouți de orice dări și slujbe, cu condiția că acesta să slujească mănăstirii Horodnic. Între scutirile de care se bucură locuitorii acestui sat erau și eliberarea de la oaste: „la oaste să nu miargă niciodată”¹⁹.

Cu Ștefan cel Mare începe o nouă etapă în organizarea oastei moldovene. Un document de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare evidențiază clar obligativitatea majorității locuitorilor de a se prezenta la oaste, când comandantul suprem va ordona întregului potențial ostășesc al țării. La 31 august 1458 domnul a acordat o scutire de dări satului Borhinești al mănăstirii Moldovița, care specifica „iar la oaste să miargă acești oameni cînd se va întîmpla domniei mele însumi să miargă”²⁰.

Despre participarea masivă a majorității locuitorilor la acțiunile militare conduse de Ștefan cel Mare, începînd din 1465, și despre aportul lor hotărîtor în obținerea biruințelor pe câmpurile de luptă s-au păstrat mărturiile unor contemporani.

Informații ample despre ridicarea oastei cea mare avem în perioada războiului greu antiotoman (1473 - 1486). În toamna anului 1474, pentru a-l pe-

¹⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. II București, Ed. Militară, 1986, p. p. 38 - 41.

¹⁷ *Ibidem*, p. 36.

¹⁸ DIR, A, I, București, 1951, p. 96.

¹⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1932, p. 739-740.

²⁰ DIR, A. I, p. 108.

depsi pe Ștefan cel Mare, sultanul Mehmed al II-lea a trimis o oaste enormă contra Moldovei sub comanda beylerbeiuului din Rumelia Suleyman Hadâmbul, de circa 120.000 de oșteni, dintre care 20.000 ar fi fost auxiliari dotați cu unelte (securi, cazmale etc.) necesare pentru deschiderea drumurilor²¹.

Ștefan a mobilizat oastea cea mare care avea sub steagurile sale între 40.000 și 50.000 de oșteni. Din Transilvania veniseră în ajutor 5.000 de secui și 1.800 de unguri²².

În valea îngustă de la Vaslui, la 10 ianuarie 1475, oastea otomană suferă o înfrângere totală. Peste un an și jumătate Mehmed al II-lea a condus o campanie sultanală pentru a supune Țara Moldovei Imperiului Otoman. Ștefan cel Mare a mobilizat și de data aceasta oastea cea mare. Însă după eliberarea pedestrimii (circa 30.000 de oșteni) pentru 15 zile, ca să se întoarcă la oaste cu merinde, va participa la bătălia de la Valea Albă (26 iulie 1476) cu numai 10.000 sau 12.000 de călăreți care au fost folosiți pentru apărarea redutelor oștii moldovenești, contra a 150.000 de sipahi și ieniceri otomani. Dar și de data aceasta, deși au avut izbîndă la Valea Albă, otomanii sunt nevoiți în curînd să părăsească Moldova, fiind atacați și de pedestrașii moldoveni²³.

În 1477, când Veneția a oferit regelui Matias Corvin 200.000 de florini, ca ajutor pentru cruciada pe care o anunțase, se știa în senatul venețian că Ștefan cel Mare poate să ridice oastea cea mare în număr de 80.000 de oameni²⁴, cifră premărită de două ori decât cea reală.

După moartea lui Mehmed al II-lea în primăvara anului 1481, unicul răspuns al îndemnului înflăcărat ale papei Sixt al IV-lea de a organiza o nouă cruciadă creștină, a venit de la Ștefan cel Mare. Domnul a intervenit din nou în Țara Românească cu scopul sustragerii acestei țări de sud suzeranitatea otomană. Un slujitor muntean, bazându-se pe zvonuri, ne comunică că domnul moldovean ar fi mobilizat oastea cea mare peste Seret, la care a adăugat trupe din Transilvania sub comanda unor căpitani regali și ar fi avut în total vreo 60.000 de oameni călări și pedestri. Ștefan a intrat în Țara Românească, lăsând să domnească la Târgoviște pe Vlad voievod Călugărul, în locul lui Basarab cel Tânăr (Țepeluș)²⁵.

În 1484, când sultanul Bayezid al II-lea a organizat a doua companie sultanală în Moldova, se presupune că Ștefan cel Mare a mobilizat din nou oastea cea mare. Forțele mari otomane pe uscat și mare, în coordonare cu oștile hanului tătar din Crimeea și a domnului muntean, vasali ai Înaltei Porți, au izbutit să

²¹ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p. 111.

²² *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, traduceri de N. Orghidan, Craiova, 1915, p. 16

²³ Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 34.

²⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1887, p. 101.

²⁵ *Cronicele slavo-române, în sec. XIV – XVI*, publicate de Ion Bogdan, București, 1959, p. 19; 34; 51; 64; Veress, *Acta et Epistolae relationum Transilvaniae cum Moldavia et Valachia (1468-1540)*, Budapesta, 1914, p. 21-22.

ocupe cetățile Chilia și Cetatea Albă și să transforme Marea Neagră într-un simplu lac turcesc²⁶.

Ultima mare confruntare militară a lui Ștefan cel Mare are loc în 1497. În august – octombrie regele polon Ioan Albert în fruntea unei oștiri enorme de circa 120.000 de oameni (80.000 de combatanți și 40.000 de auxiliari) întreprinde o companie contra Moldovei. Ștefan cel Mare mobilizează oastea țării în număr de 40.000 de oșteni²⁷. După cronicarul polon Bernard Wapovski, Ștefan cel Mare” a întocmit o oaste moldovenească cât a putut mai mare din boieri și din săteni. A dat poruncă să ia fiecare armele pentru scăparea moșiei, soțiilor și copiilor și a adunat 40.000 mii de oșteni”²⁸. Alți doi cronicari poloni, Martin Cromer și Maciej Strykowski, susțin că Ștefan a atacat pe polonezi cu „pedestrimea sătească”, care lovea năprasnic pe dușmani²⁹. Drept urmare, polonezii au suferit o mare înfrângere, în bătălia, din Codrii Cosminului, la 26 octombrie 1497.

Astfel, în epoca lui Ștefan cel Mare oastea cea mare a Țării Moldovei a fost mobilizată deseori și a atins, în caz de pericol extern, un efectiv de circa 40.000 de oșteni. Ba mai mult, unele izvoare consemnează o sporire a oastei mari, în ultima perioadă a domniei lui Ștefan. Potrivit informației furnizate de Matteo Murriano, medicul veețian al domnului, Moldova putea ridica o oaste de peste 60.000 de oameni³⁰.

Urmașii lui Ștefan cel Mare au apelat, de asemenea, la ridicarea întregii țări în caz de mare primejdie. Astfel, la 1514 nobilul polon Ieronim Laski relatează despre oastea moldovenească că este alcătuită din circa 40.000 oameni de rând (communis populi)³¹. În 1523 solul moldovean Luca Cârjă, trimis în Polonia, arată că Ștefăniță Vodă a dat poruncă atât boierilor, cât și oamenii liberi să se pregătească în lupta împotriva tătarilor ce amenințau țara³². Despre oastea lui Petru Rareș, cronicarul polon Martin Bielski scria că era alcătuită din ostași „bravi, meșteri în a mânuii sulița și păvaza, deși sunt niște săteni proști (adică simpli n. n.) luați de la plug”³³. Referindu-se la aceeași domnie cărturarul și diplomatul Georg Reicherstorffer susține că prin „chemare obștească”, adică prin mobilizare generală, Petru Rareș putea aduna pînă la 60. 000 de oșteni călări și pedestrași³⁴. Anton Verancsics susține și el că, la 1538, în fața primejdiei

²⁶ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p.p. 218 – 219.

²⁷ *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, p. 48 ; *Cronicele slavo-române, în sec. XIV – XVI*, p. 20, 65; C. Rezachevici, Dan Căpățână, *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român*, III, București, 1975, p.p. 16-17.

²⁸ *Scriptores Rerum Polonicarum*, tom III, Cracovia, 1974, p. 27.

²⁹ *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, pp. 25 - 26.

³⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 149.

³¹ N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în *Academia Română. Memoriile secțiunii istorice*, s. III, tom XVII (1935 - 1936), pp. 261-262.

³² *Arhiva Istorică a României*, tom I, partea I. București, 1865, p. 10.

³³ *Ibidem*, tom I, partea II. p. 168.

³⁴ *Călătorii străini despre Țările Române*, vol. I, p. 199.

otomane, Petru Rareș a strâns 60.000 – 70.000 de oșteni³⁵. Însuși Petru Rareș declară că în cazul unei expediții generale contra Porții, Moldova ar putea ridica pînă la 45.000 de oșteni³⁶.

Ultimul domn care a ridicat oastea cea mare a fost Ion Vodă cel Cumplit. El a mobilizat în 1574 oastea de circa 35.000 mii oșteni, ce avea o artilerie de 110 tunuri³⁷. Războiul antiotoman din 1574 s-a terminat cu înfrângerea totală a oștii moldovenești. Către această perioadă se încheie procesul de tranziție de la suzeranitatea formală la suzeranitatea reală restrictivă otomană în Moldova. Catastrofa din 1574 a influențat nemijlocit și evoluția mișcării de eliberare din Moldova. După cum atestă izvoarele, în scurt timp, în Țara Moldovei, în rîndurile boierimii moldovenești se încetățenește ideea deciziei de la războiul antiotoman ca formă a mișcării de eliberare. Acest moment, precum și folosirea tot mai mult a armelor de foc în înzestrarea armatei, va duce în continuare la decizia de la mobilizarea oastei celei mari. Țărănimea dependentă este treptat aservită de către stăpînii de moșii. Deși mai întîlnim un timp informații privitoare la scutiri de la oaste a micilor proprietari de la sate³⁸, totuși către secolul al XVII-lea locul lor va fi ocupat de slujbași și mercenari.

Sintetizarea tuturor datelor oferite de izvoarele referitoare la ridicarea la oaste a populației Țării Moldovei permite înțelegerea sensului funcționării unor structuri militare de tip medieval, fundamentate pe dreptul boierului de a întreține o ceată înarmată cu care să presteze obligațiunile militare cerute de statutul său de vasal. O asemenea interpretare a izvoarelor explică existența oștirii domnești de curteni și slujitori (oastea cea mică), dar nu soluționează problema „oștii celei mari”.

Am putea accepta precizarea că relațiile suzerano-vasalice specifice dreptului feudal clasic nu au funcționat, se pare, în toate ținuturile Țării Moldovei³⁹. E vorba de unele zone, nominalizate în istoriografie, ca „țări arhaice” sau „țări mici” ce asigurau supraviețuirea populației românești în timpul marilor migrații de pînă la secolul al IX-lea⁴⁰. Aceste țări întruneau o comunitate umană, situată pe un teritoriu restrâns, cu tradiții proprii de organizare a vieții economice, administrative, militare, juridice și spirituale. Pînă în prezent a fost constatată existența a peste 20 de „țări”, situate atît în arcul intracarpatic, cît și la sud și răsărit de Carpați. În spațiul dintre Prut și Nistru asemenea formațiuni au existat în zona Orheiului Vechi, a Lăpușnei, în valea Ciuhurului, în preajma

³⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 407.

³⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, p. 40.

³⁷ *Arta militară a moldovenilor în perioada domniei lui Ion Vodă cel cumplit*. București, Ed. Militară, 1959, p. 29-38.

³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I. Acte interne (1408 - 1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc. Iași, Ed. Dosoftei, 1999, pp. 79-80.

³⁹ B.A. Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV – XVI*. București, 2003, p. 285.

⁴⁰ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIX-lea*, București, 1988; *Domnii Țării Moldovei. Studii*. Volum editat de Demir Dragnev, Chișinău, Civitas, 2005, p. 5-6.

Hotinului. Obligațiile militare ale țăranilor față de căpeteniile de obști-cnezi și șefii uniunilor de obști-voievozi odată cu apariția statului medieval au fost transmise domnilor.

De la bun început, se impune faptul că, în ceea ce privește oastea cea mare, numai domnul o putea mobiliza și numai domnul era cel care o comanda. De asemenea, după cum am menționat mai sus, referirile la obligația de a participa la război în cadrul structurilor oștii cea mare, precum și rarele scutiri de oaste, se regăsesc doar în actele emise de cancelaria domnească. Situația se pare nu poate fi disociată de prerogativa domnească de *dominium eminens*. Rezultă că participarea la oaste, atât în cazul marilor boieri, care ridicau de pe domeniul lor propria ceată, cât și în cazul micilor proprietari de la sate, numiți în literatura istorică ca țărani liberi sau nobili („moșani”), era o consecință a dreptului acestora de stăpânire funciară, obligația prestării serviciului militar manifestându-se față de stăpînul funciar suprem, adică domnul.

Este clar că micii posesori de cote de pământ în satele devălmașe aveau obligația de a participa la oastea țării alături de boierimea mare, cu toate consecințele acestei datorii față de stat – domnie. Domnul este acela care în calitatea sa de comandant suprem putea ridica la oaste, atunci când țara era în primejdie, toată populația personal liberă, indiferent dacă se afla în dependență economică față de boierime sau direct de domnie. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea toți locuitorii satelor și orașelor erau personal liberi, adică nu erau legați de persoana stăpînului funciar, prin relații de șerbie, în afară de robii țigani.

În statele Europei medievale țăranimea de pe domenii a fost aservită mai devreme decât în țările române și ea nu putea fi chemată de către regi la oaste, deoarece se afla în dependență personală de seniori. Numai atunci, când și în țările române țăranii dependenți au devenit șerbi, sistemul de apărare a urmat nu numai aceleași principii, dar și forme similare de organizare ca și în alte state vecine europene, păstrând doar unele elemente specifice locale, care urmează a fi special examinate în alt studiu.

Summary

Participation in the Large Host, in the case of large landowners who raised their own troops on their field as well as for rural smallholders nominated in historical literature as free peasants or nobles (moșani), was a consequence of their right of land possession, the obligation of military service provision being expressed to the ultimate land owner, the Domnitor (Prince). The Prince is the one who in his capacity as commander in chief could lift the host, when the country was in danger, the entire free population, whether it was in economic dependency towards the landlords or the throne. As a consequence, in the Principality of Moldavia was summoned a great army, which numbered about 40 000 soldiers. This army, especially during the reign of Stephen the Great won brilliant victories in the confrontation with the military effectives of major European powers.

Virgiliu Bîrlădeanu*

POLITICI IMPERIALE RUSE DE RECONFIGURARE A IDENTITĂȚILOR TERITORIALE LA FINELE SECOLULUI AL XVIII-LEA: COMENTARII LA ÎNSEMNĂRILE UNUI CĂLĂTOR RUS

Însemnările de călătorie, în ultimul timp, au reintrat în sfera de interes a cercetătorilor și, implicit, în atenția studiilor interesate de politicile imperiale. Cercetările au atestat „o transformare profundă în modul în care statul rus și elita rusă au înțeles și au acționat în teritoriu în secolul al XVIII-lea”¹. În această perioadă, s-au profilat noi viziuni și ambiții în modelarea teritoriilor, diferite de cele care au dominat un secol mai devreme, edificându-se modelele teritorializării ruse moderne. Un întreg arsenal de instrumente și practici, dezvoltat de autoritățile țariste era menit să accentueze unitatea conceptuală și fizică a teritoriilor statului, să sublinieze dimensiunea și extinderea spațială a Rusiei, drept o misiune istorică, iar acumularea și etalarea cunoștințelor despre teritoriile imperiului – un act de patriotism intelectual².

Studiul de față a fost realizat pe marginea cărții lui Pavel Sumarokov³, publicată la Moscova în 1800 cu titlul *Călătoria prin toată Crimeea și Basarabia în anul 1799*⁴. Concepută de autor drept o descriere istorică și topografică a locurilor vizitate, cartea conține două compartimente: primul cuprinde însemnări despre călătoria lui Sumarokov în Crimeea. Al doilea, cel asupra căruia ne vom opri în studiu nostru, relevă observațiile făcute în drumul parcurs de autor de la gurile râului Bug spre Odessa, urmând apoi pe malul stâng al Nistrului și până la localitățile Tiraspol și Grigoriopol. Vom aborda, în contextul istoric al acestei scrieri, problema practicilor discursive de integrare simbolică a spațiilor anexate de Imperiul rus, în mod deosebit cele de configurare a locurilor memoriei (Pierre Nora), aplicate de autoritățile țariste pentru a le atribui/marca noi identități și hotare, delimita/desprinde de timpuri și spații adverse semnificațiilor imperiale⁵.

* **Virgiliu Bîrlădeanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Willard Sunderland, *Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteenth Century*, in Jane Burbank, Mark Von Hagen, and Anatolyi Remnev (eds.), *Russian Empire Space, People, Power, 1700–1930*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2007, p.33-66.

² *Ibidem*, p-53-54.

³ Pavel Sumarokov (... 1767-1847), în anul 1799 tânăr scriitor, între anii 1807-1812 guvernatorul or. Vitebsk, 1807-1815 guvernatorul or. Novgorod, senator, membru al Academiei Ruse.

⁴ În original: *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии 1799 году*, Павлом Сумароковым. *С историческим и топографическим описанием всех тех мест*, Университетская Типография, Москва, 1800 (vezi coperta: fig. 01).

⁵ Pentru interpretarea noțiunii de imperialism, vezi: Edward W. Said, *Culture and Imperialism*, Ed. Vintage Books, New York, 1994, p. 9.

Itinerariul ales de Pavel Sumarokov contura, de fapt, spațiul anexat de Imperiul rus, în urma războiului ruso-austro-turc (1787-1792), conform tratatului de pace de la Iași (9 ianuarie 1792), prin care se recunoștea stăpânirea Rusiei asupra Crimeii și extinderea hotarelor până la cursul inferior al râului Nistru. Articolul al IV-lea al tratatului reconfirma autoritatea Porții Otomane asupra teritoriului Basarabiei cu cetățile Bender, Akkerman, Chilia, Ismail și alte localități, la fel și Țara Moldovei⁶. Noile hotare, totuși, amplificau semnificativ prezența Imperiului rus pe malurile Mării Negre, iar spațiul dintre râurile Nistru și Bug a fost integrat în unitatea administrativ-teritorială Ecaterinoslav (Екатеринославское наместничество – rus.), ca apoi după desființarea celei din urmă, în anul 1796, să intre în componența guberniei Novorosijsk (Новороссийская губерния – rus.).

Menționat în izvoarele rusești drept *stepa Ocacovului* (Очаковская степь – rus.) și având reputația unei pustietăți (vezi: *Дикое поле* – rus.), interfluvial dintre râurile Nistru și Bug a atras atenția arhitecților politiciilor de extindere teritorială a imperiului, îndeosebi pentru faptul că această regiune de frontieră oferea importante puncte strategice și căi comerciale pe malul de nord al Mării Negre. Ecaterina II, țarina Rusiei, într-un mesaj adresat imperatorului austriac Joseph II, de la 10 septembrie 1782, expunea un plan al diplomației imperiale rusești privind politica orientală, inspirat de consilierul A. A. Bezborodko și general-feldmareșalul G. A. Potemkin. Cunoscut mai târziu ca *proiectul grecesc*⁷, acesta trasa sarcina de reorientare geopolitică a Imperiului rus. De la zona Mării Baltice, cu accentul pus de Petru I pe lumea protestantă-germană, Rusia urma să-și redirecționeze politicile de extindere spre Marea Neagră și Marea Mediterană, spre litoralul de nord al Mării Negre și la Balcani, locuite de greci, slavii de sud, moldoveni și valahi – teritorii, altă dată, unite sub sceptrul bizantin și, mai devreme, de statul lui Alexandru cel Mare⁸. Planul de acțiuni se baza pe argumentele țarinei în favoarea unei „politici orientale active” în scopul înfrângerii Imperiului otoman și renașterii Bizanțului⁹. De fapt, Ecaterina II

⁶ “Российский Императорский Двор возвращает блистательной Порте завоеванную онным Бессарабию с крепостями Бендерами, Аккерманом, Килиею и Измаилом, со всемя местечками, слободами, деревнями и всем прочим, что онная в себе содержит; равным образом возвращает Блистательной порте Княжество Молдавское со всеми городами, селениями и всем прочим, что она провинция в себе содержит [...]” *Договоры России с Востоком. Политические и торговые*, ред. Т. Юзefович, Изд. Тип. О.И. Бакста, СПб, 1869, стр. 43-44.

⁷ Vezi: Nicolae Iorga, *Proiecte de împărțire a Turciei și noua intervenție rusă la Dunăre. Al doilea război al Ecaterinei a II-a și planurile lui Napoleon în Turcia*, in *Istoria relațiilor române*, ed. Florin Rotaru, Ed. Semne, București, 1995, p. 229-250; Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomatice europene*, Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română, Seria III, Tom XXI, Imprimeria națională, București, 1939, p. 342-346.

⁸ Андрей Зорин, *Кормя двухглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVII – первой трети XIX века*, Новое литературное обозрение, Москва, 2001, p. 38-39.

⁹ Vezi: Елисеева О.И., *Геополитические проекты Г. А. Потемкина*, Институт Российской Истории, Российская Академия Наук, Изд. Наука, Москва, 2000; *Век Екатерины: дела бал-*

demara un joc geopolitic cu mai multe obiective și variante de desfășurare. Unul din ele prevedea crearea unui stat tampon între cele trei puteri vecine - Austria, Rusia și Turcia -, format din Valahia, Moldova și Basarabia cu numele Dacia (Regatul Daciei), menit să protejeze hotarele Rusiei de confruntări nedorite¹⁰. În cazul înfrângerii totale a turcilor și chiar izgonirii lor din Europa, țarina solicita asentimentul împăratului austriac pentru restaurarea Imperiului bizantin sub sceptrul nepotului său, marele principe Konstantin Pavlovich. Persoana favorită pentru scaunul Regatului Daciei era general-feldmareșalul Grigori Potemkin.¹¹ Iar în calitate de „recompensă”, Rusia își revendica teritoriul dintre râurile Bug și Nistru și câteva insule în arhipelagul egeic.

Partea trecută sub tăcere, însă, era planul anexării Crimeii, pus în acțiune imediat după primirea asigurărilor de susținere din partea împăratului austriac, campania militară sub conducerea lui Grigori Potemkin, finalizându-se în favoarea Rusiei către august 1783. Unul din mesajele lui Potemkin adresat Ecaterinei în octombrie 1782 sub titlul *Reflecțiile unui patriot rus despre războaiele trecute cu tătarii și modalități de a le opri pentru totdeauna*, dezvăluia planul de acțiuni, care urma a fi realizat după anexarea Crimeii „pentru a lega” peninsula pentru totdeauna de Imperiul rus. În acest scop, general-feldmareșalul propunea redisolocarea și așezarea cu traiul în această regiune a unui număr total de 30 000 de ostași, inclusiv pentru a asigura o rezervă armată constituită în viitor din descendenții acestora, iar din ținuturile interne ale Rusiei să fie adusă populație rusească de țărani, înzestrați cu cele necesare, distribuindu-li-se spații convenabile și învățându-i să mânuiască arma. În plus, se solicita permisiunea pentru stabilirea în acest spațiu a cazacilor de pe râul Don, maloroșilor și altor creștini: greci, armeni, valahi și bulgari: „Astfel, am putea îndrăzni să spunem, că în scurt timp Crimeea va deveni creștină și veșnic rusească”¹². Potemkin înaintază și o

канские, ред. Виноградов В. Н., Российская Академия Наук, Институт Славяноведения, Изд. Наука, Москва, 2000.

¹⁰ “Это государство, имеющее быть созданным вновь и некогда уже существовавшее под именем Дакии, могло бы составиться из областей Молдавии, Валахии и Бессарабии под управлением государя христианского вероисповедания, господствующего в поименованных областях, и на личные качества и преданность которого оба имперские двора могли вполне положиться. При сем следует установить, что это новое государство, правитель которого будет наследственным, имеет навсегда остаться совершенно независимым и не может никогда быть присоединено ни к России, ни к Австрии; равным образом обе империи никогда не допустят подчинения онаго и какой либо иной державе.” (Переписка Екатерины Великой с Германским императором Иосифом II-м, in “Русский архив”, XVIII, том I, 1880, Москва, p. 289.)

¹¹ Ambasadorul prusac Von Gört relatea la Berlin, in cursul iernii 1782-1783, ca Potemkin își vânduse bunurile sale din Rusia precum și palatul din St. Petersburg, pentru a-și ridica un nou palat pe noile sale posesiuni așezate „într-un climat mai dulce”. (Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, Vol II, Imprimeria statului, București, 1896, p. 167-168.)

¹² arud: Вернадский Г.В., *Записки о необходимости присоединения Крыма к России (Из Тавельскаго архива В.С.Попова)*, in „Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии”, nr. 56, 1919 (32), Типо-Литография В.И. Якубовича, Симферополь, 1919, стр. 111-126. (http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=54§ion_code=1, site accesat: 10.08.2013)

serie de propuneri ce țin de toponimia spațiului vizat: Crimeea urma să revină la numele ei anterior – Hersonia, orașul Caffa – să fie renumit Feodosia, “iar în memoria faptului, că anume aici, marele cneaz Vladimir a primit sfânta credință creștină, să se construiască un mare templu lui Dumnezeu”. La fel, Potemkin preconiza, să se ridice în cinstea suveranului care a supus Crimeea un monument pe piața Victoriei, aceasta urmând a fi inaugurată în centrul orașului și numită după exemplul celei din Paris, iar “pentru veșnica pomenire a suveranului, a se stabili o sărbătoare bisericească anuală și a întregului popor”¹³. Prin redenumiri, reabilitarea celor vechi sau inaugurări de alte noi, lista toponimelor de origine greacă va continua să se extindă după anexarea Crimeii cu nume precum Taurida, Sevastopol, Simferopol, Eupatoria, Panticapaeum, Fanagoria ș. a. În același mod, imediat după tratatul de pace de la Iași, între râurile Nistru și Bug, pe locurile așezărilor vechi care trebuiau date uitării, cărmuirea țaristă a fondat localitățile Odessa (1794), Grigoriopol (1792), Ovidiopol (1795), Tipaspol (1792), acestea în viziunea autorităților trebuia să susțină ambianța simbolică a proiectului de *Translatio Imperii*.

Decesul subit al prințului Potemkin în drum de la Iași spre Nicolaev, în toamna anului 1791, a pus capăt planurilor sale ambițioase, dar nu și politicilor Imperiului rus privind hotarele și spațiile recent anexate. Țarina Ecaterina II, în ucazul din data de 27 ianuarie 1792, îndată după încheierea păcii, porunca guvernatorului Ecaterinoslavului, V. V. Kahovskij, să colonizeze în cel mai scurt timp regiunea dintre râurile Bug și Nistru. Planul de acțiuni, de facto, preconiza delimitarea și reconfigurarea identităților teritoriale, inaugurarea de noi structuri administrative, comunicații și instituții, remodelarea realităților etnice, vizând cu certitudine și populația românească din aceste spații.¹⁴ Regiunea a fost reconfigurată în patru subdiviziuni teritoriale (уезды – rus.) cu centre administrative în Ananiev, Tiraspol, Odessa și Nicolaev¹⁵, iar pământurile regiunii au fost împărțite în loturi pentru *slobozii de stat* și *slobozii boierești*, distribuite arnăuților și voluntirilor lui Potemkin, ca și boierilor moldoveni care au acceptat să devină supuși ai Rusiei, ademeniți cu privilegii, grade militare și civile în administrația rusească. Pentru asigurarea fluxului de populație în regiunile colonizate, autoritățile rusești au inclus în tratatul de la Iași o prevedere prin care se recunoștea dreptul locuitorilor principatelor de a se strămuta în Rusia în termen de 14 luni de la ratificarea tratatului. La 7 iunie 1792, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, Von Knobelsdor, raporta la Berlin, că mulți locuitorii

¹³ *Ibidem*, p. 119-121.

¹⁴ Materialele catagrafiei realizată de autoritățile ruse în anul 1774 în circumscriptiile cu centrele în Căușeni și Sălcuța, recent publicate la Chișinău certifica localități românești pe cursul de jos al râului Nistru (Căușeni, Chițcani, Talmaz, Cioburciu, Râscăeți, Râscăeți, Popeasca, Malcoci, Sălcuța, Fârlădeni, Gherbivăț, Gura Băcului, Slobozia, Hagi Musa, Coșnița, Pârâta, Pohrebea, Cocieri, Corgevo, Molovata, Goieni, Doroșcaia, Delacău, Butor, Speia), cu o populație majoritară desemnată prin aloetnonimul *volohi*, utilizat în Rusia și Polonia până în secolul al XVIII-lea, (Ion Chirtoagă, *Populația localităților românești de pe cursul inferior al râului Nistru*, în „ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială”, vol. II, nr. 3, 2012, Chișinău, p. 166-196.)

¹⁵ Vezi în anexa: fig. 02.

ai Moldovei părăsesc țara în pofida voinței domnitorului, încurajați fiind de guvernul rus să se așeze cu traiul dincolo de râul Nistru, iar regiunea în râurile Bug și Nistru urma să fie ridicată la rangul de principat, sub numele de Moldova-Nouă. Se vorbea chiar și despre așezarea lui Alexandru Mavrocordat în scaunul noului Principat.¹⁶ Ion I. Nistor, în studiul privind românii de dincolo de râul Nistru, atestă în documentele emise de autoritățile rusești o listă din 56 de nume de boieri moldoveni, care primiseră în această perioadă terenuri de colonizare și învoirea de a-și aduce forța de muncă din Moldova. Printre ele regăsim neamurile Rosetti, Cantacuzino, Catargiu, Sturdza, Cananău, Nicoriță, Sacară, Măcărescu, Filodor, Balș etc.¹⁷ După anul 1793, din cele 67 de comune parohiale ale regiunii, 49 sunt arătate de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni ca locuite exclusiv sau în parte de români.¹⁸

Cartea lui Pavel Sumarokov a atras de timpuriu atenția cercetătorilor prin descrierile localităților cuprinse într-o regiune de frontieră de la finele secolului XVIII-lea, în deosebi, fiind unul din studiile care atestă populația românească dincolo de Nistru.¹⁹ De altfel, textul, nu a depășit cadrele practicilor discursive imperiale și insistența prin care se sublinia puterea politică și militară a Rusiei, autoritatea și misiunea civilizatorie (*mission civilisatrice*) asupra teritoriilor recent anexate. Ca și multe alte însemnări de călătorie, descrieri geografice, ghiduri statistice, investigații topografice, hărți elaborate în această perioadă, textul lui Sumarokov se pretează seriei de eforturi depuse de instituțiile imperiale în epoca Ecaterinei II-a, care au tins să transforme cunoașterea într-un instrument de colonizare. „Ca urmare a războaielor și anexiunilor, granițele Rusiei cu Polonia, Imperiul Otoman și Hanatul Crimeii între anii 1772-1795 s-au strămutat în

¹⁶ „...Les habitants de la Moldavie quittent en foule leur pays. Ces émigrés sont encouragés par le gouvernement russe a s'établir sur l'autre rive du Dniester. Tout le pays compris entre ce fleuve et le Bog sera érigé en principauté, sous le nom de Nouvelle-Moldavie. On dit que le gouvernement en sera donne au prince Maurocordato, le même qui, peu avant le commencement de la guerre, a passé en Russie”. (apud: Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, Vol. II, Imprimeria statului, București, 1896, p. 339.)

¹⁷ Ion I. Nistor, *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română, Seria III, Tom XXI, Imprimeria națională, București, 1939, p. 217-218.

¹⁸ Idem, *Românii transnistrienii*, în *Românitatea transnistriană. Antologie*, ed. Florin Rotaru, Ed. Semne, București, 1996, p. 101. După unele date publicate, regiunea Oceacov în 1793, dispunea de o populație ce număra 31297 de oameni, din care etnici români 14 993, apoi în anul 1795 cu o populație 36 769, din care români 15 285. (apud: Гроссул В.Я., *Система управления Молдавии в составе России (XVIII — начало XX в.)*, în *Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления*, Изд. Славянский диалог, Москва, 1997, p. 166.)

¹⁹ Gheorghe G.. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Institutul de Istorie Națională din București, București, 1947, p. 9, 415; Constantin I. Karadja, *Un martor rus al etnografiei românești a malurilor Nistrului în anul 1799*, în „Revista istorică”, anul XIV, nr. 10-12, octombrie – decembrie 1928 p.356-357; Emil Diaconescu, *Românii din răsărit. Transnistria*, Institutul de Arte Grafice și Editură Ath. Gheorghiu, Iași, 1942, p.175-176; Constantin C, Giurescu, *Populația moldovenească de la gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII-XVIII*, în *Românitatea Transnistriană. Antologie*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Florin Rotaru, Editura SEMNE, București, 1996, p. 256.

total de șase ori, încheindu-se aproape în fiecare caz tratate de pace și convenții internaționale, elaborându-se descrieri detaliate ale noilor frontiere, urmate apoi de inventarieri și „descrieri” ale noilor achiziții teritoriale ale Imperiului.²⁰ Printre acestea, descrierile topografice, care în cele mai multe cazuri au fost elaborate în anii 1770 și 1790, prezentau în sine compendii teritoriale ale unor nobili locali sau funcționari care în mod invariabil își începeau cu amplasarea geografică a provinciilor, suprafața, granițele, mediul natural, subdiviziunile administrative, toate apoi servind la întocmirea capitolelor de istorie și economie locală. Pe lângă aceasta, deseori sunt relevate și statistici privitoare la piețele locale, liste ale unor așezăminte mănăstirești, flora, fauna localității și descrierea obiceiurilor locale. „Diversele instrumente și metodele de utilizate la colectarea și reprezentarea informației despre teritorii în epoca ecateriniană (hărți, registre, chestionare) nu erau absolut inedite, dar punerea în valoare a acestora de către autorități a devenit mai răspândită, și au fost îmbrățișate cu nerăbdare de către organizațiile publice nou-create cu propriile interese în colectarea și implementarea lor.”²¹

Călătorind în anul 1799 prin Crimeea, Pavel Sumarokov în cele din urmă ajunge dincolo de această regiune, la Nicolaev. De aici își continuă calea spre Oceaov și Odessa, înaintând apoi pe malul stâng al râului Nistru, de la gurile acestuia spre nord, până la Tiraspol și Grigoriopol, și se îndreaptă spre est, către orașul Balta. Peste un an, la Moscova, Sumarokov își publică textul însemnărilor de călătorie prin cele două regiuni – Crimeea și ... Basarabia. Cazul, evident, suscită întrebări și perspective de analiză complinitoare, odată ce vizează un spațiu diferit decât cel anexat 12 ani mai târziu, în urma Tratatului de la București (1812) cu numele Basarabia²² Problema abordată ne conduce spre obiectivul geostrategic privilegiat pentru autoritățile țariste în regiune. La finele secolului al XVIII-lea, dar și mai târziu – gurile Dunării, deschideau calea spre Balcani și Constantinopol, iar Basarabia „a treia parte a Moldovei”, așa cum o descria principele Dimitrie Cantemir, „alcătuită din patru provincii: a Bugeacului, a Ak<k>ermanului, a Kiliei și Ismailului”²³, reprezenta zona limitrofă a părții de jos al fluviului, aflată sub autoritatea Porții Otomane. Astfel, o ipoteza de lucru a prezentului studiu este că mențiunile unei Basarabii, între râurile Bug

²⁰ Willard Sunderland, *Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteenth Century*, in Jane Burbank, Mark Von Hagen, and Anatoly Remnev (eds), *Russian Empire Space, People, Power, 1700–1930*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2007, p. 52.

²¹ Ibidem, p. 48.

²² Cazul dat a mai fost citat, fără a fi examinat în detalii și în contextul politicilor imperiale. Despre discuțiile despre originile/evoluția denumirii Basarabia, vezi: Ion Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, in „Revista de istorie a Moldovei”, 1994, nr. 2 p. 9-13; Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est pînă în anii 30 ai secolului XIX-lea*, Ed. Museum, Chișinău, 1999; Ion Turcanu, *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică (din primele secole ale mileniului II pînă la sfârșitul secolului al XX-lea)*, Ed. Cartier, Chișinău, 2011, p. 355; la fel vezi recenzia la monografia dată semnată de Marian Coman în “Studii și Materiale de Istorie Medie” (SMIM), nr. 1, 2012, p. 350-356.

²³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, Ediție critică întocmită de Dan Slușanschi, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 71.

și Nistru în însemnările de călătorie ale lui Pavel Sumarokov, par a nu fi un caz total fortuit. În contextul proiectelor și practicilor desfășurate de Imperiul rus în sud-estul Europei, de la finele secolului al XVIII-lea, textul reprezintă o tentă de conceptualizare a spațiului dat în noile sale coordonate imperiale, o încercare de a-l înzestra cu sens, finalitate și vector de extindere. Ghidat și investit în multe detalii de către autorități de toate nivelele, Sumarokov invocă repere aflate la îndemână, expune viziuni și revelează resorturi interne ale practicilor imperiale desfășurate. În opinia noastră, episodul dat elucidează un precedent important al politicilor de colonizare desfășurate de autoritățile imperiale ruse în această parte a Europei, vizând în mod direct și unele aspecte ale extinderii imperiale ulterioare, în special cea din anul 1812, prin anexarea teritoriului dintre râurile Prut și Nistru.

Ajuns în localitatea Nicolaev pe data de 12 iulie 1799²⁴, călătorul rus indică în însemnările sale că abia aici a decis „să viziteze Basarabia”, orașul Odessa, și să „călătorească de-a lungul râului Nistru”²⁵. Argumentul deciziei luate subit de autor poate să rezide în faptul că ambele regiuni erau achiziții teritoriale recente, realizate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și antrenate în procese de “omogenizare” similare în raportul cu restul spațiului imperial. Conducătorul administratorul militar al localității și suita sa până în cheiul localității, traversează râul Bug și notează în text:

„Ieșind pe mal, am pășit în Basarabia, care a fost până nu demult în posesiunea Porții, care și-a retras hotarele în interior sub presiunea armelor noastre victorioase, iar în ultimul război a cedat Rusiei toată regiunea, ca să se retragă peste Nistru”²⁶.

Reflecțiile autorului sunt girate în maniera în care este gândită relația imperiului cu noile teritorii. De altfel, reperate simbolice ale noului landsaft imperial sunt cel mai convenabil instituite prin evocarea locurilor memoriei, care reprezintă episoade istorice pline de glorie, personalități marcante, eroismul armatei ruse și care alimentează cu legitimitate prezența imperială în regiune:

„Apropiindu-ne de Oceacov, cam la 5 verste distanță de el, s-a deschis un mare spațiu de stepă, săpat de gropi și movile, acolo unde armatele ruse și-a dislocat bordeiele, acolo s-au aflat unitățile de artilerie, fortificațiile. Cât am înaintat, le-am observat tot mai frecvent.”

Reprezentările autorului privind *cum* și *de ce* funcționează “mecanismul” imperiului sunt cele care determină tacticile narațiunii, obiectele descrise sau observate și, evident, cele scăpate cu vederea sau cele omise. Intrarea în localitatea Oceacov²⁷ îi lasă autorului impresia unei localități ce “este, astăzi, un sătuc

²⁴ În continuarea vom păstra datarea expusă în originalul textului.

²⁵ *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*, Павлом Сумароковым. *С историческим и топографическим описанием всех тех мест*, Университетская Типография, Москва, 1800, стр. 189.

²⁶ *Ibidem*, p. 190-191.

²⁷ Localitate în izvoarele românești menționat ca Vozia sau Ociac. (vezi: Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea a II-a și a III-a, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1946, p.139, 236, 261, 650).

[слободка – rus.] pașnic și neînsemnat”, dar care anterior „a făcut mare zarvă în Europa”²⁸.

„Mă întrebam în gând, unde îi este semeția, unde îi sunt edificiile care o înfrumusețau cândva, unde a dispărut gloria ei”²⁹.

Căutările unei gazde nu sunt soldate cu rezultate. Recomandările obținute la Nicolaev, îl ajută să găsească o soluție; este primit de căpitanul James M. Hamilton³⁰ (Гамильтон, Джеймс Монтегю – n. n.) la bordul fregatei militare, unde înnoptează, iar a doua zi, pornește să examineze localitatea:

“Trecând prin aceste ruine, unde nu mai sunt nici case, nici locuitori, și unde după răbufnirea armelor de război, sau inaugurat pustiirea și tăcerea: mi-au fost arătate căile pe unde au mărșăluit armatele noastre pentru a ataca orașul. Iată în acel loc, vorbeau, a fost ucis kneazul Volkonski, acolo și-a pierdut viața Gorich (Горич – n.n.), și aici nu există alte urme, decât moartea și distrugerile”³¹.

Călătorul descrie un meleag pustiu, „aproape nelocuit”, landsaftul imperial, totuși, este punctat de încăperile prevăzute carantinei de frontieră, unități militare, cazarme, cetate, alte fortificații. Participând la aplicațiile militare de pe fregata, în următoarele zile, vizitează insula Kindum [*Kilburun* - turc] pentru a consemna vestigiile de pe fostele câmpuri de luptă, episoadele bătăliei din 1787 dintre armata rusă și turcă și, evident, iscusința militară a comandanților ruși. În a patra zi de ședere, după amiaza, vizitează împrejurimile Oceacovului pentru a detecta locuri pline de semnificații:

„Aici, [...] contele Suvorov ademenise din oraș escapada și a declanșat confruntarea, ca împreună cu cei retrași să între în cetatea Ociacov, și prin acest șiretlic să sfârșească asediul. În sfârșit am ajuns în locul unde era dislocată armata noastră și acolo, în toate împrejurimile, sunt prezente urmele diferitor fortificații. [...] aceste indicii au rămas trofee ale gloriei victorioasei armate ruse”³².

La 17 iulie, Sumarokov pleacă de la Oceacov spre Odessa descriind distanța parcursă și împrejurimile. Dincolo de tonul romantic și dulceag al expunerii literare, eventual inspirat de idilicul naturii, autorul așează imaginile descrise într-o structură și ierarhie care trebuie să convină anumitor rosturi și utilități majore pentru a le înscrie în peisajul imperial:

“Această stepă aproape că este depopulată, dar deține părți convenabile, cu excepția pădurilor absolut absente, fiind fără nici un copac. Un petic de pământ roditor, fânețele din cele mai excelente; păsări de o multitudine de rase, și apă pentru localități ar fi îndeajuns. Ca și în împrejurimile Hersonului și Nicolaevului, ar fi de mare folos înmulțirea locuitorilor pentru toată această regiune [...]”³³.

²⁸ Павел Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*, стр. 192.

²⁹ *Ibidem*, p. 192.

³⁰ Ofițer englez angajat în anul 1791 la serviciu în marină militară rusă.

³¹ Павел Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*, стр. 195-196.

³² *Ibidem*, p. 209.

³³ *Ibidem*, p. 211.

La intrarea în Odessa, călătorului se prezintă extrem de mirat de renașterea acestei localități, edificiile masive și iluminate, casele bune ale locuitorilor, străzile aranjate și largi:

„Altă dată, când Basarabia aparținea Turciei, în locul unde se situează Odessa, era o cetate nu prea mare, pe mal, numită Hadjubei [...]. În ultima noastră confruntare armată cu Poarta, începută în 1787, această cetățuie (крепостца – rus.) a fost luată de amiralul Ribas, iar la încheierea păcii în 1792, Hadjubeiul cu pământurile dintre Bug și Nistru au intrat în posesiunile Rusiei.

Importanța acestui loc a atras atenția curții noastre. [...] golful constituit din malurile care formează un semicerc, apropierea de Ucraina poloneză și perspectiva comerțului cu multe state, toate acestea prevesteau, aici, un port faimos. Astfel, în următorul an 1793 s-a dat porunca să se fondeze pe ruinele Hadjubeiului orașul Odessa³⁴.

Reiterând miracolul prin care a fost ridicat orașul la nivelul celor mai frumoase doar în câțiva ani, atunci când altor popoare acest lucru le-ar fi luat sute de ani, autorul subliniază, că monumentele demne ale marilor suverani sunt orașele ridicate în mijlocul deșertului, prin popularea lor, extinderea comerțului și veniturilor, și ca urmare, creșterea veniturilor curții și bunăstarea supușilor săi.³⁵ Totuși, dincolo de cele etalate, datele statistice aduse de autor ne permit să discernem mai multe despre starea localității în anul 1799. S-a trecut în revistă o biserică de lemn, trei biserici din piatră aflate în construcție, 506 case din piatră, 233 bordeie, 501 dughene, 111 beciuri, 5 crâșme, 35 depozite pentru cereale și mărfuri, trei băi, șapte fierării, 22 diverse întreprinderi mici, șase mori de vânt, 18 fântâni cu apă potabilă și altele în apropierea orașului, o populație de 4147 de oameni (2861 bărbați, 1286 femei). Cetatea (de fapt reduta) din pământ, carantina, vama, cazărmile desăvârșesc panorama și perspectivele de dezvoltare a orașului care, în opinia autorului, ceas cu ceas își căpăta aspectul bastionului imperial în regiune. Sumarokov consideră că, prin amplasamentul său, Odessa depășește toate celelalte porturi rusești, iar cu timpul poate fi asociată portului din Peterburg (sic):

„Într-un cuvânt, ea [Odessa – n. n.] este o concentrare a întregului nostru comerț și comoară de nădejde pentru Imperiu³⁶.

Părăsind Odessa, Sumarokov se îndreaptă spre râul Nistru și localitatea Ovidiopol, „anterior numit de turci Adzhider (Гаджидер – rus), care le-ar fost târg (местечко – rus.), și căruia [apoi – n.n.] i s-a acordat numele din considerațiile că anume el este acel oraș Tomis, unde l-a exilat August pe Ovidiu. Este situat la 20 de verste de mare și 17 verste de gurile ale Nistrului, pe malurile ușor înclinate ale limanului, care reprezintă prin sine hotarul dintre două Imperii³⁷.

³⁴ *Ibidem*, p. 213-214.

³⁵ *Ibidem*, p. 214-215.

³⁶ *Ibidem*, p. 222.

³⁷ *Ibidem*, p. 223.

Pe cealaltă parte a limanului se deschid vederii posesiunile Porții. Este spațiul de tensiune și reflecție. Statutul de „hotar dintre două imperii” îi acordă semnificațiile arenei de confruntare și virtuțile locului memoriei. „Locurile”, astfel, trebuiau doar detectate și valorificate, constituind un *frontir* simbolic menit să suprimă acțiunea altor semnificații.

Ovidiopolul este descris ca un orașel de hotar mic și prost construit, care dispune de o fortificație din pământ cu o garnizoană, o „flotă” de 20 de vase, carantină, post de frontieră pentru perceperea taxelor vamale, și gospodăriile locuitorilor care pot ajunge până la cifra de 80:

„Majoritatea localnicilor sunt moldoveni, la fel greci, iar ruși sunt foarte puțini. Toți sunt originari, și preocupările lor țin de sarea, adusă de Turci din Akkerman, și care o cumpără pe aur sau bani turcești [...] care o vând precupeților care vin din Gubernia Podolia, și localitățile din împrejurimi”³⁸.

De la Ovidiopol, Sumarocov își urmează calea spre nord de-a lungul limanului, peste 10 verste atinge r. Nistru, apoi la 22 de verste parcurge localitatea Majak (*Маяк* – rus.) cu o poștă și 60 de gospodării, formată din ruși staroveri (*старообрядцы* – rus.) refugiați la turci și așezați inițial cu traiul mai sus pe Nistru, în localitatea Ciobruți. Trecând în revistă aspectul exterior al localității și meșteșugurile localnicilor, autorul este nevoit să recunoască, „că pe timpurile turcilor această comunitate nu avea nici o strămtorare. Își urmau legea, tradițiile, rămânând liberi, fără obligații. Cea mai mare parte a lor cunosc limba turcă și moldovenească”. Discursul este echilibrat în final prin constatarea portului și „veșmintelor cotidiene țărănești ruse”³⁹.

Pe data de 1 august, Sumarokov ajunge în localitatea Tiraspol, situat la 89 de verste de Ovidiopol, pe locul vechii localități moldovenești Sucleia. Călătorul consemnează așezarea, planificarea, populația localității constituită din „ruși staroveri, ucraineni, moldoveni, valahi, evrei și țigani”, estimată aproximativ la 350 de gospodării. În apropiere, observă o „cetate din pământ cu o garnizoană puternică, care apără hotarul nostru și nimănui nu permite să treacă fluviul mai departe de jumătatea lui”⁴⁰. Dimineața își va urma drumul spre Nistru pentru a se apropia de Bender, pe locul numit Parcani, populația căreia, spune autorul, a fost strămutată la Tiraspol. Aici se deschide vederea spre „faimosul oraș aflat pe râul Nistru” apropierea căruia i-a permis „nu doar să deslușească chipurile localnicilor, dar să vorbească” cu cei ieșiți pe mal. Locul este consemnat prin precizarea autorului că râul Nistru, care curge în ambele direcții în linie dreaptă, anume în preajma acestei localități face un cot „în interiorul Rusiei”. Peretele de piatră care se ridică „de la nivelul apei până în vârful muntelui, apără cetatea vastă și anunță invincibilitatea ei”⁴¹.

³⁸ *Ibidem*, p. 224.

³⁹ *Ibidem*, p. 226.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 228.

⁴¹ *Ibidem*, p. 229.

„În interiorul ei se văd moschei zugrăvite, minarete înalte, numeroase edificii pe gustul asiatic, casa lui Pașa, parcul lui cu foișoare, și suburbia din partea stângă a acesteia.”⁴²

„Minunata vedere mi-a atras atenția pe multă vreme [...] Reparația deteriorărilor provocate de obuzele rusești de pe peretele cetății reamintesc de cele două cuceriri ale acesteia de către Eroii noștri și că inexpugnabilitatea ei este doar calea spre o glorie mai mare și lauri”⁴³.

La 15 verste de Tiraspol, Sumarokov descrie localitatea moldovenească Mălăești (Малоешты – rus.), menționând că populația acesteia a locuit aici din cele mai vechi timpuri în supunerea turcilor:

„Văzând aici un moldovean, întins pe perne chiar în plină stradă, m-am apropiat, ca să aflu că e bolnav, întrebându-l despre accesele suferite, și doar atunci mi-am amintit de epidemia de antrax, care bântuie peste Nistru. [...] Obiceiul moldovenilor de tors lâna din mers mi-a părut straniu, dar util”⁴⁴.

Drumul spre Grigoriopol de 25 de verste îi deschide un tablou natural admirabil.

„Pe altă parte a Nistrului se vede Principatul Moldovei, care-și ține hotarele nu departe de Bender, pe râul Bâc. Drumul trece printre munți viguroși, iar câmpiile de la poalele lor, în formă de amfiteatru, se aștern ca un covor verde în fața mândrului Nistru care se agită la vale. De cealaltă parte a acestuia începe Țara Moldovei, hotarele căreia pornesc de pe râul Bâc nu departe de Bender. Acolo se văd în preajma râului pășunile cu câte un copăcel care se înalță pe alocuri, parcelele țăranilor semănate cu harbuji și zămoși; se află văile radioase, murmură izvoarele care se revarsă, se arată localitățile amplasate pe culmea dealurilor; peste tot privești, vioiciunea naturii, iar Moldova face o impresie atrăgătoare despre sine. Cotiturile Nistrului sunt atât de surprinzătoare încât pe alocuri coincid una cu alta; el ba șerpuește în interiorul Rusiei, ba iar se îndepărtează de ea, de parcă ar împărți frumusețile [naturii/locului – n. n.] între cele două Puteri [Держав – rus]. Se pare că el ar spune aici: Am fost martor al bărbăției și mărinimiei rușilor, aici și-au traversat trofeele, am ascultat sunetele înspăimântătoare ale tunetelor lor surprinzătoare, iar apele mele se cutremurau [...]”⁴⁵.

Traversând trei sate moldovenești - Butor (Бутыры – rus.), Tașlîc (Ташлык – rus.) și Puhăceni (Пугачану – rus.), călătorul se apropie de Delacău (Гелакіов – rus.) și intră în Grigoriopol. Aici, Sumarokov notează, că orașelul este fondat de armeni, originari din Căușeni, Bender, Ismail, Chilia, Akkerman (Cetatea Albă), semnalează 400 de gospodării și 150 de dughene. Mergând apoi spre Dubăsari, consemnează pe drum o vamă, o carantină și feribotul „unde traversează în Principat, de obicei, armatele noastre”⁴⁶. La Dubăsari, situat pe Nistru și la

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 230.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 232.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 332- 233.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 234.

15 verste de Grigoriopol, autorul observă o localitate de 300 de gospodării, cu moldoveni, greci, bulgari, evrei și câțiva ruși. Menționându-i așezarea pitorească și grădinile asemănătoare celor din Crimeea, Sumarokov decide să-și sfârșească itinerariul în această direcție:

„Aici m-am despărțit de Nistru care m-a fermecat cu Basarabia minunată și am cotit în dreapta spre Polonia. Această țară cu adevărat poate fi numită pământul făgăduinței. [...] într-un cuvânt, abundentă cu de toate, cu excepția doar a locuitorilor”⁴⁷.

Într-un studiu dedicat practicilor cunoașterii imperiale, cercetătoarea americană Ewa M. Tompson constată că prin intermediul activităților literare o mulțime de teritorii ne-ruse au fost retoric acaparate de către Imperiul rus, determinând formarea tradiției de a trata periferiile imperiului drept ruse de la începuturi⁴⁸. În acest context, considerăm că textul *Călătoriei prin toată Crimeea și Basarabia* a lui Sumarokov în mai multe rânduri reflectă elementele practicilor de colonizare ale spațiilor imperiale, iar mențiunea Basarabiei în interfluviul dintre Nistru și Bug, în acest context, nu este altceva decât o proiecție a vectorului de extindere a Imperiului rus în sud-estul Europei și probează tentativele de *colonizare ale acestui nume*, anterior anului 1812. Multiplele extinderi ale hotarelor imperiului și necontenitele confruntări pe marginile lui au determinat o structură a teritoriilor deja integrate, articulând hotare administrative arbitrare și întregi *regiuni de frontieră*. Aici, procesele de colonizare în desfășurare au implicat, de rând cu noile linii de apărare, structuri administrative și instituționale, în egală măsură și mecanisme de reconfigurare a identităților teritoriale, remodelarea realităților etnice, dar și *practici de cunoaștere* care au avut scopul să „construiască” legitimitatea prezenței imperiale în aceste regiuni.

Summary

This study was conducted on the Pavel Sumarokov book, published in Moscow at 1800 under the title *Travel around Crimea and Bessarabia in 1799*. It analyzes, in the historical context of this writing, the discursive practices of symbolic construction of spaces annexed by the Russian Empire, particularly those of configuring the *realms of memory* in order to assign identities and borders, to demarcate or to come off of times and spaces adverse to the imperial meanings. In the context of projects and practices carried out by the Russian Empire in the south-eastern Europe at the end of the 18th century, the particulars of a Bessarabia between the rivers of Bug and Dniester seem to be a tinge of conceptualization of the given space in its new imperial coordinates, an attempt to endow it with a meaning, purpose, and a vector of expansion.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 235-236.

⁴⁸ Ewa M. Tompson, *Imperial Knowledge, Russian Literature and Colonialism*, Westport, Greenwood Press, 2000.

Ion Gumenâi*

POLITICA IMPERIULUI RUS FAȚĂ DE LIPOVENII DIN SUDUL BASARABIEI ÎN PERIOADA ÎMPĂRATULUI ALEXANDRU I

La scurt timp după începerea acțiunilor militare, în anul 1806, toate colectivitățile lipovenești din Basarabia au ajuns sub administrația imperială rusă. Astfel, reprezentanții lipovenilor au intrat din nou sub ascultarea autorităților ruse din a căror cauză, de fapt, își părăsiseră locurile de baștină cu ceva timp în urmă. Totuși ei nu au opus rezistență, pe tot parcursul acțiunilor militare în regiune nefiind semnalate documentar incidente. Mai mult, din mărturiile existente se desprinde că aceștia, chiar cu un oarecare elan, au ajutat încă din 1807 forțelor armate ruse la acțiuni militare, deși atunci nu era clară soarta definitivă a conflagrației¹. Și nu numai ortodocșii de rit vechi din Basarabia le-au acordat sprijin ostașilor, dar și unii din Dobrogea, care însă s-au divizat, parte (în primul rând, cazacii) rămânând în supușenia Porții Otomane².

Credem că anume aceste acțiuni ale lipovenilor, care puteau fi văzuți și ca aliați ai forțelor armate imperiale ruse, dar și ca forță militară îndreptată împotriva imperiului, au dus la ideea readucerii lor în hotarele și sub ascultarea Imperiului Rus. Inițiator al acțiunilor de atragere a populației lipovenești din Imperiul Otoman a devenit însuși comandantul suprem al armatelor ruse, generalul M. I. Kutuzov-Golenishev. Iar pentru îndeplinirea misiunii a fost ales general-maiorul S. A. Tucikov, care a obținut rezultate semnificative. Deja la 11 mai 1811, comandantul-șef al armatei scria ministrului de război M. B. Barclai-de-Tolli că Tucikov a reușit să înduplece și să transfere la Ismail până la o sută de suflete de cazaci, cunoscuți cu numele de *necrasoviști*. Și menționează că ei sunt cei care s-au îndepărtat din timpuri de demult de pe Don și serveau cu mare credință Porții Otomane, iar în domnia împărătesei Ecaterina a II-a toate încercările de a-i readuce sub statul rus au fost zădărnice, fiind obținute și asigurări ale altor semeni ai acestor cazaci ca în momentul potrivit să treacă sub supușenia Rusiei³.

* **Ion Gumenâi** – doctor în istorie, conferențiar universitar, decanul Facultății de istorie a Universității de Stat din Moldova.

¹ *М. И. Кутузов. Сборник документов*, том 3, 1808-1812, под редакцией полковника Л.Г. Бескровного, Москва, 1952, с. 382.

² *Обозрение пространства, служившего театром войны России с Турцией с 1806 по 1812 год составлен в 1841 году статским советником Липранди*, Типография департамента Военного Штаба, Санкт-Петербург, 1854, с.55.

³ Коломейцев П., *Документы выясняющие заслуги генерал-майора Сергея Алексеевича Тучкова по устройству и заселению Измаильского предместья «Тучкова» и переселению задунайских Некрасовцев в Бессарабию*, Труды Бессарабской губернской учебной комиссии, том 3, Кишинев, 1907, с.422.

Nici M. I. Kutuzov nu a rămas neimplicat. În corespondența pe care o poartă cu împăratul Alexandru I, descriind succesele pe care le obținuse Tucikov, Kutuzov atrage atenția și asupra faptului că el, convins de avantajele pe care le va aduce trecerea necrasoviștilor sub sceptrul imperial și pentru ca să le demonstreze toleranța religioasă pe care o au alte credințe în Rusia, a dispus strămutarea bisericii lipovenești ce se afla în ținutul Orhei la Ismail și le-a promis iertarea tuturor încălcărilor față de Rusia, precum și ajunsurile de care vor putea beneficia la transfer. În același timp, Kutuzov arată că numărul necrasoviștilor crește, dar din cauza obstacolelor din partea administrației otomane, dar și a condițiilor meteorologice, mulți nu ajung la destinație și dă exemplul a 100 de necrasoviști care s-au înecat în timpul ultimei furtuni. Drept urmare, feldmareșalul a dat ordin viceamiralului Iazikov să dispună ca vasele rusești ce vor întâlni transporturi necrasoviste să le dea o mână de ajutor, iar în caz de necesitate, să le escorteze până în delta Dunării⁴.

În același timp, în urma corespondenței purtate cu guvernul rus pentru a se stabili statutul necrasoviștilor, la 25 iulie 1811 este emis Manifestul împăratului Alexandru I referitor la cei veniți de peste Dunăre, stabiliți în apropierea Ismailului, căsătoriți și necăsătoriți, ce se numesc cazaci necrasoviști.

Conform acestuia, cazacii necrasoviști, în primul rând, erau iertați de toate greșelile ce le-au avut față de statul rus, fiind în continuare înzestrați cu privilegii și scutiți de impozite pentru o perioadă de trei ani, urmând ca factorii superiori de conducere să intervină pentru prelungirea termenului. Totodată, lor li se lăsa libertatea să-și aleagă modul de viață și starea socială, condițiile și locurile fiind stabilite prin libera deliberare. Tot în conformitate cu acest act se cerea ca pământurile și construcțiile în momentul stabilirii să fie repartizate după mărimea și bunăstarea fiecărei familii. Iar pentru început, după dispozițiile date de către împărat șefului Statului-major, trebuia să se repartizeze lemn necesar pentru construcția a o sută de case cu titlu gratuit.

Decretul mai preciza că, știindu-se că necrasoviștii în alte timpuri serveau Rusiei în trupele de cazaci, iar în supușenia turcească au fost în aceeași postură, nu ar trebui să apară obstacole, ca atunci când va crește numărul lor să se revină la statutul de cazaci, pentru care fapt a și fost emis acest act.

Cel mai important punct al manifestului imperial, care ne interesează nemijlocit, este punctul cinci: „Sfintele biserici ale credincioșilor de rit vechi vor fi ridicate în locuri potrivite după dorința voastră și exercitarea credinței creștine după regulile staroverere nu va fi interzisă sau asuprită de către cineva”⁵.

⁴ М.И.Кутузов. Сборник документов, том 3, 1808-1812, под редакцией полковника Л.Г. Бескровного, Москва, 1952, с. 383.

⁵ А. Пригарин, Русские старообрядцы на Дунае, Архещдоксия, Одееса-Измаид, Москва, 2010, р. 101-102. Vezi și Извлечение из отчета миссионерского Комитета Кишиневской епархии за 1893г. în Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1894, nr.16, p. 254-255.

Faptul că ne-am oprit asupra documentului în cauză nu este întâmplător. Emiterea respectivului act a dus, în cele din urmă, la o dihotomie în ceea ce privește politica confesională a Imperiului Rus față de lipovenii din Basarabia și a influențat în mare măsură dezvoltarea ulterioară a comunităților ortodocșilor de rit vechi din sudul Basarabiei, pe de o parte, și a celor din centru și nordul regiunii, pe de alta.

Acțiunile inițiate de către Kutuzov, Tucikov și Alexandru I erau o reluare a celor întreprinse de cneazul G. A. Potemkin și împărăteasa Ecaterina a II-a pentru popularea guberniei Novorosia, când, în schimbul anumitor privilegii, au fost invitați ortodocșii de rit vechi în regiunile din jurul cetății Elizavetgrad. Și atunci se urmăreau anumite scopuri pragmatice. Prin Manifestul din 1811 cazacii lui Necrasov erau chemați să populeze o regiune care urma să fie încorporată Imperiului Rus și pe care ei trebuiau să o apere în schimbul privilegiilor primite.

Deși documentul menționat avea un scop strict militar, nu a avut sorti de izbândă, deoarece a mers mult prea departe recunoscând lipovenilor de facto dreptul la profesarea liberă a cultului, ceea ce a dus la migrarea în această zonă nu numai a reprezentanților aripii militare a credincioșilor de rit vechi, dar, practic, a tuturor celor care reprezentau acest cult, adică a lipovenilor. În marea lor majoritate, necrasoviștii care s-au întors în hotarele imperiului nu s-au înrolat în unitățile de cazaci. Dovadă este numărul infim al susținătorilor cultului în unitățile ce au alcătuit corpul de cazaci dunăreni. De aici este evident ca rezultatele scontate nu au fost obținute. Mai mult, după cum vom vedea puțin mai jos, documentul a bulversat întreaga populație a acestei confesiuni și aici ne referim nu numai la teritoriul Basarabiei.

În opinia noastră, actul nu a fost elaborat sub influența ideilor mistice – subiect atât de mult exploatat de către unii cercetători, ajungându-se chiar și la afirmația că Alexandru I a parcurs un drum de la „un revoluționar încoronat la un despot mistic”⁶. Drept argument ne servește evoluția și derularea unui alt „proiect” religios legat de teritoriul Basarabiei. După cum arată N. Varadinov, referindu-se la situația și relațiile statului cu diferite curente schismatice, pentru guvern cele mai multe probleme din partea rascolnicilor le-au adus duhoborii, îndeosebi în legătură cu strămutarea acestora din Molocinyie Vody în Basarabia. „Locuitorii ce trăiau la Molocinye Vody rugau repartizarea printre ei a celor de o credință care se aflau în Siberia; rugămintea nu putea fi satisfăcută, deoarece unii dintre cei repartizați cu traiul în Siberia au fost înrolați în serviciul militar pentru tentative de convertire de la ortodoxie la secta lor, iar alții erau exilați la lucru prin uzine. Acestui decret îi precede altul prin care se cerea ca toți duhoborii readuși la fostele locuri de trai, dar care nu și-au recunoscut rătăcirile lor și care din nou

⁶ Cf. Л.А. Андреева, *Религия и власть в России. Религиозные и квазирелигиозные доктрины, как способ легитимизации политической власти в России*, «Ладомир», Москва, 2001.

au atras în secta lor pe alții, să fie exilați în uezdul Kolsk, gubernia Arhanghelsk. Cei care s-au reconvertit din nou de la ortodoxie, rămânând convinși de credința lor duhoboră, să fie repartizați cu traiul în gubernia Taurida la Molocinye Vody, copiii lor de gen masculin care nu au atins vârsta de 15 ani să fie repartizați la școlile de garnizoane, iar fetele, până la aceeași vârstă, să fie așezate prin mănăstiri. Din aceste două dispoziții se observă tendința duhoborilor de a-și răspândi credința falsă. Totodată, doi dintre reprezentanții curentului dat interveneau pe lângă minister privind popularea semenilor lor în Basarabia, arătând că astfel de doritori sunt până la 4000 în gubernia Voronej, Tambov, Saratov, Astrahani și Orenburg. Aceasta pornire a sectei duhoborilor nu a rămas, bineînțeles, fără de atenția ministerului, care a cerut de la guvernatorii guberniilor pomenite date concrete privind numărul convertiților. Deși datele nu au fost prezentate, din rapoartele guvernatorilor este clar că numărul duhoborilor care doreau să se transfere în Basarabia din gubernia Tambov era de 154 de persoane, din Saratov – 1666 de bărbați și 1063 de femei, din Reazan – 14, din Astrahan – 9, din Orenburg 266, din Voronej – 14, în total 3186 persoane.

Guvernul nu a găsit motive pentru a nu le permite acestora trecerea, dar a întrerupt toate acțiunile din cauza stării de război în care se afla în acel moment Basarabia (1812)⁷.

În cele din urmă, atitudinea autorităților se schimbă. Reprezentanților cultului respectiv le-a fost interzisă strămutarea în Basarabia, ei fiind constrânși să locuiască pe vechile teritorii.

Cele expuse ne întăresc opinia că emiterea manifestului nu are nicio legătură cu orientarea mistică a împăratului, ci mai degrabă cu intenția creării și organizării unei „oaze” ce urma să constituie un exemplu de bunăstare pentru popoarele peninsulei Balcanice. Prin urmare, este evident că prezența duhoborilor în regiune ar fi împiedicat prea mult proiectelor preconizate. Ei fiind parte a uneia dintre sectele declarate de către Biserica oficială drept cele mai dăunătoare, acordarea anumitor înlesniri acestora ar fi dus, inevitabil, la un conflict de interese dintre organele statului și Biserica Ortodoxă. Pe de altă parte, promovarea unei politici tolerante față de necrasoviștii lipoveni era dictată de realitățile timpului. Ne referim la faptul că respectiva comunitate religioasă era considerată dușmanul principal al Bisericii Ortodoxe Ruse, deși în restul țărilor ortodoxe ea era acceptată. În acest sens, ne servește drept exemplu elocvent cazul Țării Moldovei sau al Munteniei. Mai mult, emiterea unui astfel de act este un început al politicii ce urma să fie promovată în regiune, politică foarte

⁷ Н.В. Варадинов, *История Министерства Внутренних Дел, Восьмая дополнительная книга, История распоряжении по расколу*, Типография Второго Отделения Собственной Е.И.В.Канцелярии, Санкт-Петербург, с.77-79. Informații mai detaliate privind credința și modul de viață a reprezentanților acestui curent religios pot fi găsite în articolul *О раскольниках поселенных в Таврической Губернии, Мелитопольского уезда*, Отечественные записки, издаваемые Павлом Свинырым, часть тридцать третья, Санкт-Петербург, 1828, с. 44-58.

bine schițată în scrisoarea adițională la Rescriptul Alteței sale Imperiale pentru servirea conducătorului plenipotențiar al Basarabiei în organizarea conducerii Oblastiei Basarabiei, emis la 21 mai 1816. Unde se arăta că, așa cum una din principalele misiuni ale guvernării Basarabiei este atragerea populației străine, se poruncește în mod special ca aceștia să fie repartizați cu traiul pe pământurile statului și să le fie asigurate diferite înlesniri, astfel încât să servească drept exemplu și pentru alte familii ce vor dori să se așeze aici⁸.

Cert este că, odată cu acordarea libertăților religioase în oficierea cultului, s-a stârnit o adevărată agitație nu doar printre cazacii necrasoviști, ci și printre lipoveni în general. Drept urmare, a fost provocată strămutarea masivă a populației nu numai pe direcția malului drept al Dunării către Ismail (în unele cazuri acesta fiind folosit ca loc provizoriu, urmându-se apoi direcția guberniilor interne a Imperiului Rus). Pot fi constatate și migrări interne – din localitățile apropiate de Ismail spre oraș sau spre localități urbane, cum ar fi Chilia sau Ackermanul, din localitățile lipovenești din spațiul pruto-nistean spre Tucicov și spre zona de sud în general, după care în unele cazuri mai departe peste Prut și Dunăre spre Moldova și Imperiul Otoman. S-au înregistrat și migrări din interiorul Rusiei spre Ismail, care a servit pentru un timp drept principalul punct de tranzit pentru direcția din afara hotarelor Imperiului Rus și, viceversa, pentru repartizarea ulterioară în interiorul Basarabiei. Un exemplu relevant îl oferă informațiile documentare, care consemnează că au venit „velicoruși staroveri ai sectei lipovenești (*чясовенной секты*) din guberniile Cernigov, Kazani, Saratov, Podolia ș.a. și au plecat ulterior în Basarabia, unii din cauza insuportabilelor dări față de boieri sau pentru a se eschiva de recrutare în armată, alții doar pentru a scăpa de opresiunile religioase”⁹.

Totuși, cercetările efectuate în baza informațiilor documentare demonstrează că numărul necrasoviștilor stabiliți în Ismail și în zona adiacentă a fost unul foarte mic. Astfel, datele cu privire la numărul populației din zonă către anul 1816 ne arată că această comunitate era compusă din: 136 bărbați și 119 femei necrasoviști, 39 de bărbați și 29 de femei, care erau înscriși la categoria preoților și slujitorilor bisericești ai religiei ortodoxe; 24 de călugări lipoveni și 14 poslușnici ai acestora, 9 preoți armeni – 48 de bărbați și 38 de femei din starea dvorenilor moldoveni, 30 de bărbați și 10 femei din starea dvorenilor polonezi, 909 bărbați și 812 femei reprezentanți ai stării de jos a moldovenilor, 347 bărbați și 408 femei bejenari, 341 bărbați și 367 femei bulgari, 10 bărbați și 3 femei sârbi, un bărbat și o femeie georgieni, 1013 bărbați și 709 femei velicoruși, 2119 bărbați și 1832 femei maloruși, 25 de bărbați și 24 femei romi, 92 bărbați și 81 femei evrei și un arnăut (un total de 9994 de suflete)¹⁰.

⁸ А. Клаус, *Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России*, Выпуск 1, типография В.В. Нусвальта, Санкт-Петербург, 1869, Приложения с.89.

⁹ А.Пригарин, *op.cit.*, p. 103.

¹⁰ ANRM, fond 5 inventar 1, dosar 496, f. 5 - 244v.

Același lucru poate fi constatat și pentru localitățile cu populație lipovenească din sudul Basarabiei. Mai mult, analiza comunității lipovenești efectuată de către A. Prigarin arată că ea era constituită din populație venită din regiunea Dunării, de pe pământurile austriece și prusace, din Moldova, din fostele teritorii poloneze, Polesia, Ucraina de Sud, precum și din Rusia¹¹.

Estimăm că la 1817 ea număra 1200 de familii sau aproximativ 6000 de persoane de ambele sexe, iar în 1826 constatăm o scădere la 4687 lipoveni¹². Dacă luăm în considerare cele expuse mai sus, precum și scăderea numărului populației confesiunii respective, și dacă încercăm să corelăm aceste date cu cele oferite de către A. P. Constantinov – care arată că în procesul de colonizare a Basarabiei cu țărani ruși către anul 1821, din numărul total de țărani ruși veniți în regiune 4280 aparțineau comunității ortodocșilor de rit vechi –, atunci stabilim că în al treilea deceniu al secolului XIX-lea are loc substituția populației lipovenești stabilite aici în secolul al XVIII-lea prin una venită majoritar din afara interfluviului pruto-nistrean.

Mai amintim încă un fenomen, destul de des întâlnit printre comunitățile minoritar confesionale, dar mai ales printre lipoveni – cel legat de reemigrare, când o parte din populație, după o perioadă de ședere în locurile în care a fost colonizată, din varii motive, le părăsește, revenind la locurile inițiale de ședere. Și în acest sens avem mărturiile lui I. Liprandi, care în descrierile sale arată: „Este încă un sat Necrasovca sau Cuciugul Lipovenesc pe Dunăre, alături de localitatea Popi. Localitatea este constituită în întregime din cei care câțiva ani au fost înscriși și își aveau reședința de locuitori la Ismail, Vilcovo, Basarabia și alte locuri de hotar. Ei și-au lăsat casele, livezile și alte proprietăți ale lor și au fugit pe malul drept al Dunării în 1822 și 1823, când au apărut reprezentanți ai armatei repartizate în localitățile pe care le locuiau. După o scurtă ședere în Tulcea, Isaccea și alte localități ale necrasoviștilor, au fost trimiși în marea lor parte cu căruțe la Silistra pentru a fi repartizați la locuri de trai și au primit aceleași drepturi pe care le aveau necrasoviștii și lipovenii, ale căror rânduri de fapt le-au completat. Tot acolo li s-au alăturat și cei fugiți din Basarabia prin Moldova, dar dintre care o bună parte se angajaseră prin satele vecine ca lucrători la turci”¹³.

Totuși, în această situație, extrem de instabilă din punct de vedere demografic, obștile staroverilor nu au întârziat să exploateze la maximum privilegiile „scăpate” de puterea imperială în favoarea cazacilor necrasoviști de o confesiune cu ei. Și în primul rând, cu referire la latura principală a vieții lor și anume organizarea vieții spirituale.

Așa cum am arătat mai sus, încă M.V. Kutuzov propunea transferarea unor călugări din localitatea Sârcova pentru organizarea în partea de sud a Basarabiei

¹¹ A. Пригарин, *op.cit.*, p. 104-108.

¹² *Ibidem*, d. 1264, f. 36-37.

¹³ Липранди И. *Некоторые сведения о правом берегу Дуная, собранные в 1826 году*, Типография Генерального штаба, Санкт-Петербург, 1827, с.42

a unei mănăstiri lipovenești. Și într-adevăr, primul lăcaș pentru oficierea serviciilor divine și satisfacerea necesităților de cult ale lipovenilor a fost ridicat deja în anul 1812. Este vorba de mănăstirea cu biserica ce purta hramul Sf. Nicolai. Conform descrierilor existente, această mănăstire a fost zidită în apropiere de orașul Tucikov, chiar lângă cetate, la o distanță de 8 verste de Dunăre, unde se afla unul din satele cazacilor necrasoviști, Necrasovca Veche¹⁴. Biserica în sine reprezenta o construcție cu două etaje, primul etaj din trei părți construit din piatră, iar partea din spate din lemn, etajul doi fiind în întregime construit din lemn. Monahii locuiau în chilii din nuiele și bordeie. Ei aveau în posesia lor o moară de vânt, pășuni și fânațuri, precum și trei plantații de viță-de-vie pe care le lucrau călugării¹⁵. În afara acestor bunuri, mănăstirea a mai fost înzestrată cu loturi de pământ în regiunea satului Necrasovca, în apropiere de Dunăre și lacul Crivoi, cu o suprafață de 284 de desetine¹⁶, din toate rezultând un venit anual de 1150 de ruble.

Întemeierea unei mănăstiri nu ar avea nimic ieșit din comun, dacă însă nu am lua în considerare atitudinea față de comunitatea staroverilor în restul Imperiului Rus, unde construcția de biserici ale acestui cult era în general interzisă, dar mai ales instituirea de mănăstiri. Cu atât mai mult, cu cât mănăstirea nu numai că a fost lăsată să funcționeze (deși pentru o scurtă perioadă, numai până la 1829), dar a fost și înzestrată cu diferite proprietăți, evident cu buna știință a statului și pe contul lui.

În ceea ce privește numărul călugărilor și novicilor, acesta pe tot parcursul existenței mănăstirii nu depășea 30–40 de persoane. Toți sau majoritatea absolută aparțineau populației slave, printre ei nefiind reprezentanți ai populației autohtone românești¹⁷.

Pe de altă parte, prezența unui centru lipovenesc puternic în sudul Basarabiei, reprezentat prin mănăstirea Sfântului Nicolai a contribuit evident și la activizarea doctrinară a reprezentanților acestui curent, ceea ce nu putea să nu

¹⁴ *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежеванию земель оной на участки с 1822 по 1828 год*, Аккерман, Типография Гранштейна, с.381.

¹⁵ Т.Д. Сапожникова, *Из истории создания и ликвидации Никольского старообрядческого монастыря в Придунавье*, Записки Исторического Факультета, Выпуск 10, Одесса, 2000, с. 238

¹⁶ *Статистическое описание Бессарабии*, с. 381.

¹⁷ ANRM, Fond 2, inventar 2, dosar 195, fila 6v-7. În conformitate cu lista întocmită pentru anul 1817 la respectiva mănăstire se aflau: egumenul Efimii, călugării: Selivestr, Gurii, Serpion, Lifant, Venedict, Zosim, Edinarh, Derment, Sofronii, Veniamin, Lavrentii, Iov, Antonii, Vitalii, Platon, Enaghii, Serafim, Ilia, Timofei, Sofronii, Amfilohii. Și dacă din analiza antroponomică a acestora nu ne putem da seama cu siguranță de apartenența lor etnică, rămâne grăitoare lista novicilor, unde se enumerau: Condrații Ivanov, Cuzima Mihailov, Dorofei Alexeev, Iacov Denisov, fiica Nastasia, Achim Astafiev, Vasiliu Zaițev, Grigorii Curaciov, Afanasii Ivanov, Nichita Nelcev, fratele sau Pavel, Matfei Sirota, Pavel Danilov, Filip Zolotuhin.

genereze dispute cu autoritățile laice, dar mai ales cu cele ecleziastice, ce reprezentau biserica dominantă. Comunitatea lipovenească se manifesta prin expunerea învățăturilor și să își exprime opoziția față de Biserica Ortodoxă. Deja în 1814, prin raportul protoiereului Feodor Maleavinski se aduce la cunoștință că din datele prezentate de către călugărul lipovean Nifont, de la mănăstirea de lângă orașul Tucikov, în acest oraș ar fi venit un oarecare călugăr Silvestru, care locuiește la Ivan Sonicov înscris în obștea necrasoviștilor. Din declarațiile lui Nifont respectivul Silvestru ar fi decupat din ziare chipul Sfântului Dimitrie de Rostov făcătorul de minuni, asupra cărui chip în fața mulțimii ar fi exclamat o serie de cuvinte murdare și injurii, defăimându-l prin diferite acțiuni¹⁸.

În legătură cu acest incident a fost instituită o comisie de anchetă mixtă din reprezentanții administrației civile și ai Dicasteriei exarhicești. Totuși, Dicasteria nu a putut să ia sub control cazul, deoarece în conformitate cu noile legi, dosarul a fost transmis spre soluționare autorităților laice, pe motiv că această comunitate nu se afla sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe.

Nu excludem implicarea călugărilor menționatei mănăstiri și într-un alt caz. În 1815, colonelul Carpov raporta guvernatorului Harting că, din cauza unor dezordini și a multiplelor semnalări privind fuga fețelor bisericesti, el a efectuat un control în localitatea Jebreni, ținutul Ismail. Aici s-a depistat că preotul lipovean nu avea pașaport cu drept de reședință în localitatea dată. La încercarea de a-l reține, s-a răsculat populația masculină în frunte cu atamanul Feduleev. În urma cercetărilor, preotul a declarat că și-a uitat documentul în localitatea Vilcovo. În timpul cât au fost trimise persoane pentru a aduce pașaportul, care de fapt a și fost adus, numitul preot a dispărut, deoarece actul prezentat era fals¹⁹.

Situațiile de tensiune dintre comunitățile lipovenești și organele statului și ale Bisericii Ortodoxe, puteau fi prevăzute. Revenind sub autoritatea țaristă, obștile starovere la început, dar și ulterior, nu au renunțat la modul de viață dus în perioada când respectivul teritoriu era parte componentă a Țării Moldovei și când autoritățile de stat aveau o atitudine tolerantă față de cultul dat. Or păstrarea acestei linii, promovarea doctrinei confesionale și opoziția deschisă față de politica statului în noile condiții, evident, că au dus la tensionarea relațiilor.

Aflat în mijlocul unor evenimente percepute ca fiind negative pentru organele de stat, centrul monastic a fost închis. În contextul conflictului armat ruso-turc din 1828-1829, general-locotenentul Inzov raporta că locuitorii lăcașului întrețineau legături cu staroverii de peste hotare din Dobrogea și din Bucovina. În consecință, propunea împăratului desființarea lui, invocând lipsa de loialitate (fiabilitate) față de imperiu. Un alt argument era că viețuitorii mănăstirii întrețineau legături strânse cu cazacii necrasoviști de peste Dunăre și mănăstirea servea drept refugiu pentru mulți fugari din dreapta Dunării, fapt

¹⁸ *Ibidem*, Fond 205, inventar 1, dosar 587, f.1-1v.

¹⁹ *Ibidem*, Fond 2, inventar 1, dosar 403, f.2-5v.

ce submina securitatea statului²⁰. În temeiul raportului prezentat și lipsindu-i de protecția administrației locale, Nicolai I va desființa mănăstirea lipovenească de lângă Ismail, ordonând în același timp ca toți călugării să fie transferați sub supravegherea poliției zemstvale de Orhei la mănăstirea Sârcova²¹.

Exemplul mănăstirii Sfântului Nicolai nu caracterizează întocmai politica și atitudinea autorităților țariste față de comunitatea lipovenească din regiune.

Este evident că organizarea vieții spirituale a staroverilor nu s-a limitat doar la construcția unui centru monastic. În același timp cu zidirea mănăstirii de lângă Ismail, la 1816 este începută edificarea bisericii Nașterii Domnului, destinată pentru satisfacerea necesităților enoriașilor lipoveni din oraș. Ea a fost sfințită în 1823 după unii, după alții în 1831²². În altă ordine de idei, tocmai atunci în restul imperiului, pentru evitarea răspândirii ideilor denominării discutate autoritățile țariste, s-a recurs la limitarea la maximum posibil a creșterii numărului lăcașurilor de cult. De aceea, la 21 februarie 1818 este emis decretul imperial privind interzicerea de a mai construi noi capele, aziluri și rugătorii (case de rugăciuni), astfel încât numărul lor să rămână constant. Mai mult, la 17 septembrie 1826 un decret cu un conținut similar va fi repetat, adăugându-se o clauză prin care respectivele edificii nu aveau dreptul să fie nici reparate și nici renovate, decretul fiind sugestiv intitulat „Cu privire la interdicția rascolnicilor de a construi din nou nimic ce ar semăna cu biserica”²³. Dacă trecem de cadrul cronologic propus, constatăm că în 1835 s-a luat hotărârea de a înființa o clasă specială de misionari, dispunându-se din nou să se transforme casele țăranilor în rugătorii publice, iar în capele să nu se mai ridice altare, lăsând să funcționeze numai cele ce au fost înălțate până la 17 septembrie 1826, lipovenilor interzicându-li-se în același timp și ocuparea posturilor publice și propagarea credinței lor²⁴.

Cazul bisericii ortodocșilor de rit vechi din Ismail nu este unicul din regiune. Construcțiile de lăcașuri de cult ale lipovenilor au continuat până la pierderea Basarabiei de sud de către Imperiul Rus conform Tratatului de pace de la Paris (1856). Potrivit datelor de care dispunem din catagrafia zonei de sud a Basarabiei, la 1827 se observă că toate comunitățile lipovenești erau asigurate cu edificii de cult. În Chilia, Vilcovo, Jebreni existau paraclise construite din nuiete, în localitatea Careacica de asemenea o construcție cu hramul Acoperământului Preasfintei Maicii Domnului, în Cicimea – paraclisul cu hramul Sfântului Haralampie, în orașul Tucicov două biserici de piatră – a Nașterii Domnului și Sfân-

²⁰ Т.Д. Сапожникова, *op.cit.*, с. 239-240.

²¹ Ibidem, p. 240. Argumentările aduse de către Inzov în mare parte credem că erau corecte, deoarece în momentul închiderii lăcașului, la 13 mai 1829, din cei 21 de călugări, prezenți erau doar 13.

²² Таранец С.В. *Состояние веры у старообрядцев Южной Бессарабии (XIX – начало XX века)*, pe www.samstar-biblio.ucoz.ru/publ/49-1-0-186

²³ *Полное Собрание Законов Российской Империи*, том 1, Собрание 2, № 584, с. 946

²⁴ *Vezi Извлечение из отчета миссионерского Комитета Кишиневской епархии за 1893г.* în *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1894, nr.16, p. 254-255.

tului Nicolai și în Muravlevca – biserică de lemn în cinstea Acoperământului Maicii Domnului²⁵.

Remarcăm faptul că, în perioada aflării acestei zone în administrația Imperiului Rus, până la retrocedarea sudului Basarabiei Principatului Moldovei, nu există nicio secvență sau act care s-ar referi la interdicția de construcții sau reparații ale lăcașurilor de cult lipovenești din partea administrației Bisericii Ortodoxe sau a celei laice ori, ce este și mai grav, demersuri de a le închide. Nu același lucru însă se întâmplă și în restul Basarabiei, drept pildă fiind construcția lăcașului de cult de rit vechi din Bender.

Este evident că orientându-se la situația pe care o aveau lipovenii din sudul Basarabiei, precum și aflarea în nemijlocita apropiere de această zonă, comunitatea lipovenească din Bender, la rândul ei, a încercat să exploateze această conjunctură pentru a-și amenaja viața spirituală.

Conform datelor documentare existente, la 2 martie 1816 este eliberat biletul Comandei Inginerești din Bender, prin care aceasta, în baza dispozițiilor de la general-maiorul și inginerul Harting, alocă un lot de pământ cu nr. 12 în regiunea orașului cu o lungime de treizeci și o lățime de 25 de stânjani, pentru ca să fie construită o casă de rugăciuni în termenii stabiliți. În caz contrar, parcela urma să fie cedată unui alt proprietar²⁶.

Este probabil că această construcție de cult a fost ridicată și că a trezit nemulțumirea conducerii Bisericii Ortodoxe, care s-a adresat în instanțele superioare. La 26 martie 1818, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni primea un răspuns de la Sfântul Sinod și de la Departamentul I al Senatului prin care era informat că, în conformitate cu hotărârea primită în baza ascultării raportului Ministrului Justiției Dimitrie Lobanov, în urma incidentelor din guberniile Sarata, Caluga și Ucrainscaia Sloboda, s-a dispus să se păstreze toate lăcașele de cult lipovenești, interzicându-se totodată de a se mai construi altele²⁷.

Ceea ce însă nu a liniștit spiritele și la 16 august același an, blagocinul din Bender Andrei Sadchevici, raporta Dicasteriei duhovnicești din Chișinău că nu se știe din porunca cui a fost construit un paraclis de piatră lipovenesc în oraș, în care aceștia își oficiază serviciile divine. După examinarea din Dicasterie, raportul a fost transmis pentru soluționare administrației regiunii Basarabiei, care, la rândul ei, invocând dispoziția prohibitivă de construcție de noi lăcașuri lipovenești, însărcinează poliția din Bender să acționeze în conformitate cu normele legale²⁸.

Nu știm din care anume motive, dar poliția nu a dus la capăt însărcinarea, de aceea, la 19 noiembrie, Dicasteria duhovnicească hotăra să intervină din

²⁵ Cf. *Статистическое описание Бессарабии...*

²⁶ ANRM, Fond, 2, inv.I, dosar 2170, fila 14.

²⁷ *Ibidem*, Fond 205, inventar I, dosar 2006, fila 1-2v.

²⁸ *Ibidem*, dosar 2170, fila 1-5v.

nou pe lângă organele laice cu factor de decizie, precum și pe lângă conducerea poliției, pentru a duce la bun sfârșit dispoziția emisă mai devreme referitoare la paraclisul lipovenilor din Bender²⁹.

Nici de această dată nu este pus în aplicare ordinul și zece ani mai târziu problema din nou revine în atenția Dicasteriei duhovnicești din Chișinău și este discutată în ședința Guvernului Oblastiei Basarabiei, la 2 octombrie 1828. După audierea raportului Poliției orășenești din Bender, a Dicasteriei, precum și în urma analizei probelor aduse de către comunitatea lipovenească din Bender, s-au hotărât următoarele. Construirea paraclisului comunității lipovenilor în orașul Bender a fost permisă de către ingineri încă în martie 1816, planul construcției fiind întărit de către inginerul Harting și construcția sfârșindu-se în 1817. În circulara din 15 septembrie 1826 se spune că Majestatea sa Imperială a poftit și poruncit ca, în baza regulilor întărite la 26 martie 1822, reguli ce nu permit construcția de noi biserici și nimic ce ar semna cu bisericile, cele deja existente să fie lăsate intacte, nefăcându-li-se nicio asuprire. De aceea, se aduce la cunoștința Dicasteriei duhovnicești din Chișinău că respectiva construcție din Bender va fi păstrată³⁰.

Astfel, se poate observa situația în care se aflau comunitățile lipovenești din centrul și nordul Basarabiei, unde siguranța existenței unui lăcaș de cult era supusă presiunilor de lichidare, practic, tot timpul.

Informațiile documentare și analiza materialului istoriografic existent ne permit să facem o serie de concluzii cu referire la subiectul pus în discuție.

Constatăm că, spre deosebire de lipovenii (ortodocșii de rit vechi) din restul Imperiului Rus, precum și din Basarabia, lipovenii din partea sudică a regiunii au avut un statut distinct, cu o atitudine pozitivă din partea statului, în comparație cu ceilalți semeni ai lor care constituiau comunitățile acestui cult religios. Poziție ce se datora, în primul rând, manifestului imperial al lui Alexandru I din anul 1811 și care avea drept scop inițial readucerea și punerea în serviciul imperiului a cazacilor necrasoviști ce îmbrățișau religia ortodoxă de rit vechi, dar migraseră în Imperiul Otoman, scop care a eșuat totalmente. Acest decret imperial a impulsionat și o mișcare masivă a populației lipovenești, care însă nu s-a manifestat prin concentrarea elementului respectiv în partea de sud a Basarabiei, ci prin schimbul de populație, datorat în mare parte deselor fluctuații atât de specifice segmentului confesional respectiv.

În al doilea rând, această situație favorizantă a lipovenilor s-a datorat bineînțeles și tentativei de creare de către autoritățile țariste în sudul Basarabiei a unui model de administrație rusă – ca exemplu pentru populația din peninsula Balcanică, de unde și atitudinea loială a puterii imperiale față de comunitatea ortodocșilor de rit vechi.

²⁹ *Ibidem*, fila 7-8v.

³⁰ *Ibidem*, fila 10-16.

Dovada cea mai elocventă a faptului că acest „statut preferențial” față de segmentul religios discutat a existat este construcția lăcașurilor de cult în sudul Basarabiei, cu permisiunea benevolă a autorităților de stat, lucru care nu poate fi întâlnit în această perioadă în nicio altă zonă din întreg Imperiul Rus.

Summary

This paper aims to issue policy of Russian Empire, to Orthodox Old Style in southern Bessarabia during Tsar Alexander I. In this connection the question arises manifesto issued by the king in 1811 with reference to the current religious and order on who had reached consequences. Numerical analysis is made of the number of Orthodox Old Rite, and the possibilities of building places of worship as a crucial element in the manifestation of a cult. This according to the author, is considered as a fair example of the attitude of the Russian imperial authorities to this confession.

Natalia Mafteuță*

CONSIDERAȚII PRIVIND PROBLEMA SPAȚIILOR ȘCOLARE DIN BASARABIA ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA

Nivelul științei de carte a populației unei țări depinde de politica culturală promovată de instituțiile statului și de posibilitățile ei de realizare. Însuși procesul de instruire presupune existența a doi factori esențiali: învățător și elev. Existența unor încăperi școlare special amenajate, conform cerințelor sanitare și ergonomice constituie condiția esențială de realizare cu succes a procesului instructiv – educativ. Una din problemele cu care se confruntau autoritățile din Basarabia interbelică, în urma adoptării obligativității învățământului primar, a fost insuficiența spațiilor școlare. Către începutul secolului al XX-lea, această problemă era prezentă în majoritatea statelor europene. În țările cu economie dezvoltată a fost mai puțin resimțită, datorită politicii sociale în domeniul ridicării nivelului de instruire al populației.

În Franța, statul contribuia la ridicarea construcțiilor școlare printr-o subvenție acordată departamentelor, orașelor și comunelor rurale. Suma acordată varia în dependență de veniturile, natalitatea și alte obligații ale unității administrative. Uneori, subvenția pentru comunele sărace se putea ridica până la 80%¹. În cantonul „Zurich”, care se considera că are cea mai bună organizare școlară din Elveția, în primele decenii ale sec. XX, statul acorda subvenții nu numai pentru construcții școlare, dar și pentru locuințele învățătorilor, pentru mobilier, săli de gimnastică, etc. Mărimea subvenției era stabilită în raport cu impozitul global, astfel ca anuitatea împrumuturilor să poată fi amortizată în 15 ani. În alte părți, se forma un impozit pentru școală pe cap de locuitor, de familie sau pe avere. Acesta urma să fie îndreptat spre acoperirea împrumuturilor contractate². Bulgaria, prin Legea din 1909, impunea tuturor comunelor să-și construiască timp de 10 ani o clădire destinată școlii. Fiecare localitate urma să-și creeze un fond special, prevăzând, anual, în buget – o parte din sume. Pentru comunele sărace, statul oferea o subvenție. Iar în caz, dacă comuna nu reușea să ridice localul, statul putea contracta un împrumut, înscriind anuitățile în bugetul comunei³.

În Vechiul Regat, până către 1897 era o insuficiență acută de spații școlare bine amenajate. După înființarea Casei Școalelor situația treptat se schimbă.

* **Natalia Mafteuță**, cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ C. Angelescu, *Legea pentru învățământul primar al statului și normal – primar*, București, 1925, p. 145.

² *Ibidem*, p. 145-146.

³ *Ibidem*, p. 146.

Acestei instituții îi revenea rolul de a administra fondurile create prin lege în scopul ajutorării comunelor în construcția școlară. Ea avea sarcina de a coordona și verifica întreținerea școlilor și de a le dota cu mobilier și materiale didactice din fondurile proprii și cele de stat. Anual, se întocmea un plan de activitate, în care se prevedea numărul de localuri care urmau a fi construite sau reparate. Se întocmeau devize de cheltuieli pentru toate necesitățile preconizate. Din fondurile puse la dispoziție de către stat, Casa Școalelor acorda împrumuturi pe termen lung comunelor care nu aveau fonduri suficiente pentru construcții școlare. În caz dacă fondurile disponibile nu puteau acoperi cheltuielile, aceasta era autorizată de a contracta împrumuturi de la instituțiile financiare, cu condiția ca respectivele comune să acopere dobânda. Iar, dacă administrația comunală nu era capabilă să acopere dobânda, diferența rămasă era acoperită parțial de către județ și stat.

În Basarabia, problema clădirilor școlare s-a resimțit mai acut, abia după Unirea din 1918, când învățământul primar a fost declarat obligatoriu. Anterior, nu a existat o preocupare permanentă a autorităților în problema școlarizării întregii populații. Existența școlilor primare pe teritoriul Basarabiei în anii 60-80 ai sec. XIX se datora, în exclusivitate, populației, obștilor sătești, care, asigurau totalmente, materialul necesar acestei instituții. Către sf. sec. XIX, în cadrul adunărilor Zemstvei Guberniale a Basarabiei, a fost abordată și situația „școlilor populare”. Iar, în anul 1897, după ani de indiferență, a fost discutată problema acordării unor surse financiare pentru asigurarea funcționării „școlilor populare”. În 1898 Zemstva Gubernială a Basarabiei a hotărât să aloce câte 3000 de ruble pentru fiecare județ, în vederea construcției și amenajării spațiilor școlare. În 1898 în Basarabia erau, doar, 17 școli de zemstvă. Conform unei comunicări din cadrul zemstvei din anul 1905, asupra învățământului popular, se constată că Basarabia se afla în urma tuturor zemstvelor guberniale ale Rusiei, după numărul de școli (79 de școli de zemstvă)⁴.

Un alt tip de școli primare, care au funcționat în anii ocupației țariste, au fost școlile parohiale. Activitatea școlilor bisericești în Basarabia sub stăpânirea rusă i-a amputat către anul 1884, când este întărit Regulamentul de funcționare a acestor școli⁵. Către anul 1906, se numărau 370 de școli bisericești, cu unul și doi ani de studiu. Acestea, fiind susținute de guvernul țarist și autoritățile bisericești, iar financiar de către populație, capătă o răspândire mai largă, în comparație cu cele de zemstvă. Spre exemplu, în județul Bălți, conform datelor de arhivă, observăm că înainte de 1917 în majoritate erau școli parohiale⁶.

⁴ Т. А. Крачюн, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР*, под ред. А. М. Марчюка, Кишинёв, 1950, с. 26.

⁵ *Ibidem*, p. 29. (autorul face trimitere la regulamentul rus al școlilor primare «Правила о церковно-приходских школах», aprobat în iunie, 1884).

⁶ ANRM, F. 1477, inv.1, d. 207, f. 1- 165. În total au fost analizate 54 de școli primare și de copii mici din județul Bălți. Acestea constituie, doar o parte din localitățile acestui județ. S-a constatat că doar în 13 localități, din cele analizate, înainte de 1917, au funcționat școli parohiale cu 1 și 2

La începutul sec. XX, în comparație cu perioada precedentă, se observă o creștere a numărului de școli ministeriale și de zemstvă. Conform datelor statistice⁷, în anul 1914 în Basarabia erau înregistrate 1846 școli primare ruse de diversă subordine și de diferite tipuri, în care învățau 34.188 elevi. Din acestea, 1184 se subordonau Direcției Școlilor Populare (școli de stat: 892; particulare: 269) și 662 școli ale Eparhiei Chișinăului (13 școli cu 2 clase; 620 școli cu 1 clasă; 27 de școli de alfabetizare și 2 școli duminicale).

Baza materială a instituțiilor de învățământ primar către anul 1914 era diferită. Din cele 892 de școli subordonate Direcției Școlilor Populare, 798 – aveau local propriu; celelalte 94 – arendau case țărănești, cu o sală de clasă, în care învățau 25-30 de copii.

Referitor la școlile bisericești, situația era mult mai grea, acestea funcționau din contul donațiilor populației. Iar încăperile erau, de asemenea, arendate, uneori funcționau în anexele bisericești. Referitor la starea materială a acestor școli, „Congresul lucrătorilor bisericești-școlari” din 1913 a constatat că ele parcurg o etapă dificilă și, totodată, importantă. Situația grea financiară, calitatea instrucției, rămânerea în urmă față de școlile de zemstvă și cele ministeriale au dus la schimbarea atitudinii populației față de școlile bisericești. Toate acestea puneau în pericol existența lor de mai departe⁸. Despre starea materială grea a școlilor primare parohiale sătești menționează și pedagogii care activau în acele timpuri. Învățătorul M. Zavăt, descriind situația școlii în perioada țaristă, menționa, în cadrul unei festivități din aprilie 1918, că până la deschiderea școlilor bisericești și ale zemstvei, în Basarabia o școală deservea, cel puțin, 5-6 sate. Iar, condițiile grele din școlile sătești (frigul, mucegaiul antisantitară, nemaivorbind, de inexistența mobilei necesare, a manualelor și altor materiale didactice), îi făceau pe bieții învățători „să fugă”, în căutare de „școli mai bune”⁹.

După 1918 școlile primare din Basarabia au fost unificate și integrate în cadrul sistemului de învățământ românesc. Toate instituțiile de învățământ primar

ani de studiu. În primii zece ani, după Unire, în aceste sate au fost înființate pentru prima dată - 35 de instituții de învățământ preșcolar și primar, iar în următorii zece ani (1929-1939) au fost construite, încă, cinci școli.

Referitor la starea încăperilor școlare, situația era diferită. În general, era o insuficiență de încăperi destinate procesului de instruire. Aceasta se referă mai mult la satele cu populație românească. Multe din clădirile existente erau foarte vechi, cu pereții crăpați, altele distruse în timpul războiului. Dintre acestea, aveau localuri proprii – 25 de instituții. Treisprezece din clădirile mai vechi fuseseră reparate. Mai mult de jumătate din școli funcționau în localuri închiriate – 29. În jur de 6 clădiri erau în proces de construcție. S-a constatat că în unele comune, în pofda faptului că aveau un număr mic al populației, datorită energiei, spiritului de inițiativă, a conlucrării dintre administrația locală și cea școlară s-a reușit să se construiască sedii pentru școală, grădiniță, muzeu, cantină și grădina școlară etc.

⁷ Т. А. Крачюн, Там же, с. 37.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Amintiri din viața mea de învățător, Gheorghe Mătu, Onisifor Ghibu *De la Basarabia Rusească la Basarabia Românească*, ediție îngrijită de dr. Marian Radu, Editura „Semne”, București, 1997, p. 385-386; *Amintiri din viața mea de învățătoare*, *Ibidem*, p. 362-365.

existente pe teritoriul Basarabiei au fost naționalizate și supuse unui singur regulament de funcționare. Realizarea prevederilor legislației a întâmpinat foarte multe greutăți. Una din ele a fost lipsa clădirilor școlare în foarte multe localități sătești, nemaivorbind, despre celelalte condiții pentru funcționarea unei școli.

Conform art. 24 al Constituției României, din martie 1923, învățământul a fost declarat liber în condițiile stabilite prin legile speciale. Iar învățământul primar - obligator. În școlile statului acest tip de învățământ a fost declarat gratuit. Iar, statul, județele și comunele urmau să acorde ajutoare și înlesniri elevilor lipsiți de mijloace, la toate treptele învățământului, în măsura și modalitățile prevăzute de lege¹⁰. Prin adoptarea noii Constituții, considerată a fi una din cele mai democratice din Europa interbelică, s-au creat condițiile necesare pentru elaborarea și promulgarea unei noi legi a învățământului în România unificată. O lege care să creieze acces egal pentru toate păturile populației la învățământul primar și să răspundă necesităților prezente și de viitor ale țării.

Prin adoptarea Legii învățământului primar al statului și al învățământului normal-primar, din 26 iulie 1924, s-a urmărit, în ansamblu, unificarea sistemelor de învățământ din provinciile unite, a legislației școlare, a programelor de studiu, lichidarea analfabetismului, formarea unei culturi generale și a culturii practice utilizare specific regionale, educației moral - civice și fizice etc¹¹.

Pentru prima dată pe teritoriul României întregite se stabilea unitatea, obligativitatea și gratuitatea învățământului primar. Orice cetățean indiferent de religie, origine etnică, stare socială sau materială avea acces și era obligat să urmeze una din instituțiile de învățământ primar. Limba de predare în instituțiile de învățământ primar în școlile de stat, conform legii, a fost stabilită - româna. Pentru regiunile eteroglotte statul se obliga să asigure predarea în limba maternă a populației respective în primii patru ani, cu obligativitatea studierii limbii de stat.

Legea învățământului primar din 1924 definea și distingea învățământul primar al statului de învățământul particular, stabilea rolul statului în administrarea generală a învățământului - prin organizarea, îndrumarea și controlul învățământului primar.

În art. 65 al legii menționate se stipula ca în fiecare comună urbană și rurală să se înființeze atâtea școli câte sunt necesare spre a cuprinde totalul copiilor în vârstă de școală (între 7-16 ani). Conform instrucțiunilor, se prevedea 60 de elevi la o sală de clasă și un învățător pentru clasele I-IV și câte 40 de elevi la o sală de clasă pentru clasele IV-VII. În caz dacă școala era mai departe de 3 km sau cu comunicații grele, se recomanda deschiderea unei alte școli primare pentru cel puțin 30 de copii cu vârsta de școală. Dacă erau sate mai apropiate de 3 km și cu

¹⁰ Monitorul Oficial din 29 martie 1923.

¹¹ C. Angelescu, *Legea pentru învățământul primar al statului și normal - primar*, București, 1925; P. Negulescu, G. Alexiu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)*, București, 1929; Enciclopedia României, vol. I, București, 1938, p. 467.

drumuri accesibile, se recomanda să se formeze o singură circumscripție școlară cu o școală comună. În satele mici, îndepărtate, cu un număr insuficient de copii se putea deschide o școală cu un învățător ambulant.

A fost specificată și apartenența localurilor școlare, întreținerea și dotarea lor. Conform art. 161 al Legii învățământului primar și normal-primar din 1924, întreținerea învățământului primar cădea în sarcina comunelor. Acestea erau obligate să construiască, să completeze sau să transforme în termen de 5 ani de la promulgarea legii, localul și mobilierul necesar școlilor, conform planurilor - tip, regulamentului și instrucțiunilor date de minister. În comunele urbane acțiunea de dirijare a construcțiilor școlare urma să fie realizată de către comune prin intermediul Comitetelor școlare comunale. Iar în comunele rurale, prin intermediul Comitetului școlar județean. Legea prevedea și anexele pe care trebuia să le conțină localul destinat școlii. Tabloul localităților obligate să-și clădească localuri școlare era întocmit și aprobat de către minister cu un an înainte, în acord cu autoritățile județene. Decizia ministerului era obligatorie pentru comune. Acestea trebuiau să găsească terenul necesar pentru construcție, creditul și izvoarele de venituri pentru acoperirea de cheltuieli. Aveau dreptul, conform Constituției ca, în cazul dacă nu dispuneau de terenuri în centru circumscripției școlare, să poată expropria terenuri libere sau cu clădiri pentru cauza de utilitate publică. În limita mijloacelor, Casa Școalelor putea acorda împrumuturi sau mijloca contractarea lor, cu garanția statului, contribuia la asocierea comunelor care consimțeau reciproc în unificarea forțelor pentru construcțiile școlare. În cazurile când comuna refuza să-și asume responsabilitatea construcției edificiului școlar, lucrările urmau să fie efectuate de minister prin intermediul Casei Școalelor, care contracta împrumuturi în numele și contul comunei respective, iar plata creditelor se înscrisa din oficiu în bugetul comunei și se încasa de către stat. În comunele sărace, care nu erau în stare să construiască sinestătător, statul, conform legii, acorda o subvenție. Evidența executării lucrărilor de construcție conform planurilor și devizelor de cheltuieli era înfăptuită de către minister.

Statul contribuia financiar doar la plata personalului didactic.

Ministerul putea obliga comitetele școlare să înființeze cantine școlare pentru elevii care locuiau mai departe de 1500 m de școală, contribuind cu jumătate din suma necesară. Iar, pentru copiii lipsiți de supraveghere, în orele când părinții erau la serviciu se prevedea adăpostirea lor în cămine.

În lege se stipula înființarea de biblioteci școlare și populare; biblioteci pedagogice județene. Fondul bibliotecelor urma să fie creat din sumele acordate de către comitetele școlare, din mijloacele alocate de către stat, Casa Școalelor, de județ și alte instituții, din donații.

Era prevăzută și înființarea asistenței medicale școlare, care era anexată la Serviciul de Igienă și Salubritate Publică a comunei. Pentru comunele unde nu exista un asemenea serviciu, medicii de plasă și cei comunali erau obligați să

supravegheze igiena și sănătatea elevilor. De asemenea, comitetele instituțiilor de învățământ trebuiau să asigure crearea și dotarea farmaciilor școlare.

În scopul dezvoltării a abilităților economice ale elevilor, în fiecare școală primară se prevedea deschiderea unei Case de Economie Școlară, unde fiecare elev primea un livret în care erau însemnate sumele economisite.

Conform legii, toate școlile primare, secundare din orașe și sate erau obligate să aibă comitete școlare. Ele trebuiau să aibă grijă de școală și să aducă cultura în popor. Comitetele erau formate din primarul comunei sau reprezentantul Consiliului comunal, preotul paroh, unul din învățători sau directorul școlii, patru locuitori ai comunei. Comitetele școlare erau constituite ca persoane juridice. Era obligatoriu ca acestea să aibă un jurnal de evidență a surselor financiare, precum și prezentarea anuală a dărilor de seamă. În justiție erau reprezentate de către președinte și secretar. Președintele era ales pe timp de un an. Învățătorul, de regulă, era secretarul. Sarcina de membru era considerată onorifică și nu se remunera. Comitetul se întrunea în funcție de necesitate, însă, nu mai rar de o dată în lună. Cei 4 membri ai comitetului comunei erau schimbați câte unul anual, ceilalți membri, odată la 4 ani.

Controlul și gestiunea fondurilor școlare erau exercitate de Ministerul Instrucțiunii, prin intermediul Casei Școalelor. În ceea ce privește latura didactică și educativă, controlul era efectuat de către inspectorii și revizorii școlari. Administrația Casei Școalelor avea sarcina de a imprima tuturor comitetelor o unitate de acțiune și le livra instrumentele de activitate. Ea se îngrijea de repararea registrelor și a documentelor de contabilitate, verifica arhiva, propunea planurile de construcție a clădirilor școlare, verifica necesitățile de materiale didactice, mobilier ș. a.

Treptat, administrațiile locale în acord cu cele județene, prin susținerea Casei Școalelor, au reparat mai multe clădiri școlare, altele le-au construit, iar unde nu au fost posibilități, erau arendate încăperi de la persoane particulare¹².

Începând cu anul 1918 până către 1924, în Basarabia au fost construite și reparate o serie de clădiri școlare.

În județul Cahul s-au clădit și transformat 39 de școli cu 76 de săli de clasă, dintre care:

- s-au construit 23 de școli cu 41 săli de clasă;
- s-au "transformat" 13 școli cu 32 săli de clasă;
- s-au reparat 2 școli cu 3 săli de clasă.

În județul Soroca s-au construit 4 localuri cu 12 săli și locuințe pentru învățători; locuitorii au subscris 11 milioane de lei pentru construcția de școli, dintre care a fost vărsat 1 milion de lei.

La Cetatea Albă a fost construit un local cu 4 săli de clasă și s-au strâns 3,5 milioane de lei.

¹² ANRM, F. 1477, inv.1, d. 207, f. 1- 165.

La Orhei au fost ridicate 3 localuri cu 7 săli de clasă și 3 localuri au fost cumpărate.

La Bălți populația a colectat un milion de lei pentru construcții școlare¹³.

Astfel, dacă în anii 1916-1917 în Basarabia au fost înregistrate 1383 de școli primare ruse¹⁴, atunci către anul 1924, erau, deja, 1606 școli primare naționalizate. Majoritatea din ele s-au înființat în perioada de după Congresul Cadrelor Didactice din luna mai 1917, în anul de învățământ 1919-1920 înregistrându-se 223 de școli primare noi.

În următorii ani construcția școlară a fost sprijinită tot mai mult de Casa Școalelor. Aceasta administra fondurile create de stat în scopul construcției localurilor pentru școli. Avea în sarcina să monitorizeze și controlul întreținerii școlilor, dotarea cu mobilier, cu materiale didactice. Prin intermediul Casei Școalelor statul putea interveni cu credite pentru asigurarea școlară. Această instituție alcătua toate devizele de cheltuieli, aici se decidea, anual, câte clădiri urmau să fie construite sau reparate pentru anul următor. Casa Școalelor putea împrumuta comunelor, care nu aveau fonduri suficiente, de asemenea, putea acorda o subvenție de 50 % pentru acoperirea împrumuturilor. Activitatea Casei Școalelor a început în Vechiul Regat prin 1896. Cu ajutorul acestei instituții au fost deschise multe școli. Prin intermediul ei, marele mecenat basarabean, boierul Vasile Stroiescu a contribuit la construcția a 31 de localuri de învățământ în cele mai sărace sate ale Moldovei de peste Prut, făcând numeroase donații. Clădirile școlilor construite prin intermediul Casei Școalelor se deosebeau prin calitatea și soliditatea materialului folosit în construcție. De cele mai dese ori se folosea piatra în construcția zidurilor, rareori cărămida (în comparație cu școlile construite anterior de către comune, care aveau zidurile din „vălătuci”, „lemn”, „paianță”)¹⁵. De asemenea, acestea îndeplineau condițiile sanitare și ergonomice stabilite de regulament.

Vom menționa, totodată, că inițiativa Ministerului Instrucțiunii de asigurare a fiecărei circumscripții școlare cu localuri a întâmpinat și unele piedici. Conform unui document de arhivă, aflăm că în anii 1927-1928 multe din parohiile locale au acționat în judecată Ministerul Instrucțiunii pentru a revendica imobilele ce serviseră pe vremuri ca școli bisericești. Ministerul Instrucțiunii a făcut o anchetă prin care a investigat apartenența și mijloacele din care au fost construite fiecare din aceste localuri școlare. Numai în județul Bălți erau 27 de astfel de cereri¹⁶.

Așadar, la începutul sec. XX, în comparație cu perioada precedentă, în Basarabia se observă o creștere a numărului de școli ministeriale și de zemstvă, cu predare în limba rusă. Însă, numărul lor era atât de mic, încât o școală pri-

¹³ C. Angelescu, *op. cit.*, p.141.

¹⁴ Conform datelor din tabelul 1.1 din anexe.

¹⁵ ANRM, F. 1477, inv.1, d. 207, f. 1- 165.

¹⁶ *Ibidem*, d. 4, f. 75-76.

mară revenea la câteva localități. Abia, după Congreșele Cadrelor Didactice din 1917, în Basarabia începe un proces nou de înființare de școli primare naționale. La început, întemeierea școlilor a avut un caracter spontan, ca mai apoi, după Unirea din 1918 și integrarea Basarabiei în cadrul României, acest proces să i-a amploare. În urma conlucrării autorităților publice centrale cu cele locale, a inițiativei particulare, au fost construite, cumpărate sau închiriate localuri pentru școli în majoritatea satelor basarabene. În unele comune, în pofida faptului că erau destul de mici, datorită entuziasmului, spiritului de inițiativă al conducătorilor școlari și susținerii lor de către populație, au fost construite clădiri pentru școli, grădinițe, muzee școlare, cantine, organizate grădini școlare etc. Unul din contemporanii vremii a menționat, pe bună dreptate, că: „N-a rămas, în 22 de ani, cătun cât de mic să n-aibă școala lui”¹⁷.

Anexa nr. 1

Numărul școlilor primare din Basarabia în anul de învățământ 1916-1917

Tab. nr. 1.1

Nr. ord.	Ținutul	Numărul total de școli	Numărul total de elevi
1.	Bălți	206	8.030
2.	Cetatea Albă	179	13.813
3.	Chișinău	171	8.938
4.	Hotin	176	9.356.
5.	Ismail	234	11.029
6	Orhei	150	9.958
7.	Soroca	136	8.220
8.	Tighina	131	11.047
9.	total	1383	80.391

Sursă: Ștefan Ciobanu, Basarabia. Populația, istoria, cultura. Ediție îngrijită de Cornel Scafeș, București - Chișinău, 1992, p. 75-76; Liviu Marian, Cultura și școala, în monografia „Basarabia”, sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1993, p. 246.

¹⁷ D. Pădure, *Basarabia și Bucovina de sus sub noua stăpânire*, noiembrie 1940 (1941), 30 p.

**Situația din învățământul primar de stat din Basarabia
în anii 1919-1924**

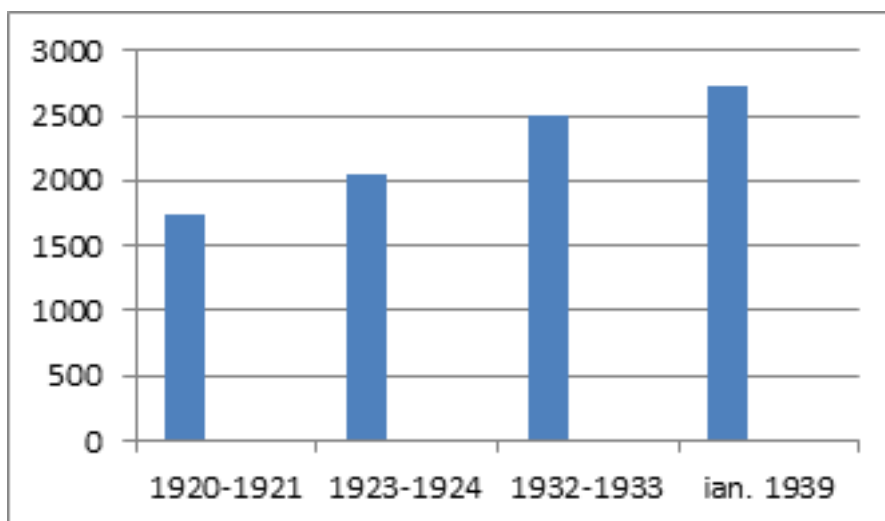
Tab. nr. 1.2

Anii	Nr. de școli	Personalul didactic	Numărul elevilor înscriși
1919-1920	1557	2776	118.220
1920-1921	1564	2938	136.172
1921-1922	1472	2808	136.839
1922-1923	1695	3161	165.871
1923-1924	1606	3549	176.856

Sursă: Anuarul statistic al României 1931-1932, București, 1933, p. 351.

**Creșterea numărului de școli primare de stat din Basarabia
în perioada: 1920/1921- ianuarie 1939**

Tab. nr. 1.3



Sursă: A. Boldur, Basarabia Românească, București, 1943, p.141.

Anexa nr. 2

**Instituții de învățământ primar din perioada interbelică
Școala primară mixtă cu un post din satul Bujini,
com. Ciuciuleni, jud. Bălți¹⁸**

Școala a fost înființată în anul 1925. Dispunea de local propriu. Zidurile au fost construite din lampaci și cu acoperiș din șindrilă. Clădirea conținea o sală spațioasă cu 5 geamuri; un antreu; o bucătărie; 2 camere mici pentru director. Avea și o anexă pentru păstrarea lemnului. La începutul anului de învățământ 1938-1939 în sat fuseseră înregistrați 138 de copii:

5-7 ani – 27 copii; 7-16 ani – 107 copii; 16-18 ani – 4 copii.

Înscriși la școală – 72 elevi:

Clasa I – 26 elevi;

Clasa II – 21 elevi;

Clasa III – 13 elevi;

Clasa IV – 12 elevi.

**Școala primară mixtă cu 5 posturi din satul și comuna Chișcăreni,
jud. Bălți¹⁹**

Școala s-a înființat în anul 1908. Avea local propriu între satele Chișcăreni și Slobozia Chișcăreni. A fost construit din cărămidă arsă. Avea 2 săli de clasă; sală de recreație; muzeu; cancelarie și 2 locuințe pentru învățători. „Acesta nefiind încăpător și departe de sat, s-a mai construit al doilea local în mijlocul satului cu 6 săli de clasă, după „ultimile cerințe”: 2 săli de recreație; cancelarie; bibliotecă; sală de spectacole și gimnastică; locuință pentru director. Mobilier era pentru 5 săli cu o capacitate de 500 de elevi”.

În anul de învățământ 1938-1939 erau înscriși 276 elevi.

**Școala primară mixtă cu 3 posturi din satul Slobozia-Chișcăreni,
jud. Bălți²⁰**

Școala s-a înființat în 1919. Local nou construit cu 3 săli de clasă; cancelarie; coridor. În sat erau înscriși în anul de învățământ 1938-1939 – 522 de copii în vârstă de 5- 18 ani:

5-7 ani – 85;

7-16 ani – 387;

16-18 ani – 50.

Înscriși în școala – 154 elevi. Cursurile pentru adulți erau frecventate de 100 oameni.

¹⁸ ANRM, 1477, inv. 1, dosar 207, f. 95.

¹⁹ *Ibidem*, f. 133.

²⁰ *Ibidem*, f. 147.

Școala de copii mici din satul Slobozia–Chișcăreni, jud. Bălți²¹

Școala s-a înființat în anul 1921. Funcționa în clădirea școlii primare, în locuința destinată directorului (el nu avea nevoie de locuință). Avea program pentru ziua întregă. Din cei 85 de copii din sat, 50 frecventau grădinița.

Școala primară mixtă cu un post din s. Valea Rădoaiei, com. Drăgănești, jud. Bălți²²

Localul școlii era închiriat. Conținea o sală încăpătoare, luminoasă. Se preconiza construcția unui local propriu. În anul de învățământ 1939-1940 în școală erau înscriși 55 de elevi, dintre care 52 cu frecvența 94 %. Funcționau cursuri zilnice pentru adulți. În școală era farmacie școlară cu medic.

Școala primară mixtă cu un post din satul Opinca, comuna Glinjeni, jud. Bălți²³

Școala avea clădire proprie cu o sală mare spațioasă; sală de recreație; cancelarie, locuință pentru director. Instituția dispunea de grădină școlară (1 ha), unde se cultivau „legume și zarzavate” și o pepenieră cu pomi altoiți de către director pentru a planta o grădină de pomi. Lecțiile aveau loc în două schimburi. Dimineața: clasa II – 14 prezenți din 16 înscriși; clasa IV – 20 prezenți din 20 înscriși. După amiază: clasa I – 20 prezenți din 30 înscriși; clasa III – 13 prezenți din 17 înscriși.

Frecvența exemplară a fost obținută fără amenzi. Contingentul de elevi era constituit în majoritate din minoritari ucraineni.

Din activitatea extrașcolară: directorul a convins un număr mare de săteni să înființeze o cooperativă agricolă, pe care o conducea ca președinte al Consiliului de administrație; a ținut câteva conferințe la Școala Țărănească din Glinjeni; activa la Căminul Cultural Glinjeni; deținea funcția de secretar al Cercului Cultural al Plasei; avea o bibliotecă personală de peste 100 volume.

Summary

According to the author of this article, the level of literacy of the population of a country depends on the cultural policy promoted by state institutions and its development possibilities. The author shows that one of the problems faced by the authorities in Interwar Bessarabia following the adoption of compulsory primary education was insufficient school premises. At the beginning of the Twentieth

²¹ *Ibidem*, f. 151.

²² *Ibidem*, d. 206, f. 23.

²³ *Ibidem*, f. 9.

century, compared with the previous period, in Bessarabia was an increase in the number of ministerial and Zemstvo schools with teaching in Russian. But their number was so small that a primary school was for a few localities. Only after teaching staff congresses in 1917, Bessarabia starts a new process, the establishment of national primary schools. After the Union of 1918 and the integration of Bessarabia in Romania this process becomes widespread. Following the central government cooperation with local private initiative were built, purchased or rented premises for schools in most of Bessarabian villages.

Davide Zaffi*

AUTONOMY AND CULTURE. THE CASE OF BESSARABIA

I - Bessarabian autonomy

Around the year 1812 autonomy as a political institution lived in several parts of Central and Eastern Europe a golden age. It was, however, a new type of autonomy, far distant from the manifold and powerful ones that had existed until then. Autonomy was now vivified, so to speak, by the novelty in the political history of the continent that were the nationalities. Autonomy was no longer meant, as it used to be the case earlier, for territorial entities grown in history or for guilds and unions playing each their exclusive role in the economic life of the commonwealth¹. The addressees of realized or postulated autonomies in early 19th century are nationalities, in the continental meaning of linguistic groups. Linguistic groups existed of course since ever but acquired, as such, political weight only when language began to be taken as a sign of authenticity and for the communities defined by it an indicator of a destiny.

A nationality lives and develops according to its own spirit, also as to laws and politics. If the nationality were forced to live according to the laws of someone else's spirit, it would lose its own. It would then cease to exist and to provide individuals with some of the elements necessary to the identification of their self. This would be a painful experience for those concerned, of course, but also an irreplaceable loss for humanity at large, since any language with the culture it conveys, is in essence an original determination of the latter. A nationality is morally autonomous *per definitionem*. Now, moral needs could (and can) easily be named also rights and the rights of nationalities, which quickly began to be labelled as sacred, asked for a political setting able to correspond to them².

With possible exceptions, modern autonomy stopped searching for arguments in history, economy, geography or religion. Only in so far as the moral needs of a linguistic group absorbed them, making them fitting to post-revolutionary ideologies and feelings, were these factors of traditional European policy conducive to autonomy.

It is against this background that the signatory powers of the 1812 Bucharest treaty, both firmly organized on principles of autocratic government, paid open tribute to new autonomy. By article 8 of the treaty the Sultan committed himself

* **Davide Zaffi**, associate Professor Ca' Foscari University of Venice.

¹ Th. Schieder, *Nationalismus und Nationalstaat. Studie zum nationalen Problem im modernen Europa*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1992, p p. 272-276.

² A. Margalit, J. Raz, *National Self-Determination*, in W. Kymlicka, (ed.) *The Rights of Minority Cultures*, Oxford Univ. Press, 1995, pp. 79-92. The self-determination in question is not political secession according international law but communitarian freedom to decide on identity issues.

to granting "the Serbs ... the governance of their internal matters" and this in order "to let them feel the effects of his benevolence"³. As an expression of the rulers' benevolence, autonomy was clearly placed in a positive semantic camp. But who were the Serbs, if not the several members of the Serb nationality? How could the Serbs be invested of autonomy powers if not on the account of their being a nationality?

The partner of the Porte in the Bucharest treaty was also engaged in a policy leading to the establishment of autonomies of new kind⁴. As in the case of the Serbs under Ottoman rule, in several territories recently put under Russian sovereignty autonomy fell to ethnic beneficiaries: the Finns (Swedes at the beginning), the Poles and, in Bessarabia, the Moldovans (that is: Romanians, but this name was not universally in use yet). The modern character of the move was confirmed by the fact that whereas in most States the nation was still striving for its Constitution, in all autonomies the nationality got *eo ipso* its Basic Law, sometimes also called Constitution. Through appointed representation the nationality was allowed, moreover, to contribute to the formulation of the Basic Law, formally *octroyé*.

It is not to be denied that contingent reasons, too, concurred to the decision of the central government to grant autonomy: lack of the means necessary to take over the full weight of the administration in peripheral regions, for instance, or the political pressing of the international environment or the low cost involved in respecting a set of local customs with modest impact on the overall state life. Considerations of this kind were certainly present, as it has been repeatedly stressed, also in the mind of Russian authorities all along the course of the 19th century⁵. These, however, are negative considerations, which a government would not integrate into its rhetoric. On the contrary, the idea that territories inhabited by linguistic minorities or, which is the same, nationalities deserve a special treatment by the State, can grow to a positive principle and get general validity.

In May 1818 Alexander I wrote to the military Governor of Bessarabia, general Bachmetev, a letter, which can be seen as a kind of explanatory report to the special Statute for Bessarabia. In it the Tsar stated that: "the Bessarabian Region has maintained its national stock and *therefore* gets now a special kind of governance"⁶. As a matter of fact, in all the offices of the autonomy great space

³ G. F. Martens, *Nouveau Recueil de Traités*, Göttingen, 1818, vol. 7, pp. 397-405, here p. 402. The provision, however, was implemented, with great delay, only in 1830.

⁴ D. Zaffi, *Nationalitätenpolitik und Autonomie im Zarenreich*, in Ch. Pan, B. S. Pfeil (ed.), *Zur Entstehung des modernen Minderheitenschutzes in Europa*, Springer, Wien-New York, 2006, pp. 107-131

⁵ S. G. Agadhanov, V.V. Trepavlov, *Natsionalsnye okrainy Rossiskoi Imperii. Stonovlenie i razvitie sistemy upravleniya*, Moscow, 1998, p. 386.

⁶ Yu. I. Semenov, *Natsionalnaya politika v imperatorskoi Rossii*, 1998, RAN, Moscow, Doc. 43, p. 95. The ethnic nature, so to speak, of the autonomy granted by Alexander I is confirmed by

was granted to the fundament of the Bessarabian national stock, the Moldovan language.

For a while it looked as if great continental Empires, led by an autocratic and, as such, impartial will, were better equipped than Kingdoms and Republics led by the will of a nation, i.e. of the nationality in the majority, to cope with a multinational environment⁷.

From the point of view of the peoples concerned, the autonomies established at the beginning of the 19th century proved to be of paramount importance for later development. Finn autonomy thrived without any setback well into the next century, in reciprocal respect for the rules agreed upon with the Court; the Polish one was used as a spring board for a political attempt which, by all its tragic disillusionings, contributed a lot to the narrative shaping Polish identity, centred on the idea of national martyrdom; for the Serbs autonomy marked the first step, perhaps initially unintended, on the long road to statehood, to which with the time they more and more stubbornly stoke.

It is as if, for the good and for the bad, the spirit of the several nationalities had found an expression in the history of the corresponding autonomy.

Holds this true also for the Moldovan autonomy in Bessarabia? The answer might be in the affirmative but in that case things are probably a little more complicated. Among the autonomies of the time, only the Bessarabian one proved unproductive. This autonomy left behind itself neither remarkable achievements nor great tragedies. While in existence, beginning from 1818, it raised no public favour and no public animosity; when the moment came for it to pass into history in 1828, everything happened without any *éclat*: even at the local level it was just a minor event, hardly worth of the coachman's notice (to use a goethian expression). After its suppression no eminent Bessarabian author has ever praised or despised in his works the autonomy his country had possessed one day. As a Moldovan nobleman, Minister of the Tsar, once soberly put it: "Bessarabia lost inadvertently the special rights, which it had inadvertently been given"⁸. The same Minister wrote a thick book on how this had turned possible but he didn't conceal that something in the whole matter remained difficult to catch. One's indifference to the rights one gets and loses is seldom.

Later on, beginning with the first Duma in 1905, autonomy became a major political goal of many national movements in Russia, inclusive the Moldovan one. But also in the new political context Moldovans refrained from making their

the fact that, public actors at the time as well as historians today find only natural that non-Romanian Bessarabians were hardly involved in autonomy questions.

⁷ „The greatest possibilities for a genuine Polish political life existed in the Kingdom“ P. S. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, London, University of Washington Press, 1974, p. 65. See also pp. 122-125.

⁸ L. A. Kasso, *Rossiya na Dunae i obrazovanie bessarabskoi oblasti*, Moscow, 1913, p. 225.

past experience of autonomy an additional argument for the self-government of 'their' *gubernya*⁹.

Why?

This is a decisive question, in fact the pivotal one in evaluating the period of Tsarist rule in Bessarabia¹⁰. All later developments in the region seem to get their proper meaning only in the light of the failure of its autonomy or, perhaps more precisely: of the manner this failure came about.

In this connection a suggestion can be taken from the very text of the Bucharest Treaty where a provision states that the autonomy for the Serbs would be established "on their begging". The Sultan's benevolent move was based on the assumption that the people concerned were interested in getting the political good called autonomy. In other words, they were expected to show the willingness to constitute that collective moral subject, that self-conscious community on which alone new autonomy can be incardinated¹¹. Thus, it was clear from the beginning that for a system of self-government on ethnic basis to work satisfactorily, the mental disposition of the people entrusted with it accounts for a good deal.

In regard to the Bessarabian autonomy in particular it is clear that the study of such topics like the individual political options of the leaders of the Romanian group and the socio-economic conditions in which the Bucharest Treaty caught the Romanian group of Bessarabia will always retain a great interest. But once formal political resolutions and data of social history have been brought to bear, it would be a clear shortcoming not to throw a glance also to the peculiarities of the Romanian culture underlying both. The influence of ethnic culture in determining collective attitudes can hardly be overestimated. Into it enter all the threads (seemingly natural tastes, aesthetic preferences, ways of interaction, etc.) which, woven by language, make the cloth that distinguishes the people wearing it a specific group, both in the eyes of its members and in those of the outsiders¹². It adapts of course to changing conditions, but as a rule the adaptations are such, that its identification in historical perspective remains always possible.

⁹ An intellectual with patriotic sentiments, Ștefan Ciobanu, active in the years around 1910, wrote that on the eve of the Russian Revolution „the idea of autonomy for Bessarabia was born not in Bessarabia but in Dorpat“. At the University of this Baltic city Bessarabian students made acquaintance with the political goals of other Tsarist minorities. The same author deals briefly with the 1818 Bessarabian autonomy, which he presents as the result of local „opposition against Russification“, but it is evident that he is not at ease discussing the subject. See Ș. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Universitas, Chișinău, 1993 [Bucharest, 1929], pp. 20-21.

¹⁰ To it however historiography, both before and after 1991, not always pays the due attention. Agadhanov, *Natsionalnye*, pp. 162-180, for instance, dwells longer on the provisional Russian administration in ‚Moldovan Transnistria‘ (?) end of 18th century, than on the Bessarabian autonomy.

¹¹ H. Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990, pp. 4-5.

¹² How to define what determines the belonging to a nation is one of the great and open questions of European social sciences, including historiography. A. D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism: A cultural approach*, Routledge, London-New York, 2009, pp. 42-44.

Now, it may be inquired if the peculiar way the Romanians, as a community, adjusted their relations to the outer world put its imprint also on the Bessarabians' attitude to their autonomy. In other words: did they in early 19th century act according to their national spirit or, in more secular terms, to their cultural premises in boycotting it?

That they *de facto* boycotted the autonomy has since long been established, even if the interpretations as to the motives continue to differ. The Tsar solemnly and effectively entrusted the "internal matters" of Bessarabia to the hands of the local aristocracy. He had had no reason to consider the repeal of this measure, as long as Bessarabian boyars would have discharged their task honourably. They had to create the conditions for an administration expected to be not exemplary perhaps but regular enough to ensure the tranquillity in the region, to the interest both of its inhabitants and of the Court¹³.

Only, it may be easier to correct the system of managing public interests than to introduce one. Accustomed since ever to dispose of land and people according to their oftentimes whimsical will, unhampered by any duty of accountability under the only nominal Turkish rule, Moldovan boyars were suddenly supposed to cope with certain requirements of modern polity, which, for being enshrined in a Statute of Autonomy, didn't look less menacing to the world they had inherited.

The Statute guaranteed to the boyars that, for the most part, they would write themselves any new law of the Province, but the very writing was already a decisive departure from the previous state of affairs and as such definitely unwelcomed. Even the concept of 'new' law annoyed them. To make new laws was to them a greater arbitrariness than to arbitrarily apply old ones, in the meantime fallen into oblivion. They were more hostile to novelty in principle, especially if apt to alleviate the fate of the peasants they were bleeding, than to autonomy regulations in particular.

On the one side, they began denying their contribution to the preparation of the Autonomy Statute, in spite of reiterated invitations to this effect made by the Tsar and Tsarist officials. They occupied then the public posts that the Statute assigned to local representatives of the nobility with ostensible lack of enthusiasm. Once in charge, they displayed so little activity as possible, determined to defer as long as possible the implementation of any provision. It was evident that Moldovan noblemen were far from seeing in the autonomy granted to them an act of benevolence¹⁴.

¹³ Alexander was for sure not a partisan of centralization, less still so of an anachronistic Russification. On the contrary, he saw for a while the autonomies he himself established as a test for a possible federalization of the whole Empire. A. Kappeler, *The Russian Empire: a multiethnic history*, Longman, Harlow, 2002, pp. 80.

¹⁴ The passive attitude of Moldovan boyars has been described by many authors, sometimes with ironic efficacy. For instance: „At the first meeting with Bahmetev [the Russian military governor] they either didn't appear or fell asleep during the conversations“. G. F. Jewsbury, *An-*

But if they did give to understand to Tsarist authorities that they were disturbed by what was going on, they also took care to show that they were nothing more than disturbed.

And so, on the other side, they didn't combat the autonomy either. They never considered it a dishonourable compromise with Russia, whose acceptance would have implied a moral surrender in matters of national dignity. Apart from a couple of petitions to the Tsar, centred on the request that "Moldovan laws" enacted in Byzantium by Emperor Justinian be preserved, it is impossible to detect initiatives of open protest by the Bessarabian nobility against the new state of affairs. Nothing is available that could count as a sign of bold if not heroic resistance to a foreign conqueror¹⁵. Moldovans boyars didn't see in the autonomy an act of violence perpetrated against their country, neither.

It seems therefore fitting to say that in respect to their new autonomy the boyars positioned themselves at equal distance between assent and dissent or, more exactly: nowhere. In so doing, some may think that they were defending their class' privileges, many of which had poor legal basis, but in reality their behaviour was probably also mirroring general Moldovan feelings.

It is not by accident if later developments regularly found the biggest linguistic group of Bessarabia, with few individual exceptions, precisely on that 'spot in between,' at the height of this 'nowhere.' To the tightening of the State's structures, to the insurgence of nationalisms East and West to Bessarabia, to the stern defence of local rights, in short, "to any modern ideology" of whatever colour, Bessarabians showed a "resistance" of their own, built on indifference, on "non-participation¹⁶". They successfully kept all temptations to engage in history at distance.

Almost a century after the Bucharest treaty, in May 1905, Nicolae Iorga, the famous Romanian historian, started a momentous trip of several days to Bessarabia. The crossing of the Prut River, marking the state border between Romania and Russia, had become by that time a rare occurrence and a difficult enterprise. In fact, Bessarabia had grown for the Kingdom's citizens to a *terra incognita* and travelling there was something little short of a safari.

Shortly after his return to Romania, Iorga published the diary of his trip. Written with literary talent and touching the national chord of to be restored Romanian unity, the diary raised an echo all over the country. For our purposes it is interesting to notice that among the impressions Iorga collected on his journey

exarea Besarabiei la Rusia. 1774-1828, Polirom, Iași, 2003, [New York, 1976], pp. 117; see also 134-141.

¹⁵ In what measure the strong emigration from Bessarabia after 1812 was politically motivated is impossible to state.

¹⁶ A. Cusco, *The attitude of the local Romanian population of Bessarabia towards the Russian authorities and the problem of reactive identity*. *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați - Seria Istorie*, vol. 1, 2002, pp. 69-85, here p. 83.

not a minor one refers to the astonishing absence of movement in time. Almost everywhere in Bessarabia had the historian the feeling that “The watch of the Bessarabians doesn’t go” or, in a different formulation: “Here time has come to a complete stop”. And while at first he states that “Hundred years didn’t mean anything to Bessarabians”, he then corrects himself and adds a couple of centuries: “1905 looks here like 1405”. To give his readers a picture of the deepness of Bessarabian immobility, Iorga has finally recourse to mythology. He evokes *Făt Frumos*, the young hero of an old Romanian tale cruelly doomed by fate to remain in all eternity unchanged¹⁷.

Iorga, of course, had good grounds to highlight also the bad record of the Russian administration, which he clearly dislikes, and the disheartening effect it has on the population. However, if the state of things in Bessarabia was unaltered since centuries, it was evident that the setting sponsored by the Russians could be made responsible only in part. There had to be something more behind all this, but a work of conceptualization was needed to which Iorga, and other travellers like him with foremost political goals in mind, had little inclination.

All the more interesting could be therefore to test on the Bessarabian case the heuristic value of some remarks on cultural history by Constantin Noica.

Undoubtedly one of the most influential authors of 20 c. Romania, Noica was not a historian¹⁸. But while philosophically dealing with questions of Romanian culture, he didn’t ignore or neglect the concrete conditions under which that culture had taken shape. Where else are cultural manifestations, be they called national or not, to be met than in history? In order to explain “how the Romanian people think”, which was one of Noica’s major endeavours one has to be conversant with the results this way of thinking arrived at. A diving in history is a prerequisite for the exploration Noica undertook with his writings on “the Romanian spirit”.

That spirit which got in custody the Bessarabian autonomy, and quickly lost it.

II - Being and timelessness

The diary of Nicolae Iorga was perhaps among the unquoted sources from which Noica drew the material for his reflections. The philosopher implicitly subscribes to the diagnosis of the historian on the unhealthy relation between (Bessarabian) Romanians and time, but he tries also to get some light on the aetiology of the strange malady.

¹⁷ N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, Ed. Fundației Culturale Române, Bucharest, 1995 [1905], pp. 64-6.

¹⁸ On occasions, however, he doesn’t eschew historical synthesis, as for instance in *Manuscrisele de la Cîmpulung*, Humanitas, Bucharest, 1997 (the work remained unpublished during his lifetime).

Specifically on Bessarabia Noica didn't write much until the war¹⁹. This was mainly due, it may be argued, to the poor image that in the interwar period the rural and 'russified' region had in the circles of young intellectuals living in Bucharest, impatient at the slow stepping of the country toward Europeanization.

An important occasion to elaborate on Bessarabia came to Noica in July 1940. Few days after the Soviet ultimatum that forced Romania to hand over the Eastern territories it had annexed in 1918, Noica was scheduled to hold a radio conference. The text of the conference is for our subject very interesting (although in it the name of Bessarabia never appears), because it makes plain some basic ideas that guided Noica's later research in the field of the history of culture. He began speaking of the positive effects that a "deep sorrow" can have on a national community, inasmuch as it fortifies its moral energies²⁰. The strength a national sorrow is supposed to lend gives its best fruits in the realm of culture or, in a broader sense, in that "of the spirit". To make clear what he had in mind Noica evokes the path Fichte had shown to Germans in the days of French hegemony: "Fichte didn't send out belligerent slogans to the German world but, inspired by the past of this same world and taking into account the sources of spiritual life his people was connected with, exhorted the Germans to prepare themselves through learning for a far greater accomplishment than the simple liberation from a foreign yoke". In other words: great events, even a foreign occupation, are likely to prove soon or later to be something trivial for a people's standing. What in long run solely and really matters are the cultural achievements of the community, the expressions of the creative part of its self. Political strengthening, in so far it is necessary, is supposed to follow.

This idea, as applied to the Romanian case, Noica makes without reservation his own.

He closed therefore his mourning radio speech with a wishing at first sight abstruse: Romanians should find "consolation" for the humiliating loss of an entire province to a gruesome enemy "by reading the addresses of Fichte"²¹.

¹⁹ The less so in the post war time, when in Romania, for obvious political reason, a public ban existed on questions related to Bessarabia, now called, for its great part, Moldovan Soviet Socialist Republic. In the late '60ies, for instance, Noica strongly campaigned for the photocopying and the availability of Mihai Eminescu's book-notes, stored inaccessible in national archives. In order to ease the enterprise, which in the end didn't succeed, Noica agreed to leave out all pages with "annoying things". These were, according to a formula of Ceausescu himself, the "anti-Russian" outbursts of the Moldovan poet. C. Noica, *Introducere la miracolul eminescian*, Humanitas, Bucharest, 2003, p. 64.

²⁰ *Organizarea durerii*, held on 21.7.40. In C. Noica, *21 de conferințe radiofonice. 1936-1943*, Bucharest, Humanitas, 2000, pp. 105-110.

²¹ Some weeks later Noica commented in somehow different terms the (imminent) loss of (part of) Transylvania. This time it was more than a "deep sorrow", it was a "national tragedy", because in Transylvania had been forged at the "level of the spirit ... the productive Romanian type". The productivity consisted in this: that Transylvania had always nurtured a strong "Romanian dissatisfaction" which preserved from "resignation to fate". Dissatisfaction remains clearly on

How many could follow Noica's advice? Not many, for sure. But was his vision really just the whim of a brilliant lecturer? The idea of a national rescue through *Bildung* and the moral betterment it promised was more alien to reality than the idea of a Romanian military conquest over Russia? The hope Noica entertained in the future of his people was not based on the coming up of a powerful *Conducător*, but on the perspective "that one day a Fichte will emerge in the Romanian spiritual world".

Noica's proximity to the German philosopher goes further still, as his later writings make clear. According to Fichte (whom in the radio conference Noica several times praises as "lucid"), Germans drew the qualification for a great cultural mission from the peculiarity of their language. By historical providence it had been at any moment preserved from heavy foreign interferences and so it came that Germans spoke the only Germanic language still substantially linked with old German. This, in turn, possessed all the advantages that an original language offers to mind, since according to Fichte: "Nicht eigentlich redet der Mensch sondern in ihm redet die menschliche Natur". It followed that Germans, while speaking, were nearer than others to human Nature. This was of course the reality common to all peoples, but for some it was more difficult to recognize and articulate it.

To this and to nothing else owed Germans the title to a privileged position. They were, in a way, the chosen people, because they had been chosen, so to speak, by an uncorrupted language: "die Menschen werden weit mehr von der Sprache gebildet denn die Sprache von den Menschen"²².

In 1940 Noica didn't think, perhaps, he would one day step up as the cultural herald of his people but it happened that years later he tried indeed to detect a specific Romanian mission on the field of culture analysing certain characteristics of the Romanian language.

In so doing he applies principles of the philosophy of the language he had borrowed, not without personal elaboration, from German idealism, as we briefly saw. A second source was opened to him by his meetings with Heidegger. It is well known that the author of *Sein und Zeit* used to ask, more or less respectfully, the Language in order to get information on the Being. Noica himself declares to have profited from inputs he said he had got from Heidegger: "it was thanks to the lesson I received from him, that I could write two books about Romanian

the negative side of human psychology, it has nothing to propose than a 'no' and so doesn't challenge the idea of Romanian passivity in public affairs. But in order "not to consent, not to give in" a definite, self-conscious attitude has to be taken. The dissatisfaction Transylvanians had cultivated had kept them awoken, albeit only in a posture of defence, while elsewhere the Romanian spirit had slid "into sleep". By "operating through the negative" in multi-ethnic Transylvania, Romanians had been able to walk the long path from a regional pariah group to the dominant one. *Ardealul în conștiința românească*, Ibidem, pp. 117-123

²² G. Fichte, *Reden an die deutsche Nation*, Meiner, Hamburg, 1978, pp. 60-62.

words"²³. The books in question are of course not so much about words, but about what words are supposed to reveal. In Noica's case the revelation would be restricted to what he calls the Romanian spirit or, sometimes, the special (in the sense of peculiar, not of privileged) relation Romanians have with the Being (*ființa*).

Noica's enterprise aroused perplexity well into the circle of his friends. His philosophical approach to the Romanian language and the kind of knowledge it made possible, seemed to contradict somehow the nature of a discipline, whose proceedings are blind to local peculiarities. Noica answered to this critic in a Platonic mood "How do you think you can get to the Universal through a direct connection with the Universal? I remain faithful to the old proposition according to which you get to the Universal only with the help of the Idiomatic, the National"²⁴.

Language is certainly a property inherent to human existence, and by all signs its most important one, so it is not absurd to think that it can tell something about what whose property it is. But experience shows that Language can be met only when split²⁵, so to speak, into a plurality of languages. Each of them continues to participate in the same, universal reality the Language is, for, in the last resort, each is Language in act. To Language the languages add the dimension of time, the sentiment of history. Nothing more natural, then, if authors interested in the culture, t.i. in the real history of their people, look into their language for guidance.

In connection with Bessarbian autonomy two words discussed by Noica deserve special attention: time and independence.

Romanians as any other people live in time, no question. But beside the time (*timpul*) regular and divisible, common to all, the Romanian language opens the door to a second kind of time, called *vremea*. The word is clearly taken from Slav languages, but in those languages it means no more and no less what time normally means. In Romanian, on the contrary, it got a restricted and therefore specific meaning. While *timpul*, in its abstraction and logic emptiness allows things and deeds to happen, *vremea*, which is the concrete experience of passing time, concentrates on things as they are. *Vremea* is in tight relation with time, but in the form of a negative derivative, with the power to nullify the original. "*Vremea* has a strange taste of neutrality and aloofness". Where *vremea* begins time doesn't cease to go, only, it ceases to produce effects and in the last instance becomes meaningless.

²³ C. Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru*, Humanitas, Bucharest, 1992, p. 227. Noica attended seminaries held by the German philosopher in the late Thirties.

²⁴ G. Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș. Un model paidetic în cultura umanistă*, Humanitas, Bucharest, 2004, p. 233-4. Only the day when human reason would meet reasons not belonging to Earth, one could speak with scientific ground of a "planetary culture".

²⁵ „When men began to speak, the big bang of something took place“. C. Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, Cartea românească, Bucharest, 1986, p. 48.

The properties of *vremea* have nothing to do with the insight of the wise for whom all things earthly are by nature useless and vain. *Vremea* is not out to overcome the world and much less to scorn it. It is not beyond but before knowledge, it is innocent and this for the reason that it simply doesn't know of the duty to act.

"Its passing brings nothing about" writes Noica and adds: "The *vremea*'s way of being and doing is 'doing' nothing"²⁶. This conclusion Noica draws from three sources: proverbs and old idiomatic sentences collected by ethnologists (like the famous: *vremea vremuieste*, which corresponds, with approximation, to: time producing nothing else than time; time having lost interest for anything outside itself); suggestions found in the best works of Romanian literature, in particular in those Eminescu's, whose main effort, according to Noica, was aimed at finding an exit from *vremuire* for his *Făt Frumos*²⁷, and observations on Romanian history. "The material offered by Romanians to a philosophy of history", writes Noica, not only "doesn't develop along a straight line, as it may be said of almost any other people, but it doesn't develop at all, doesn't flow with time"²⁸. In spite of frequent geopolitical turmoil all around them, Romanians had lived in an environment where change had seldom made an entrance. But far from regretting it, they found it suited them, they felt that persistence in its absolute purity made sense. And a life with sense they valued more than wealth, glory and even righteousness. It should be added, however, that in this context 'sense' also implies an attitude of substantial passivity. It corresponds to Romanian *tilc*, which is not the sense the observer confers to things and events, or at least searches and finds in them but something that things and events just show: it imposes itself to the observer and observer respects it, for the simple reason that it stands, hence has consistence.

After *vremuire*, a second word throwing light on the position taken by Bessarabian aristocracy in the years of the autonomy is *neatirnare*, independence.

At a superficial level, where history is just "what is going on", a stage for politicians and the likes²⁹, one could interpret the coldness of Bessarabians to the autonomy's Basic Law and institutions as a kind of non-violent protest. Autonomy was poorly valued in Bessarabia because it had come on the bayonets of a foreign Emperor and in spite of the powers given to the province, room was left for the central government to interfere, creating a dependence under which patriotic sentiments couldn't but suffer. This pattern fits well into the usual description of the relations between a Great Power and a small country.

²⁶ C. Noica, *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, Humanitas, Bucharest, 1996, p. 69.

²⁷ *Idem*, p. 71.

²⁸ C. Noica, *Pagini despre sufletul românesc*, Humanitas, Bucharest, 1991, p. 77-78. It is easy to see that Noica is sometimes only in language less radical than other Romanian authors, like Cioran, when pointing to features, at first glance unflattering, of his people.

²⁹ „History of the spirit is different from the history of kings and little kings“ C. Noica, *Modelul cultural european*, Humanitas, Bucharest, 1993, p. 183. For the latter Noica testified his „lack of appetite“ and sometimes open contempt.

But at a deeper and, as Noica puts it, "more real" level, Bessarabians rejected *de facto* the autonomy they had been offered not primarily for political or legal considerations, which, as a matter of fact, they feebly put forward, but in the name of their understanding of autonomy. They did want to preserve their independence, and to this goal autonomy, under certain circumstances, might have helped. But the problem is that the dependence they sought to escape from was not the obedience to alien command. With an astonishingly precise feeling for philology, what the Romanians didn't want was to get fixed at a given spot and there to have to hang (*pendeo*, in Latin). Being in-dependent means in Bessarabian eyes hanging nowhere, keeping one's own (moral) weight freely floating. In practical terms: they wanted to remain for all purposes irresponsible, and the field of politics was simply no exception.

In order to maintain your *neatirnare* you must see to it that you don't get too heavy, with the result that your weight forces you to hold a definite spatial position. Because where you weight weighs, there you are, and there you will be spotted, if somebody or something, let's say: history, seeks after you. The risk of becoming detectable Romanians don't like.

The Poles gave, so to speak, their address to history and insistently begged it to come and see them. This ended oftentimes most bitterly. Romanians knew, instead, the art of living "beside time"³⁰, an art to which not their calculations but their language had given them access.

Long before the Romanians in Bessarabia got confronted with the problems connected to self-government with accountability, i.e. autonomy, the Romanian language had made a choice for *neatirnare*.

The Romanian language manifests especially in its words, which are the exclusive part of any language³¹, a discomfort for any clear cut alternative. It is unwilling, in Noica's opinion, to accept that between two options there might be something as total emptiness. And in fact only in that 'between', in that allegedly available space Romanians would allow to themselves (as a community) to hang³². "Something in us refuses the stepping down to a given determination"³³.

The peculiarity of the language they speak permits, according to Noica, to see how Romanians think, how Romanian logic looks like. It is not the logic of

³⁰ C. Noica, *Istoricitate și eternitate. Repere pentru o istorie a culturii românești*, Capricorn, Bucharest, 1989, p. 43.

³¹ Everything can be said in any language, admits Noica, but only from the word upwards. Noica, *Cuvînt*, p. 241-2. "The word tells much more than verbal structures. It allows more than just information and comprehension. It affords open sense, implicit sense, overarching sense and real understanding between subjects instead of between subject and non subject". Noica, *Simple*, p.123.

³² C. Noica, *Simple*, p. 240. „Men hamlethize: to be or not to be? But the Romanian language has something to say to them: don't stiffen that much, there is a fair number of steps between to be and not to be“.

³³ C. Noica, *Spiritul românesc în cumpatul vremii. Sașe maladii ale spiritului contemporan*, Univers, Bucharest, 1978, p. 163.

Ares the god of war, implying, among other things, definite victory for one side and definite defeat for the other, as it is current in Western Europe (aut-aut). Romanians find more consonant to their spirit and nearer to truth the logic of Hermes, the god of interpretation and mediation (the art of whom who stands in the middle of two). He is able to see valid arguments on all sides, and is often unable to proclaim the unconditional victory of any.

At first sight one could be tempted to qualify an attitude like this, so distant from any striving for unilateral success, the product of a sentiment of self-restraint and discretion. According to Noica, however, this friendly interpretation would miss the point: Romanian *neatirnare*, of the very same stuff of *vremuire*, is an illness, or the symptom of the spiritual illness he calls with his heideggerian taste for verbal creation: *ahoretia*, or the inability to assume a definite (moral) shape, to call its own one of the possible determinations history offers. Its fatal symptoms are immobility and relative backwardness.

Under different names this untreatable malady had made the despair of many authors belonging, like Noica, to the inter-war Romanian generation. Unlike most of his colleagues and friends, however, he tried to find first a remedy, but with little success, and then to discover the positive element the malady might perhaps contain. Romanians had let the occasions history had presented to them pass away with indifference, in the perfect absence of apparent regret or worry? Now, precisely because they had accepted no compromise with history and had refused her their engagement for whatever ideal or great cause, including the one of material welfare, they could be accredited (or, at least, could not be denied) the energy for a tremendous jump forward: nothing was pressing them down, no spiritual burden was lying on their shoulders³⁴. They had not shown what was impossible to them, yet; nobody knew where their energies would stop at, if tested. Thus Noica waited for the moment in which Romanians would leave or, rather, would begin to leave the condition of intact possibility, with its undeniable but dishearteningly modest advantages. In the Forties he predicted as imminent “the stepping down of the Romanians from eternity to history” although “.. in which form, we don’t know yet exactly”. In the Eighties his perception of the situation had not changed much: “for us the possible holds supremacy over the real” but it cannot be excluded that “the supremacy of the possible is destined to give good results in history”.

In the century they lived in Tsarist Russia, Bessarabians raised their devitalizing understanding of time, their sticking to the possible, their passion for anonymity to a strategy.

In his book on Bessarabia under Russian rule, Kasso, the Moldovan Minister of the Tsar quoted at the beginning of this article, recalls the astonishing incident occurred in 1896 to the Imperial Statistic Bureau of St. Petersburg: editing

³⁴ Noica, *Spiritul*, p. 153.

the official sheet of the population in Bessarabia it omitted to mention the Moldovans, by far the biggest national group in the *gubernya*. For Kasso the incident was characteristic inasmuch as it showed how little attention the Russians had paid to the question of spiritually integrate the Bessarabians into the State during the hundred years following the annexation³⁵.

But did the low degree of integration really annoy Bessarabians? Can anyone tell for sure that anonymity was not the bridge they had themselves built, with the underscored tools of their cultural equipment, toward a possibly different future?

Rezumat

Studiul, compus din două părți, stabilește legătura dintre funcționarea instituțională a unor autonomii pe baza etnică, caracteristică începutului secolului al XIX-lea, și cultura grupului național responsabil pentru aceasta. În alt context, în partea a doua a cercetării se analizează cazul autonomiei Basarabiei (de facto, perioada anilor 1818-1828) în lumina unor sugestii ale marelui filosof Constantin Noica referitoare la ceea ce el numește „spiritul” românesc.

³⁵ Kasso, *Rossiya*, p. 21.

Alina Ilinca*

CONSIDERAȚII PRIVIND CRIZA ENERGETICĂ DIN ROMÂNIA ANILOR '80

În energetică, importanța exactității prognozelor este foarte mare. Din cauza imposibilității stocării, electricitatea trebuie produsă în momentul în care este solicitată, întrucât prognozei îi este supus nu numai volumul producției de energie electrică, ci și capacitatea de producție momentană a energiei, puterea efectiv disponibilă. Astfel, prognoza reală trebuie să fie, în fapt, un compromis între tendința de evitare a riscului de a nu acoperi valoarea realizată și tendința de a restrânge pe cât posibil intervalul în limitele căruia se va afla valoarea reală supusă prognozei¹. În perioada la care facem referire, prognozele și proiecțiile pentru energie din anii anteriori s-au dovedit eronate. Planificatorii din sfera electricității, promovând în continuare considerațiile referitoare la economiile de scară și ratele mari de creștere a cererii și lucrând cu orizonturi de timp ce depășeau un deceniu, „s-au trezit dintr-o dată bătând în ceață”².

În privința României, într-un raport al Băncii Mondiale realizat în 1979, anul declanșării celei de-a doua crize a petrolului după înlăturarea de la putere a șahului Iranului, se arată că, în cazul în care se intenționa menținerea ritmului de creștere a consumurilor energetice, țara era în pericol de a se confrunța cu un puternic dezechilibru economic³.

O decizie importantă, dar care, mai târziu, avea să se dovedească total nepotrivită, a reprezentat-o adoptarea, la Congresul al XII-lea al PCR din noiembrie 1979, a *Programului-directivă de cercetare și dezvoltare în domeniul energiei pe perioada 1981-1990 și orientările principale până în anul 2000*, care pornea de la necesitatea ca, în deceniul ce avea să urmeze, România să devină independentă din punct de vedere al combustibilului și energiei. În acest sens, se aveau în vedere următoarele direcții de acțiune:

- cercetarea geologică pentru dezvoltarea potențialului energetic național, urmărindu-se descoperirea de noi rezerve de ulei, lignit și combustibil radioactiv, accelerarea exploatarei zăcămintelor de sisturi combustibile, pre-

* **Alina Ilinca**, cercetător științific la CNSAS, România.

¹ Emil Costin, *Prognoza de dimensionare și prognoza de planificare în industria energiei electrice*, în „Energetica”, nr. 11/1969, p. 11.

² Walt Patterson, *Electricitatea – o industrie în schimbare*, Editura Academiei Române, Editura AGIR, București, 2000, pp. 107-108.

³ A se vedea, pe larg, în Andreas C. Tsantis, Roy Pepper, *Romania: the industrialization of an agrarian economy under socialist planning. Report of a mission sent to Romania by the World Bank*, The World Bank, Washington, 1979, pp. 331-357.

- cum și cunoașterea mai aprofundată a potențialului de petrol și gaze, atât la adâncimi mari, cât și pe platforma continentală a Mării Negre⁴;
- dezvoltarea producției de energie prin extinderea construcției de hidrocentrale, utilizarea combustibililor solizi, trecerea la realizarea programului de construcții de centrale nucleare și folosirea formelor noi de energie, restrângându-se consumul de hidrocarburi⁵;
 - îmbunătățirea organizării sistemului energetic, pentru obținerea unor consumuri specifice de combustibil cât mai reduse în producerea de electricitate și căldură, precum și creșterea siguranței în funcționarea Sistemului Energetic Național⁶;
 - asigurarea unei creșteri substanțiale a eficienței economice în utilizarea combustibililor și a energiei electrice în industrie, transporturi, agricultură și industria alimentară, construcții, încălzit, iluminat, utilizări casnice și edilitare⁷.

În privința cooperării internaționale, se acorda o mare importanță extinderii colaborării cu Iugoslavia și Bulgaria, pentru utilizarea integrală a potențialului energetic comun al Dunării, precum și cu URSS, Turcia și Bulgaria pentru studierea posibilităților de valorificare a materiilor prime energetice existente în Marea Neagră, dar și cu țările occidentale în domeniul construirii de centrale nucleare⁸.

Așadar, independența energetică, menită a feri economia României de fluctuațiile prețului energiei pe piața mondială, reprezenta obiectivul strategic către care trebuiau să converge toate principalele orientări ale energiei românești. Totodată, în abordarea problemei economisirii resurselor energetice în raport cu structura industriei, trebuiau identificate atât soluții de realocare a resurselor energetice pentru satisfacerea trebuințelor structurii planificate a industriei, cât și instrumente de analiză, în vederea utilizării lor la fundamentarea unor decizii privind adaptarea la transformările din economia mondială a structurii producției românești aparținând fiecărei ramuri industriale în parte.

În această ordine de idei, la acea vreme, un colectiv de cercetători din cadrul Institutului de Economie Industrială a examinat următoarele elemente:

- necesitatea creșterii producției în același timp cu reducerea consumului de resurse energetice, totul raportat la posibilitățile economiei naționale;
- schimbarea structurii producției ramurilor industriale față de creșterea producției și evoluția consumurilor energetice specifice în evoluția consumului energetic total;

⁴ *Programul-directivă de cercetare și dezvoltare în domeniul energiei pe perioada 1981-1990 și orientările principale până în anul 2000, în Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, 19-23 noiembrie 1979, Editura Politică, București, 1981, p. 769.*

⁵ *Ibidem*, pp. 770-773.

⁶ *Ibidem*, pp. 773-775.

⁷ *Ibidem*, pp. 775-781.

⁸ *Ibidem*, p. 782.

- influența structurii ramurilor industriale asupra consumului direct și a celui cumulat de resurse energetice în comparație cu alte țări și evaluarea în mod real a conținutului total de resurse energetice pentru producția destinată cererii finale;
- stabilirea consumului cumulat de energie pe produs, în vederea proiectării structurii producției și a eficienței exportului unor produse industriale energointensive;
- eficiența exportului unor produse energointensive și extinderea analizei economice prin luarea în considerare nu doar a consumurilor directe de resurse, ci și a celor indirecte, atât la proiectarea cât și, în special, la exportul produselor industriale⁹.

Pe parcursul întregului demers științific, un loc important l-au ocupat problemele privind calculul consumului cumulat de resurse energetice pe produs în toate fazele producției, precum și cele privind rentabilitatea exportului produselor industriale care încorporau resurse energetice cumulate în cantități mari.

Până atunci, în calculele de eficiență economică realizate în majoritatea ramurilor, erau luate în considerare doar consumurile energetice din ultima fază a producției, nu și cele din ramurile conexe. Pentru un anumit produs final se consumă resurse energetice nu doar în faza ultimă de producție, ci și în toate ramurile care furnizează produse și semifabricate către această producție, precum și în toate ramurile care le aprovizionează, la rândul lor, cu produse și semifabricate etc. Valoarea resurselor utilizate în fazele anterioare fabricării produselor apărea evidențiată în costurile de producție nu ca element distinct, ci prin intermediul materiilor prime, materialelor etc. De aceea, în evidențele curente, la fiecare produs consumul energetic apărea mult diminuat comparativ cu situația reală. În același timp, apăreau și alte elemente ale costului de producție ce încorporau o cotă ridicată a costului de energie, însă neevidențiată ca atare.

Utilizând balanța legăturilor dintre ramuri, s-au putut determina atât consumul direct, cât și consumul cumulat de resurse energetice pentru fiecare unitate de produs destinat consumului final. Prin calcularea coeficienților cheltuielilor de resurse energetice directe și cumulate, clasificarea lor în ordinea descrescătoare a valorii și comparând aceste două categorii de coeficienți s-au obținut rezultate surprinzătoare – diferențele între valorile celor două categorii de consumuri erau foarte ridicate, rapoartele dintre ele fiind uneori de 5, 10 sau chiar de peste 100 de ori mai mari.

Adoptând raționamentul menționat și aplicând metodologia de calcul la datele oferite de diferite variante ale balanțelor legăturilor dintre ramuri a fost determinată, în mod concret, ponderea consumului energetic direct, indirect și

⁹ *Consumul cumulat de resurse energetice pe produs – element de analiză a structurii industriei (lucrare pentru uz intern)*, Consiliul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale, Institutul de Economie Industrială, București, 1979, pp. 60-61.

cumulat pentru producția finală în totalul resurselor energetice utilizate. Calculele au arătat că, în raport de consumul direct de resurse energetice, cel indirect avea un rol preponderent, iar la unele categorii de componente ale produsului final un rol aproape exclusiv. Astfel, în totalul resurselor energetice utilizate, producția destinată investițiilor avea un consum cumulat de 24,33%, față de 0,04% consum direct, cea destinată fondului de consum de 43,63%, față de 9,28%, iar cea care urma să fie exportată de 26,02% față de 7,37%.

Din calcule rezulta că, printre produsele care necesitau mari consumuri energetice cumulate la 1.000 de lei producție, depășind media pe întreaga economie, se numărau îndeosebi: fonta, oțelul, îngrășămintele chimice, polietilena, polistirenul, cimentul, varul, aluminiul, hârtia etc¹⁰.

Rezultatele obținute pe baza metodologiei oferite de balanța legăturilor dintre ramuri, mai ales cele referitoare la export, erau afectate de influența diferiților factori, cum erau sistemul intern de prețuri, sistemul de calcul prin folosirea mediilor etc. Elementele corespunzătoare ale prețului de cost al produselor evidențiau numai consumul direct de resurse energetice, consumul indirect fiind contabilizat pe produse, de obicei prin intermediul materiilor prime. Chiar dacă s-ar fi încercat evidențierea conținutului cumulat de resurse energetice pe tona de produs, exprimându-l valoric în prețuri interne, tot s-ar fi estompat expresivitatea analizei, iar concluziile privind eficiența exportului ar fi fost deformate, întrucât nu s-ar fi avut în vedere unele caracteristici ale sistemului de relații valorice, și anume:

- prețurile interne nu erau corelate cu cele de pe piața mondială;
- caracterul deficitar al resurselor energetice nu era evidențiat în suficientă măsură prin sistemul intern de prețuri, care nu reflecta întotdeauna în mod eficient valoarea de întrebuințare a produselor.

Un calcul corect de eficiență economică ar fi trebuit să ia în considerare asemenea aspecte. Totodată, el trebuia să țină seama și de faptul că, pe de-o parte, un consum sporit de resurse energetice însemna în realitate un import mărit de astfel de resurse, iar, pe de altă parte, produsele românești pentru export, în general, încorporau în mod direct și indirect un consum mare de energie. Semnificația practică pentru economia națională a eficienței exportului unor produse mari consumatoare de resurse energetice ar fi putut rezulta cu o mai mare precizie din efectuarea unei analize concrete a consumului cumulat de resurse energetice pe produs, precum și prin luarea în considerare a prețului existent pe piața mondială la resursele energetice și la produsele exportate¹¹.

Problema care se punea pentru România, ca și pentru orice țară importatoare de resurse energetice, era aceea de a vedea dacă prin exportul unor produse energointensive avea loc o recuperare integrală a valorii resurselor energetice încorporate direct și indirect, precum și a celorlalte resurse consumate. Pen-

¹⁰ *Ibidem*, pp. 62-64.

¹¹ *Ibidem*, pp. 65-69.

tru aceasta, în anul 1976, fuseseră efectuate asemenea calcule la câteva produse energointensive reprezentative pentru industria chimică și a materialelor de construcții. Un an mai târziu, calculele au fost extinse la peste 160 de produse de bază din industriile metalurgică și constructoare de mașini, industria lemnului etc. În acest scop, pe baza datelor din evidențele unor întreprinderi și centrale industriale, a fost calculat în mod cumulativ, pe întregul flux tehnologic al fabricării produselor (de la materia primă inițială până la produsul finit destinat exportului) consumul total de combustibil (folosit în scopuri energetice sau ca materie primă) și de energie electrică, transformat în echivalent petrol sau în combustibil convențional care revenea la o unitate de produs. Din cercetarea efectuată au rezultat câteva concluzii importante, care trebuiau avute în vedere la orientarea în perspectivă, atât a producției, cât și a exportului:

- la multe produse finale, cel mai mare consum energetic se realiza în fazele primare și în cele intermediare de fabricație;
- prin intermediul unor produse se realiza un export important de resurse energetice din cauza consumurilor solicitate, cu precădere, în fazele tehnologice anterioare;
- la unele produse puternic energointensive, cu un nivel scăzut de prelucrare și complexitate, gradul de acoperire a cheltuielilor cumulate de resurse energetice prin prețul încasat din vânzarea la export a produsului era foarte scăzut, iar uneori chiar la limită¹².

Provocarea consta în stabilirea limitei minime de eficiență a producției și a exportului, legată de creșterea nivelului de prelucrare a produselor și de luarea în calcul a consumului cumulativ al tuturor resurselor și în special al celor deficitare. Se considera că sporirea gradului de prelucrare a produselor energointensive putea avea o influență favorabilă asupra eficienței folosirii resurselor energetice, cunoscând faptul că, de regulă, în ramurile și în stadiile prelucrătoare, consumul energetic era mult mai redus decât în ramurile extractivă și a prelucrărilor primare¹³.

În anul 1984, când economiile majorității țărilor occidentale începeau să-și revină după cele două șocuri ale petrolului, au fost adoptate două acte normative foarte importante pentru economia energetică a României: *Hotărârea Marii Adunări Naționale nr. 2 din 24 martie 1984 referitoare la programul privind îmbunătățirea nivelului tehnic și calitativ al produselor, reducerea consumului de materii prime, de combustibili și energie și valorificarea superioară a materiilor prime și materialelor în perioada 1983-1985 și până în 1990*¹⁴ și *Legea nr. 20 din 13 decembrie 1984 privind tipizarea și standardizarea produselor, construcțiilor și*

¹² *Ibidem*, pp. 70-71.

¹³ *Ibidem*, p. 72.

¹⁴ *Hotărârea Marii Adunări Naționale nr. 2 din 24 martie 1984 referitoare la programul privind îmbunătățirea nivelului tehnic și calitativ al produselor, reducerea consumului de materii prime, de combustibili și energie și valorificarea superioară a materiilor prime și materialelor în perioada 1983-1985 și până în 1990*, în „Buletinul Oficial”, nr. 26/27 martie 1984.

*tehnologiilor, normarea tehnică a consumurilor materiale și energetice, ridicarea calității și nivelului tehnic al produselor*¹⁵. Prevederile acestora mergeau mai ales în sensul reducerii consumurilor specifice și creșterii competitivității produselor românești pe piețele externe.

Procesele industriale consumau o parte importantă din energia comercială la nivel mondial. În special în economiile cu planificare centralizată, precum cele din Uniunea Sovietică și Europa Răsăriteană, cota parte alocată industriei se apropia de două treimi din totalul energiei consumate, producția materialelor de bază – în special oțel, aluminiu, hârtie, produse chimice și ciment – înregistrând consumurile cele mai înalte.

Japonia a oferit întotdeauna un model de eficiență energetică în industrie, obținând realizări majore încă de la începutul anilor '70. Intensitatea energetică a producției chimice și de oțel a scăzut cu 38% și respectiv 16% după anul 1973, iar consumul de energie pe unitatea de produs s-a redus în toate ramurile industriale după anul 1979. În Statele Unite, consumul total de energie în industrie s-a redus cu 6% în perioada 1973-1982, cel mai puternic factor stimulator reprezentându-l prețurile sporite la energie, principalele măsuri luate în vederea reducerii consumurilor energetice fiind de natură internă, fără a necesita investiții substanțiale de capital¹⁶.

Industria siderurgică exemplifica cel mai bine progresele realizate pe plan mondial, ca și potențialul încă existent la mijlocul anilor '80. Producția de oțel avea atât un consum mare de energie, cât și proporții masive, cu un total anual de circa 700 milioane tone. Procesul tehnologic consuma 15% din energia totală folosită în Japonia și URSS și peste 9% din totalul energiei utilizate în Brazilia. Pe ansamblu, producția de oțel absorbea circa 6% din consumul comercial de energie pe plan mondial.

În deceniul nouă al secolului trecut, patru cincimi din oțelul produs în lume se fabrica în 15 țări, aproape două treimi din totalul producției fiind deținut de China, Japonia, URSS, SUA și Germania Federală.

Italia și Spania se aflau pe primele locuri ale eficienței energetice în producția de oțel, deoarece aceste țări recicla mai mult fier vechi. Ele produceau oțel folosind cuptoare electrice cu arc, numite și furnale de reciclare, care utilizau 100% fier vechi. Reciclarea le dădea posibilitatea producătorilor să economisească până la două treimi din energia necesară pentru producerea oțelului din minereu. Aceste două țări datorau nivelul înalt de reciclare importurilor de fier vechi din SUA, RFG și alte țări.

¹⁵ *Legea nr. 20 din 13 decembrie 1984 privind tipizarea și standardizarea produselor, construcțiilor și tehnologiilor, normarea tehnică a consumurilor materiale și energetice, ridicarea calității și nivelului tehnic al produselor*, în „Buletinul Oficial”, nr. 91/21 decembrie 1984.

¹⁶ William U. Chandler, *Creșterea eficienței energetice*, în Lester Brown, William U. Chandler, Christopher Flavin, Cynthia Pollock, Sandra Postel, Edward Wolf, *Probleme globale ale omenirii*, Editura Tehnică, București, 1988, p. 135.

Siderurgia din URSS recicla cantități mici de oțel și se baza, în cea mai mare parte, pe cuptoare ineficiente, de tip Siemens-Martin. Deși dispăruseră aproape total din Europa Occidentală, cuptoarele de tip Siemens-Martin asigurau încă 55-60% din producția de oțel în Europa Răsăriteană și în Uniunea Sovietică, unde cuptoarele electrice cu arc produceau mai puțin de 13% din total. China și India foloseau, de asemenea, în principal cuptoare de tip Siemens-Martin și valorificau în mică măsură posibilitățile de recuperare a căldurii¹⁷.

Conservarea energiei în industria siderurgică depindea de ritmul creșterii cererii la oțel, precum și de nivelul prețurilor la energie. În măsura în care evoluția prețurilor la energie a atras atenția asupra faptului că energia era prețioasă și costisitoare, țările cu economie de piață au recurs la măsuri de conservare. Teoretic, țările cu planificare centralizată puteau impune relativ simplu o îmbunătățire a eficienței energetice până la orice nivel dorit. Studiile efectuate asupra acestor economii au arătat, însă, că sistemele economice nu funcționau chiar atât de simplu și că procedurile complexe de indicatori și alocări de mijloace puteau, adesea, dejuca cele mai bune intenții¹⁸.

La elaborarea oțelului electric cu arc, principalii factori care determinau consumurile energetice erau următorii:

- calitatea și pregătirea fierului vechi;
- puterea disponibilă a transformatoarelor și echipamentelor electrice ale cuptoarelor;
- consumurile energetice ale instalațiilor auxiliare;
- organizarea exploatării energetice¹⁹.

Ponderea oțelului elaborat în cuptoare electrice, în anul 1986, a fost de 1.931 mii tone, reprezentând circa 15% din producția totală de oțel a României în acel an. Consumul de electricitate pentru elaborarea oțelului electric a avut o pondere de 15,5% din consumul total de electricitate, iar la combustibil 0,5% din consumul realizat la nivelul Ministerului Industriei Metalurgice²⁰.

Tot în același an, oțelul elaborat în convertizoare cu oxigen, marcă de oțel care necesita cel mai redus consum de energie, deținea ponderea principală în producția de oțel a României, circa 53% din producția totală de oțel fiind obținută în astfel de oțelării²¹.

În cadrul producției de oțel românesc, ponderea oțelului Siemens-Martin ocupa un loc important, reprezentând circa 32% din producția totală la nivelul anului 1986, în condițiile în care, în același an, ponderea oțelului Siemens-Martin a reprezentat circa 21% din totalul producției mondiale de oțel²².

¹⁷ *Ibidem*, pp. 136-138.

¹⁸ *Ibidem*, p. 138.

¹⁹ *Studiu tehnico-economic privind reducerea consumurilor de energie electrică și combustibil în unitățile aflate în subordinea Ministerului Industriei Metalurgice (lucrare pentru uz intern)*, Ministerul Industriei Metalurgice, București, 1987, p. 113.

²⁰ *Ibidem*, p. 114.

²¹ *Ibidem*, p. 116.

²² *Ibidem*, p. 131.

Urmarea unor analize comparative de detaliu privind eficiența economică a consumurilor energetice, a rezultat necesitatea înlocuirii în industria metalurgică românească a procedului de elaborare a oțelului în cuptoare Siemens-Martin cu procedee de elaborare în cuptoare electrice cu arc sau în convertizoare cu insuflare de oxigen, impunându-se astfel transformarea oțelăriilor Siemens-Martin, cu următoarele perioade de începere a lucrărilor:

- la Combinatul Siderurgic Hunedoara: oțelăria Martin nr. 1 – trimestrul III al anului 1989, oțelăria Martin nr. 2 – trimestrul III al anului 1990;
- Combinatul Siderurgic Reșița: oțelăria cuptorului de 250 tone – trimestrul IV al anului 1988.

Agregatele producătoare ale noilor oțelării, respectiv cuptoarele electrice cu arc și convertizoarele cu insuflare de oxigen, aveau să fie superioare cuptoarelor și convertizoarelor existente, fiind concepute la nivelul tehnicii mondiale în domeniu, dintre caracteristici menționând:

- la cuptoarele electrice: mărirea puterii specifice până la 800-1.000 kVA/tonă capacitate prin dotarea cu transformatoare de mare putere, îmbunătățirea regimului de exploatare al zidăriei prin utilizarea panourilor răcite cu apă la boltă și cuvă, precum și conducerea șarjei prin calculatoare de proces;
- la convertizoarele cu insuflare de oxigen: introducerea insuflării combinate a oxigenului prin lance și pe la partea inferioară, utilizarea lăncii de insuflare cu post-combustie permițând astfel o reducere a consumului specific de fontă lichidă, precum și conducerea șarjei prin calculator de proces²³.

Aprecierea randamentului în industria celulozei și hârtiei, a produselor chimice și a cimentului este mai dificilă, deoarece aceste ramuri cuprind o diversitate mai mare de produse și procedee. Sunt două tehnologii care ilustrează posibilitățile comune de economisire a energiei: modernizarea motoarelor electrice și perfecționarea recuperării de căldură, inclusiv îmbunătățirea izolărilor și producția de abur industrial prin utilizarea căldurii recuperate. Spre exemplu, cimentul, ca produs intermediar pentru fabricarea betonului, este materialul de construcție cel mai larg folosit pe plan mondial. Producerea lui necesită o cantitate mare de energie pentru încălzire și concasare, dar se pot obține economii importante de energie prin concasarea și omogenizarea silicaților, marnei și alumnatelor printr-un procedeu uscat, iar nu în șlam. Vechiul proces umed consuma peste 7,6 GJ/tonă, iar trecerea la procesul uscat realiza o economie de aproape o pătrime din acest consum. Consumul de energie putea fi îmbunătățit atât la procedeu umed, cât și la cel uscat prin preîncălzirea cuptoarelor cu ajutorul căldurii recuperate. Statele vest-europene combinau procesul uscat cu dispozitive de recuperare a căldurii și consumau, în consecință, cu 25 % mai puțină energie decât Statele Unite²⁴.

Producția românească de ciment se realiza în proporție de 85% pe procedeu uscat de fabricație, având un consum energetic mai scăzut cu circa

²³ *Ibidem*, pp. 134-136.

²⁴ William U. Chandler, *op. cit.*, pp. 140-141.

35% față de procedeul umed menținut în funcționare pentru realizarea unor sorturi în loturi mici și de calitate specială (hidrotehnice cu alcalii reduse, sonde, expansiv pentru sonde de gaze etc.). În anul 1986, a fost pusă în funcțiune la Combinatul de Lianți și Azbociment Medgidia o linie de ciment pe procedeu uscat cu precalcinare de concepție românească, destinată în special exportului de linii tehnologice, fără a se mai apela la importuri. În plus, această linie avea consumuri specifice de combustibili și refractare mai scăzute cu circa 1,5% decât liniile clasice.

Capacitățile unitare ale liniilor de ciment menținute în funcțiune, precum și consumurile energetice specifice realizate pe ambele procedee erau de nivel comparabil cu ceea ce se obținea pe plan mondial în țările cu o producție mare de ciment, gen URSS, SUA, Germania Federală, Japonia sau Spania²⁵.

O atenție aparte merită situația înregistrată în centralele din cadrul Ministerului Energiei Electrice. Astfel, la producerea energiei electrice și termice în centralele pe cărbune s-au înregistrat depășiri importante ale consumurilor specifice față de valorile de proiect la grupurile de condensatie de 330 MW pe lignit (450,9 gcc/kWh și 10,7% consum propriu tehnologic realizat în anul 1986 față de 336 gcc/kWh și 8,1% consumuri specifice de proiect) și la cele de 100-200 MW pe lignit (523 gcc/kWh și 12,4% consum propriu tehnologic realizat în anul 1986 față de 361 gcc/kWh și 8,6% consumuri specifice de proiect). Pe ansamblul centralelor pe cărbune, normele au fost depășite cu 46,8 gcc/kWh la producerea energiei electrice în regim de condensatie și cu 1,2 kWh/100 kWh produs la consumul propriu tehnologic²⁶.

Consumurile specifice de combustibil și consumurile proprii tehnologice de energie electrică pentru producerea energiei electrice erau mai ridicate în România decât în Germania Democrată, URSS sau Bulgaria, din cauza calității inferioare a combustibilului utilizat și a fiabilității scăzute a echipamentelor, inclusiv a turbopompelor de alimentare.

La transportul și distribuția energiei electrice s-a înregistrat, în același an, un consum propriu tehnologic de 5,015 kWh/100 kWh față de 5 kWh/100 kWh norma de plan, depășirea de 0,015 kWh/100 kWh fiind cauzată de funcționarea în insulă a unor zone din sistem alimentate din sistemele vecine, care au înrăutățit circulațiile de puteri în Sistemul Energetic Național²⁷.

Cu toate încercările de creștere a eficienței energetice în economia românească, la mijlocul anilor '80 ai secolului trecut, situația generală nu părea

²⁵ *Studiu tehnico-economic privind reducerea consumurilor de energie electrică și combustibil în unitățile aflate în subordinea Ministerului Industrializării Lemnului și Materialelor de Construcții (lucrare pentru uz intern)*, Ministerului Industrializării Lemnului și Materialelor de Construcții, București, 1987, pp. 26-28.

²⁶ *Studiu tehnico-economic privind reducerea consumurilor de energie electrică și combustibil în unitățile aflate în subordinea Ministerului Energiei Electrice (lucrare pentru uz intern)*, Ministerul Energiei Electrice, București, 1987, pp. 47-52.

²⁷ *Ibidem*, p. 57.

să cunoască îmbunătățiri, măsurile legislative evoluând în consecință. La nivel macroeconomic s-a acționat în direcția unei excesive centralizări, prin înființarea *Consiliului de coordonare a activității din ramurile mine, petrol, geologie, energie electrică și termică*, aflat în subordinea Consiliului de Miniștri și „având sarcina de a asigura coordonarea, la nivelul întregii economii, a activității de producție din ramurile mine, petrol, geologie, energie electrică și termică, de a soluționa operativ problemele complexe care apar în domeniile sale de activitate, precum și a gospodăririi raționale a resurselor energetice”²⁸. În privința măsurilor legislative referitoare la consumatorii casnici, se remarcă obligativitatea întocmirii unor programe privind distribuirea energiei termice pe perioada de iarnă, precum și a apei calde menajere pe perioada de vară, prevedere care poate fi regăsită în decrete ale Consiliului de Stat emise în perioada octombrie 1988-noiembrie 1989²⁹.

Încă din a doua jumătate a celui de-al optulea deceniu, se constatare că evoluția puterii instalate în centralele electrice nu putea ține pasul cu dezvoltarea consumului de electricitate. Începând cu anii 1977-1978, după punerea în funcțiune a primelor grupuri de 330 MW la centralele Rovinari și Turceni, au apărut și dificultățile în satisfacerea cererilor de consum de energie electrică³⁰. Odată cu creșterea puterii instalate în centralele termoelectrice, producția acestora a devenit tot mai dependentă de cărbunele și hidrocarburile din import. Lipsa mijloacelor valutare pentru importul combustibililor a condus la creșterea dificultăților apărute în satisfacerea cererilor de consum de electricitate și la restricții în alimentarea cu căldură a locuințelor cuprinse în sistemul de termoficare³¹.

Totodată, pentru menținerea funcționării Sistemului Energetic Național (SEN) în paralel cu Sistemul Energetic Interconectat ale țărilor membre CAER (SEI) a fost necesară scăderea consumului de electricitate prin limitări pro-

²⁸ *Decretul Consiliului de Stat nr. 61 din 6 martie 1987 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului de coordonare a activității din ramurile mine, petrol, geologie, energie electrică și termică*, în „Buletinul Oficial”, nr. 8/7 martie 1987.

²⁹ A se vedea, în acest sens, *Decretul Consiliului de Stat nr. 315 din 13 octombrie 1988 privind asigurarea producției de energie, folosirea rațională a energiei electrice, termice și a gazelor naturale și regimul de lucru al unităților economice și sociale pe perioada de iarnă 1988-1989*, în „Buletinul Oficial”, nr. 54/14 octombrie 1988; *Decretul Consiliului de Stat nr. 118 din 29 aprilie 1989 privind asigurarea producției de energie, folosirea rațională a energiei electrice și termice pe perioada de vară 1989*, în „Buletinul Oficial”, nr. 17/3 mai 1989 și *Decretul Consiliului de Stat nr. 259 din 20 octombrie 1989 privind asigurarea producției de energie, folosirea rațională a energiei electrice, termice și a gazelor naturale și regimul de lucru al unităților economice și sociale pe perioada de iarnă 1989-1990*, în „Buletinul Oficial”, nr. 36/6 noiembrie 1989.

³⁰ Gheorghe Broșteanu, *Adevărul despre unele măsuri extreme în energetica anilor '70-'80 și implicațiile lor în activitatea consumatorilor și furnizorilor de energie electrică*, în „Producerea, transportul și distribuția energiei electrice și termice”, nr. 1/1991, pp. 12-13.

³¹ *Ibidem*, p. 14.

gramate și întreruperi de consum, în scopul echilibrării balanței de putere la frecvența SEI³².

La toate acestea s-a adăugat, în anul 1981, refuzul conducerii Ministerului Energiei Electrice de a aproba *Planul de măsuri pentru echilibrarea balanței de putere în SEN la frecvența normală de 50 Hz*, prin care se propunea limitarea consumului industrial, pentru crearea condițiilor de funcționare în paralel cu SEI. Pe cale de consecință, în ziua de 3 februarie 1981, la inițiativa părții române, a fost întreruptă funcționarea SEN în paralel cu SEI. Asupra acestei decizii s-a revenit abia la 13 martie 1990, când s-a trecut la funcționarea SEN în paralel cu SEI, în perioada 3 februarie 1981-13 martie 1990, SEN funcționând în regim de avarie³³. De-a lungul perioadei de funcționare izolată, echilibrarea balanței energetice s-a făcut prin reducerile de putere la consumatorii rotativi, obținute prin scăderea frecvenței sub limitele considerate în literatura de specialitate ca fiind admisibile pentru o funcționare de durată și prin limitarea consumului sau chiar întreruperea alimentării unor consumatori³⁴.

În aceste condiții, la 17 octombrie 1985, a fost emis *Decretul Prezidențial nr. 208 privind instituirea stării de necesitate și a regimului militarizat în unitățile din Sistemul Energetic Național*. Drept urmare, în conducerile marilor termocentrale pe cărbune de la Rovinari, Turceni, Ișalnița, Mintia, Paroșeni și Doicești, precum și în conducerile DEN, CIPEET și CIRE, a fost numit câte un comandant militar, având în subordine un număr variabil de ofițeri³⁵, care însă nu aveau pregătirea tehnică de specialitate necesară.

Rezumând, cauzele crizei energetice cu care s-a confruntat România în anii '80 au fost următoarele:

- Prognoza unei creșteri nerealiste a extracției de lignit, care trebuia să ajungă la 100 milioane tone în anul 1990. Cu mari eforturi, în anul 1989, a fost realizată o producție de 53 milioane tone, adică puțin mai mult de jumătate din cantitatea prevăzută.
- Declinul pronunțat, în ultimii ani ai deceniului nouă ai secolului trecut, al producției interne de țiței și gaze naturale³⁶, fapt ce a determinat limitarea cantităților alocate energiei electrice.
- Întârzierea realizării programului nuclear. Deși, în februarie 1985, spre exemplu, centrala de la Cernavodă ar fi trebuit să fie în stadiul de montaj al

³² *Ibidem*, pp. 14-15.

³³ *Ibidem*, p. 15.

³⁴ *Ibidem*, p. 16.

³⁵ *Decretul Prezidențial nr. 208 din 17 octombrie 1985 privind instituirea stării de necesitate și a regimului militarizat în unitățile din Sistemul energetic național*, în „Buletinul Oficial”, nr. 50/18 octombrie 1985.

³⁶ Producția de petrol a scăzut de la an la an, din cauza tehnologiilor limitate pentru forări la adâncimi mici și medii, iar forțarea producției de gaze naturale a dus la scăderea rezervelor cunoscute sub limitele normale (*Politici energetice ale României – 1993. Studiu general*, Agenția Internațională de Energie, OCDE, Paris, 1994, p. 81).

echipamentelor principale, respectiv al calandriei, generatorilor de abur și a pompelor principale de circulație a agentului primar, stadiul real era acela al ridicării anvelopei și începerea glisării interioarelor, întârzierile fiind apreciate la 20-24 de luni.

Lipsa unui organism central care să coordoneze circulația informațiilor în cadrul factorilor implicați a dus la folosirea acestora numai ca atuuri în rezolvarea unor dispute apărute între Comitetul de Stat pentru Energie Nucleară, în calitate de coordonator al programului nuclear, și Ministerul Industriei Constructoare de Mașini, în calitate de executant de echipamente. Monopolizarea informațiilor de către întreprinderile coordonate de Comitetul de Stat pentru Energie Nucleară a dus la tergiversarea unor decizii, precum și la inhibarea voinței Ministerului Industriei Constructoare de Mașini de a trece la execuția echipamentelor pentru CNE Cernavodă³⁷. Acesta a fost unul din motivele pentru care montarea canalelor de combustibil la Unitatea nr. 1 s-a realizat abia în primăvara anului 1989, la finele aceluiași an stadiul realizării investiției la Unitatea nr. 1 fiind de doar 45 %³⁸.

- Calitatea inferioară a combustibililor utilizați, lignitul și huila având o putere calorică inferioară cerințelor tehnice ale centralelor, ceea ce a diminuat producția de energie electrică. Păcura livrată era vâscoasă și cu un conținut ridicat de sulf, ceea ce a avut efecte negative asupra mediului și a condus la uzura prematură a echipamentelor din centralele electrice.
- Fiabilitatea scăzută a centralelor pe lignit a condus la o disponibilitate redusă în energie a anumitor unități. Chiar în aceste condiții, a fost consumată întreaga cantitate de lignit disponibilă. Astfel, în anul 1987, centralele de la Rovinari și Turceni au produs numai 27 % din totalul energiei electrice realizate pe bază de cărbuni, deși puterea lor cumulată reprezenta circa 50 % din puterea totală a centralelor pe cărbuni. În același timp, centrala de la Ișalnița, a cărei putere instalată era de sub 13 % din puterea totală a centralelor pe cărbuni, a produs aproape 26 % din energia electrică realizată de acest tip de centrale. Problemele de la primele două termocentrale menționate au fost dezbătute permanent, începând de la *Conferința Națională a PCR din 16-18 decembrie 1982*³⁹.
- Eșecul introducerii șisturilor bituminoase în energetica românească prin realizarea termocentralei de la Anina. Din anul 1984 și până în anul 1988, cât timp a fost în probe, Blocul nr. 1 al centralei a funcționat cu un consum propriu tehnologic de 35-50 % din energia electrică produsă la

³⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 3575, vol. 16, f. 173.

³⁸ *Politici energetice ale României...*, p. 189.

³⁹ A se vedea, pentru semnalarea de către autorități a deficiențelor din Sistemul Energetic Național, în *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 16-18 decembrie 1982*, Editura Politică, București, 1983, p. 222 și în *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 14-16 decembrie 1987*, Editura Politică, București, 1988, p. 189.

borne, iar aportul mediu anual de hidrocarburi a fost cuprins între 57 % și 75 %, puterea calorică medie a șisturilor degradându-se față de proiect și ajungând până la 3.400 MJ/t⁴⁰. Din cauza funcționării defectuoase, acesta a fost oprit în anul 1988, centrala fiind trecută în conservare. Lucrările de investiții realizate până atunci au fost ulterior estimate la suma 8 miliarde de lei⁴¹.

- Producția scăzută a centralele hidroelectrice, cauzată de succesiunea anilor secetoși, pe lângă nefinalizarea lucrărilor prevăzute la o serie de amenajări, în special a aducțiunilor secundare, ceea ce nu le permitea atingerea parametrilor proiectați⁴².

Summary

Energy is the force behind industry, transport and heating. There is hardly an aspect of daily life that is not one way or another accompanied by the use of energy. Also, it's a close relationship between the industrial structure and energy consumption determined by the fact that industry is the major energy consumer.

At the beginning of the '80 the prices of various final and intermediary products did not reflect the dynamics of cumulative energy consumption. Calculation proved that per unit cumulative energy consumption were often 10-20 times higher than direct ones, sometimes even 100 times higher. Therefore, the main problem was the reduction of unit energy consumption.

At the same time, the planned shift from petroleum-based fuels to lignite in the Romanian economy had an important environmental impact. The use of the so-called bituminous shale in an electrical plant was a big failure, too, because of their low caloric value.

Finally, with all these efforts, the energetic crisis in the Romania of the '80s could not be avoided.

Keywords: energetic crisis, energy demand, energy consumption.

⁴⁰ *Studiu tehnico-economic privind centrala termoelectrică Anina (lucrare pentru uz intern)*, Institutul de Studii și Proiectări Energetice, București, f. a., p. 183.

⁴¹ Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, Editura Expert, București, 1993, p. 43.

⁴² A se vedea, pe larg, și tratarea problemei în Victor Iancovici, *Criza energetică – unele cauze principale și câteva considerații pentru lichidarea ei*, în „Energetica”, nr. 6-7/1990, pp. 264-270.

DOCUMENTAR

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

CONSIDERAȚII PRIVIND DATAREA UNUI DOCUMENT DIN SEC. AL XVI-LEA

Dintre documentele incluse în volumul I, veac al XVI, din seria Documente privind Istoria României, A. Moldova, face parte și un scurt rezumat al unui act „sărbesc” de la Bogdan voievod, datat cu (anul lipsește - n.n.) 10 iunie, „*prin care să volnicește pe mănăstirea Probota să stăpânească satul Hăreștii*”, preluat din „*perelipsisul de documentele moșiei Hăreștii (Suceava), scris în 1843*”. În lipsa unei date exacte a emiterii documentului în cauză al cărui original slavonesc, sau a unei copii, mai târziu nu s-a păstrat, alcătuitoarii ediției îl atribuie domniei lui Bogdan al III (1504-1517) și îl datează aproximativ cu 1505-1516¹.

La o examinare mai atentă a scundelor informații din rezumatul acestui act dar și din alte izvoare din sec. XV-XVI, am constatat că este vorba de un sat Hirești, situat pe râul Moldova în ținutul Sucevei. După cum pare să arate informațiile din actul din 4 noiembrie 1493, prin care Ștefan voievod întărește acest sat, el făcea parte dintr-un domeniu alcătuit din mai multe moșii și proprietăți din aceeași arie geografică „*Stănilești și seliștea Albotești în același hotar, satul Cîrstești pe Moldova, unde a fost Miroslav, și în același hotar, satul Hirești*”, pe care o oarecare Nastasia, fiica Marinei, le avea de la bunicul ei Cârstea².

Efectuând un studiu aparte, și urmărind curgerea acestei proprietăți Hirești, am constatat că acest domeniu a trecut ulterior în stăpânirea fiicei sale Anușca căsătorită cu Toader Crasnăș³ (fiul lui Crasnăș vornic 1458-1467 și al Anușcăi, fiica lui Dragoș Boul 1478-1491)⁴. După cum arată datele mai mult indirecte din unele acte de proprietate din sec. al XVI și primele decenii ale

* Acad. **Andrei Eșanu**, membru de onoare al Academiei Române, consultant științific la Institutul de Istorie al AȘM.

** **Valentina Eșanu**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ *DIR A*, veac XVI, vol. I, București, 1953, p. 44, nr 39.

² *DRH A*, vol. III, București, 1980, p. 265-267, nr 138.

³ Gorovei Ștefan S., *Găneștii și Arbureștii* (Fragmente istorice, 1538–1541), în *Cercetări istorice* (Serie nouă), Iași, 1971, vol. II, p. 152.

⁴ *Documente privind Istoria României A. Moldova, veac. XVI-XVII(1384 1625). Indicele numelor de persoane* întocmit de Alexandru Gonța. Ed. de I. Caproșu, București, 1995, p. 249. (În continuare: Gonța Al. *Indicele numelor de persoane*).

sec. al XVII, am dedus că aceleași proprietăți, inclusiv satul Hirești, au trecut ulterior în stăpânirea fiului acestora - Giurge Crasnăș, ajuns vistiernic sau chiar mare vistiernic pe timpul lui Ștefan Lăcustă (1538-1540). În 1541, învinuindu-l de hiclentie și complot împotriva lui Ștefan Lăcustă, Petru Rareș îl decapitează pe Giurge Crasnăș și îi confiscă averile. Pe 30 aprilie 1542, același voievod face dănie aceleași moși, inclusiv Hireștii, pentru slujbă dreaptă și credincioasă lui Nicoară Hâra, pârălab de Hotin⁵: „... i-am dat lui satele din ținutul Sucevei, pe Moldova, anume Cârsteștii și Hireștii ... Care acest sat l-a pierdut Crasniș fost vistiernic, în hiclentie, când a și pierit”⁶. Nicoară Hâra, stingându-se din viață în 1545, a fost înmormântat în mănăstirea Pobrata⁷, în condiții privilegiate⁸. Neavând copii aceleași moșii revin pentru un scurt timp în domeniul domnesc și în anul următor – la 24 aprilie 1546 Petru Rareș a dat și a miluit mănăstirii sale „nou zidită Pobrata ... cu trei sate anume: Priseaca, cu mori pe Siret și Protopopenii, iarăși cu mori pe Siret, al treilea sat, Hireștii, ce sunt aproape de Cârstești ...”⁹.

Prin urmare, până la 1546 moșia Hireștii s-a aflat în proprietatea unor boieri cu începere de la Cârstea, care a activat încă în prima jumătate al sec. al XV, până la Nicoară Hâra, contemporan cu Petru Rareș, de unde reiese clar, că până la 1546, satul Hirești nu a aparținut niciodată mănăstirii Pobrata și, drept urmare, rezumatul adus la începutul studiului de față, dacă reflectă anumite realități istorice, nu poate fi atribuit perioadei de domnie a lui Bogdan al III, ci altui voievod cu același nume de după 1546.

După câte se pare, deși nu s-au păstrat multe documente din această perioadă, totuși se poate urmări curgerea ulterioară a acestei proprietăți, curgere pe care vom încerca să o schițăm. Astfel, pornind de la unele informații sumare, la care ne vom referi mai jos, se pare că după ce s-a stins din viață Petru Rareș și au coborât de pe scena istoriei fiii săi – Ilie Rareș (1546-1551) și Ștefan Rareș (1551-1552), și s-au mai calmat spiritele în urma complotului din 1540, urmașii lui Giurge Crasnăș au venit în fața lui Alexandru Lăpușneanu, domn urcat pe scaun imediat după Rareșești, cu un demers prin care rugau să le fie retrocedate moșiile confiscate de Petru Rareș de la părintele lor. Dintre revendicători puteau fi, în primul rând, fiicele lui Guirge Crasnăș – Marica preoteasa și sora ei Magdalina sau copiii acestora din urmă. Deoarece aceste moșii, inclusiv Hireștii, se aflau de câțiva ani buni, (or demersul a putut să se facă în prima (1552-1561) sau a doua domnie (1563-1568)) în stăpânirea mănăstirii Pobrata, Alexandru Lăpușneanu a căutat să propună (și, se pare, i-a reușit) în acest litigiu o vari-

⁵ DIR A, veac XVI, vol. I, București, 1953, p. 406, nr 370. Despre Nicoară Hâra, vezi: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*. București, 2004, p. 264 -265.

⁶ DIR A, veac XVI, vol. I, București, 1953, p. 406, nr 370.

⁷ DIR A, veac XVI, vol. III, București, 1951, p. 357-358, nr. 437.

⁸ Gorovei Ștefan, *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, în vol. *Petru Rareș*. Red. coord. Leon Șimanschi, București, 1968, p.166

⁹ DIR A, veac XVI, vol. I, București, 1953, p. 480-481, nr 434.

antă de compromis, prin care moșia Hireștii a rămas în stăpânirea mănăstirii, iar celelalte, între care Cârsteștii și Grumăzești, să treacă din nou în proprietatea urmașilor lui Giurge Crasnăș¹⁰. Cel puțin, aceasta reiese din actele de proprietate de mai târziu prin care moșia Cârstești pe Moldova se afla în primele decenii ale sec. XVII în stăpânirea nepoților săi Trif diac, Toader Crasnăș vătaf de hânsari și Simion, fiii lui Marica preoteasa¹¹.

La aceste constatări ne-au făcut să ajungem derularea ulterioară a evenimentelor legate de moșiile respective, între care și cele privind rezumatul adus la începutul studiului și care, mai curând, trebuie datat cu perioada de domnie a lui Bogdan Lăpușneanu (1568-1572), or, se pare, după dezlegarea propusă de Alexandru Lăpușneanu a litigiului în cauză, călugării de la Pobrata, căutând să-și apere interesele, au venit în fața noului domn cu rugămintea ca acesta să le confirme printr-un nou act domnesc stăpânirea asupra moșiei Hireștii. De aceea, Bogdan voievod Lăpușneanu, arată că se „*volnicește mănăstirea Pobrata să stăpânească satul Hăreștii, pe care l-au avut danie de la părintele domniei sale* (Alexandru Lăpușneanu – n.n.)”.

Ba mai mult, se pare că în aceeași zi de 10 iunie, anul din nou lipsește, Bogdan voievod Lăpușneanu emite încă o carte domnească (editorii aceleiași colecții admit că ar putea fi aproximativ anii 1568-1571, datare la care subsemnăm). În acest act se arată că domnul a dat „*această carte ... rugătorului nostru ... să fie tare și puternic ... să conducă în satul Herești, ce le-a dat lor bunicul domniei mele Petru* (Rareș. – n.n.) *voevod. Pentru aceste, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre. Scris în Priseaca, 10 iunie*”¹².

Prin urmare, rezumatul actului privind moșia Hireștii, datat cu 1505-1516, iunie 10, trebuie plasat nu în domnia lui Bogdan al III, ci a lui Bogdan Lăpușneanu, care a emis în aceeași zi de 10 iunie (1568-1571) două cărți de întărire a moșiei Hirești în proprietatea mănăstirii Pobrata.

¹⁰ DIR A, veac XVII, vol. I, București, 1952, p. 5, 126; vol. II, București, 1953, p. 35-36, 59-60; vol. III, București, 1954, p. 12, 121-122, 128; vol. IV, București, 1956, p. 232, 276, 385, 408; vol. V, București, 1957, p. 14-15. Vezi și Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Obârșia și familia lui Luca Arbure în lumina unor izvoare inedite*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Voroneț. Istorie, cultură, spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 303-316.

¹¹ Gonța Al. *Indicele numelor de persoane*, p. 249, 703. Vezi Székely M.M., *Sfetnicii lui Petru Rareș, Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 202, 264.

¹² DIR A, veac XVI, vol. II, București, 1951, p. 177-178, nr 184.

ISTORIE LOCALĂ

Dinu Poștarencu*

PRIMELE ATESTĂRI DOCUMENTARE ALE LOCALITĂȚILOR CALFA, HOREȘTI, RUJNIȚA, TÂRNOVA DIN PĂRȚILE SOROCII, TOMEȘTII VECHI ȘI ZGURIȚA

Calfa

Acest sat este atestat pentru prima oară în jurnalul de campanie al locotenentului Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, german de origine, angajat în armata regelui Suediei Carol al XII-lea.

Din notele jurnalului aflăm că în timpul campaniei lui Carol al XII-lea, din 1709, contra lui Petru I, încheiată cu înfrângerea de la Poltava, regimentul de grenadieri în care era înrolat Weismantel se alfa în Polonia, de unde, după reinstalarea pe tronul polonez a regelui August al II-lea, trece în Moldova. În legătură cu izbucnirea războiului ruso-otoman, divizia din care făcea parte și regimentul de grenadieri a pornit de la Iași, în februarie 1711, spre granița Podoliei. Trecând Prutul, apoi Nistrul, ajunge, în luna mai, la Dubăsari, iar de aici, traversând înapoi Nistrul, trece pe la Onițcani și poposește la Mălăiești, unde a stat în tabără până în luna iunie, când se îndreaptă spre Bender (Tighina). Sosind în apropierea acestui oraș, consemnează locotenentul Weismantel, divizia a „tăbărât într-un unghi¹ dintre râul Bâc și fluviul Nistru. După ce am rămas aici o zi, am mers mai departe pe mâna dreaptă și între satul Bulboaca și Bilipin² am trecut Bâcul și am așezat tabăra lângă el. Aici este deja pământ turcesc”³. Părăsind și această tabără de lângă Bâc, se menționează în continuare în jurnal, „am pornit iar cu toții pe mâna stângă spre Nistru și am mers pe după satul

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Acest unghi format de cursurile râurilor Nistru și Bâc reprezintă astăzi teritoriul satului Gura Bâcului.

² Alcătuitorii volumului ce conține jurnalul respectiv au menționat referitor la acest toponim: „Neidentificat, poziția ar corespunde cu a localității Gălilești”. Poziția nu poate să corespundă cu cea a localității Gălilești, deoarece, în primul rând, sătucul cu acest nume este situat departe de Bulboaca, între aceste două localități fiind așezat satul Roșcani. În al doilea rând, este puțin probabil dacă sătucul Gălilești exista în 1711, în timp ce, conform recensământului din 1817, el avea 8 gospodării (*Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, Кишинев, 1907, том III, p. 141). Prin urmare, toponimul *Bilipin* rămâne o enigmă.

³ Adică pământul raialei Bender.

Calfa în lagăr, mai aproape de Bender, [...] de unde peste două zile am mers prin Bender și ne-am tăbărit după Nistru, înaintea satului Copanca”⁴.

Consultând sursa din care am extras această informație, Vladimir Nicu a notat în privința satului Calfa: „Atestat la 8 iunie 1711”⁵. Pe când în jurnalul de campanie al lui Weismantel, inclus în sursa respectivă, nu sunt indicate zilele, ci numai anii și lunile. Așadar, satul Calfa este atestat nu la 8 iunie 1711, ci în iunie 1711.

Horești

Editorii *Dicționarului statistic al Basarabiei* au admis că satul Horești a fost „înființat aproximativ la începutul secolului al XVIII-lea”⁶. Pe când într-o ediție enciclopedică este notat în privința satului respectiv, fără să i se comunice cititorului care este baza documentară a acestei constatări: „Menționat documentar în 1617”⁷. După V. Nicu, satul Horești este „atestat la 7 august 1634”⁸.

Consultând sursa indicată de V. Nicu, remarcăm două acte redacte rezumativ: unul din 5 august 1634 și altul din 7 august 1634, prin care domnul Vasile Lupu a întărit mănăstirii Pobrata satul Hărești⁹. În ambele rezumate nu este indicat nici un reper geografic, pentru a ne da seama în care zonă a Țării Moldovei se află acest sat.

Analogia dintre toponimele Horești și Hărești l-a făcut pe V. Nicu să conchidă că în cazul dat este vorba de Horeștii din valea Botnei. Realmente, s-a produs o confuzie, și anume: satul Hărești al mănăstirii Pobrata, atestat în rezumatele documentelor din 5 și 7 august 1634, la care ne-am referit mai sus, este situat pe râul Moldova și era inclus în ținutul Suceava. Drept confirmare servește documentul din 24 aprilie 1546, din care aflăm că Petru Rareș i-a dăruit mănăstirii Pobrata satul Hirești de pe râul Moldova¹⁰. Referindu-se la toponimul Hirești, atât din acest document, cât și din altele, A. Gonța a stabilit: Herești (Hărești, Hirăști, Hirești), sat pe Moldova (județul Iași)¹¹.

Punând în discuție problema cu privire la întemeierea satului Răzeni, Dumitru I. Balaur s-a referit și la Horești, scriind în acest context: „Satul Horăști e din Găureni. Bătrânii din Găureni spun că din Găureni s-a născut mai târziu Horăștii. Pentru aceea Horăștii se mai numesc și Horăștii Noi, spre deosebire de Găureni, cărora li se zice și Horăștii Vechi”¹².

⁴ *Călători străini despre țările române*, București, 1983, vol. VIII, p. 320.

⁵ V. Nicu, *op. cit.*, vol. I, p. 122.

⁶ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, p. 240.

⁷ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1977, vol. 7, p. 259.

⁸ V. Nicu, *op. cit.*, vol. I, p. 440.

⁹ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, București, 1959, vol. II, p. 216.

¹⁰ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1953, vol. I, p. 480.

¹¹ A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 120.

¹² D.I. Balaur, *Știrile de până acum despre documentele Răzenilor*, în „Biserica ortodoxă română”, București, 1936. Apud *Vatra veșniciei – Răzeni*. Concepția, selecția, scenariul – Constantin Mardare, Chișinău, 2003, p. 38.

În tot cazul, satul Horești exista la mijlocul secolului al XVIII-lea, el fiind indicat pe harta *Carte de la Moldavie*, întocmită în cursul Războiului ruso-turc din 1768-1774 de către F.G de Bawr.

Rujnița

Despre prima atestare a satului Rujnița sunt expuse următoarele opinii. *Dicționarul statistic al Basarabiei*: satul este întemeiat în 1786¹³. O ediție enciclopedică: „Menționat documentar în 1586”¹⁴. V. Nicu: „Atestat la 23 februarie 1448 cu denumirea Cuciurul. I s-a mai zis Onești, Vertiporoh”¹⁵.

În temeiul uricului din 23 februarie 1448, Roman voievod i-a dăruit lui Didrih Buceațchi câteva sate, inclusiv satul Cuciurul¹⁶, care, după cum a stabilit A. Gonța, era cuprins în limitele ținutului Cernăuți¹⁷. Drept confirmare servește un act din 30 martie 1575, prin care Petru Șchiopul întărește mănăstirii Putna satul Cuciurul din ținutul Cernăuți¹⁸. Satul Cuciurul este atestat documentar și anterior anului 1448, într-un uric al lui Alexandru cel Bun din 25 decembrie 1422¹⁹, pe care Mihai Costăchescu l-a localizat astfel: „Este, cum se vede, satul Cuciurul Mare din ținutul Cernăuți, de lângă Cozmin”²⁰. Prin urmare, satul Rujnița nu este atestat documentar cu denumirea Cuciurul.

Prin uricului din 20 septembrie 1513, Bogdan voievod a întărit lui Boldul și Căpotici câteva moșii, între care „giumătate de Onești, parte din gios a Boldului, cu iaz în parte din gios, în Ciuhur, iar partea din sus a lui Căpotici cu a lui frați și din giumătate di sat di Vertiporoh, giumătate a Boldului, din mijloc, cu loc di mori în ce din gios parte, în Ciuhur, iar parte din gios Capoticiu cu loc de mori, în parte din gios a Boldului, iarăși pe Ciuhur”²¹.

A. Gonța a notat despre Oneștii din acest act că este „sat pe Ciuhur și Treb-nih (raionul Edineț)”²², iar despre Verteporoh (Vertiporoh): „sat pe Cuihur care s-a numit Grecii, ținutul Hotin (astăzi Stolniceni, raionul Edineț)”²³.

Despre faptul că Rujnița nu s-a numit nici Vertiporoh devine clar, bunăoară, din zăpăsul de vânzare a unor părți din satele Rujniți, Vertiporoh și Cipeleuți din

¹³ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, p. 512.

¹⁴ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1976, vol. 6, p. 24.

¹⁵ V. Nicu, *op. cit.*, vol. II, p. 195.

¹⁶ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XIV, XV, București, 1954, vol. I, p. 226.

¹⁷ A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 75.

¹⁸ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1951, vol. III, p. 47; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, București, 1957, vol. I, p. 157.

¹⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I, p. 151.

²⁰ *Ibidem*, p. 153.

²¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 326; *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1953, vol. I, p. 88.

²² A. I. Gonța, *op. cit.*, p. 180.

²³ *Ibidem*, p. 277.

ținutul Hotin, cumpărate de Dumitru Solomonescu și fratele său Vasile de la diferite persoane, zăpădit fiind datat cu 8 martie 1603. Aceste persoane le-au vândut dreptele lor ocine „din satul Rujânții pi Ciuhur în ținutul Hotinului, și din Vertiporoh, iarăși pi Ciuhur într-un același ținut, unde se numește Cucuriva”²⁴. Satul Vertiporoh s-a numit și Cuciarov. Despre aceasta se menționează în uricul din 10 martie 1659, prin care Gheorghe Ghica l-a miluit pe marele postelnic Stamate, „dintr-a noastră dreaptă ocină și răscumpărătură, pe care am avut-o încă din boieria domniei mele, cu un sat anume Cuciarov, care se numește Vertiporoh, care este pe Ciuhur, la ținutul Hotinului”²⁵.

Drept document în care este înscrisă pentru prima dată Rujnița poate fi considerată cartea domnească de întăritură din 30 aprilie 1552, prin care Ștefan Rareș i-a dat pârălabului Cozma Ghenghea „două locuri din pustie – un loc pe Ciuhur la fântâna Paricova, pe de amândouă părțile Ciuhurului, alt loc, anume Rujinții, iarăși pe Ciuhur, pe de amândouă părțile Ciuhurului, ca să-și facă două sate”²⁶.

Conform hrisovului lui Petru Șchiopul din 2 mai 1575, satul Rujnița deja exista la această dată. În baza acestui hrisov, domnul i-a întărit marelui logofăt Ion Golăi „dreapta lui ocină, din ispisocul de cumpărătură ce l-a avut de la Ion voievod, un loc din pustie pe Ciuhur, între Grumăzeni și între Rujinți, în dreptul Rusului, pe această parte a Ciuhurului, dinspre ținutul Iașului”²⁷.

Târnova din părțile Sorocii

În *Dicționarul statistic al Basarabiei* este consemnat: satul Târnova este întemeiat în 1762²⁸. În adăuga enciclopedică: „Menționat documentar în 1479”²⁹. În lucrarea lui V. Nicu: „Atestat la 13 august 1464”³⁰.

Semnalând sursa care cuprinde documentul din 13 august 1464³¹, V. Nicu a indicat încă o pagină din sursa respectivă, unde este plasat un alt document ce conține toponimul Ternauca, în timp ce între copertele acestei culegeri de documente medievale sunt prezente și alte acte referitoare la Ternauca. Analizându-le, constatăm că în ele sunt atestate două localități cu o denumire identică. Să examinăm pe rând aceste acte.

Prin cartea domnească de judecată din 13 august 1464, Ștefan cel Mare înștiința despre pretenția înaintată de către Mândrea asupra satului Ternauca.

²⁴ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1961, vol. I, p. 190.

²⁵ *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, 1973, vol. X, p. 413.

²⁶ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1961, vol. I, p. 63.

²⁷ *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 2, p. 204-205; *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1951, vol. III, p. 50; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, București, 1957, vol. I, p. 158.

²⁸ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, p. 514.

²⁹ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1976, vol. 6, p. 475.

³⁰ V. Nicu, *op. cit.*, vol. II, p. 335.

³¹ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1978, vol. II, p. 156.

Pretenția i-a fost respinsă, întrucât boierul Mîsea a demonstrat, în baza documentului depus, că acest sat îi aparține lui, fiindu-i dat de către unchiul său Berea³². Documentul, însă, nu conține nici un reper geografic auxiliar, din care cauză nu putem stabili unde este situat acest sat litigios. Soluția o găsim consultând documentele următoare din volumul citat. Astfel, prin hrisovul din 7 mai 1479, Ștefan cel Mare aducea la cunoștință că a dăruit mănăstirii Putna satul Târnauca, pe care personal l-a cumpărat de la boierul Mîsea³³. Iar la 2 februarie 1503, Ștefan cel Mare a dat întăritură mănăstirii Putna pentru un șir de sate așezate pe râul Suceava, printre acestea numărându-se și satul Ternauca³⁴. Tot aici este reprodus și hrisovul din 9 martie 1529, prin care Petru Rareș a întărit mănăstirii Putna toate privilegiile pentru mai multe sate aflate pe râul Suceava, inclusiv satul Ternauca, cumpărate de Ștefan cel Mare și dăruite de acest domn mănăstirii³⁵.

Cu siguranță, A. Gonța la fel a identificat satul Ternauca menționat în cartea domnească de judecată din 13 august 1464 ținând seama și de alte documente în care acesta figurează, notând astfel: sat în ținutul Suceava³⁶.

Așadar, satul Târnova din preajma Dondușenilor nu este atestat la 13 august 1464. Satul respectiv este înregistrat pentru prima oară în cartea domnească de întăritură din 17 decembrie 1599, dată de către Ieremia Movilă mănăstirii Voroneț, din care aflăm că marele vornic al Țării de Sus, Grigorcea, a oferit acestei mănăstiri „trei sate, anume Tăistrenii, cu iaz și cu mori în apa Coboltii și altu sat Târnauca și satul Hnilovodea, diasupra Răutului, care aceste sate sintu într-un hotar în ținutul Sorocii”³⁷.

Tomeștii Vechi

Într-o sursă este indicat anul 1863 drept an al întemeierii acestui sat³⁸, în alta – 1529³⁹, iar V. Nicu a exprimat următoarea considerație: „Atestat în anii 1598-1599 cu satele contopite Zădureni și Munteni”⁴⁰.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 175; *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XV, București, 1954, vol. II, p. 8.

³⁴ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1978, vol. II, p. 216.

³⁵ *Ibidem*, p. 264. Drept sursă în care figurează Târnova din ținutul Soroca, V. Nicu a indicat și *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1951, vol. III, p. 289. La pagina respectivă este publicat un act din 7 septembrie 1585, prin care Petru Șchiopul a întărit mamei și soției fostului postelnic Iurașco Vartic hotarul satului Târnauca. Actul, însă, nu conține precizarea unde este situat acest sat. După A. Gonța, satul Târnauca, menționat în actul la care ne referim, se afla în ținutul Cernăuți (A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 256.

³⁶ A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 256.

³⁷ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1952, vol. IV, p. 275; *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1978, vol. II, p. 380.

³⁸ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, p. 72.

³⁹ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1976, vol. 6, p. 418.

⁴⁰ V. Nicu, *op. cit.*, vol. II, p. 346.

În documentul din anii 1598-1599, la care ne trimite V. Nicu, se spune: Rusul din Bădeni, sluga lui Drăgan Ciolpan pârcaľab, recunoaște că a vândut partea sa de ocină din satul Tomești, ținutul Iași, marelui armaș Macri⁴¹.

A. Gonța susține că Tomeștii din acest document este pe Bahlui, ținutul Iași⁴². Deci, un sat din dreapta Prutului, dar nu Tomeștii de la sud de Balatina. Un sat Tomești, evidențiat de V. Nicu, este atestat într-un zăpis de mărturie din 16 august 1603⁴³. Dar și acesta, potrivit lui A. Gonța, nu e cel de lângă Balatina, ci e din cuprinsul ținutului Cărligătura⁴⁴.

V. Nicu a indicat greșit și o altă sursă, în care, conform opiniei sale, ar fi vorba despre actualul sat Tomeștii Vechi. Sursa respectivă conține relația solului polon Ioan Gninski. Trimisă la Poarta Otomană, solia condusă de acesta, îndreptându-se spre Țara Moldovei, ajunge în satul Pererăta de pe malul stâng al Prutului. Traversează în acest loc râul și, prin Ștefănești, poposește, la 26 iunie 1677, la Iași, unde este întâmpinată de domnul Antonie Ruset și boieri. De aici, la 28 iunie, a „pornit către Prut la Tomești”. Continuându-și drumul de la Tomești, solia a ajuns la Prut și, trecându-l, a sosit „în satul turcesc Troian”⁴⁵.

Itinerarul acestei solii este descris și în jurnalul soliei, redactat de secretarul ei. Deci, potrivit jurnalului, la 28 iunie 1677, solia a mers de la Iași la Tomești, situat la două ore de capitală, de unde a purces spre Scânteia, apoi spre Vaslui⁴⁶.

Alcătuitorii volumului din care am extras această informație au localizat astfel Tomeștii din calea soliei: sat lângă Iași⁴⁷. Dar și din conținutul textului este evident. Cum putea solia polonă, care ținea direcția spre sud, să meargă din Iași spre Tomeștii de lângă Balatina, în timp ce ea trecuse deja prin Ștefănești, localitate așezată pe malul drept al Prutului, puțin mai la nord de Tomeștii Vechi.

În cazul dat merită atenție următorul act. La 4 aprilie 1656, Gheorghe Ștefan vodă îi întărește lui Ghica, fost mare vornic, „ale sale drepte ocini și cumpărături”, între care părți din satul Vasileuți de pe Prut, ținutul Iași, „cu heleșteu la Camăncia”, și „o seliște anume Zorilova, ce-i pe Prut”, cumpărată „de la Gorie și de la frații lui Necula și Toader, fiii Pahulcei din Tomești”, de asemenea „cu heleșteu în Camăncia și cu jumătate din Colacul Băltei, ce se numește Zorilova unde a fost seliștea bătrână”⁴⁸.

Având în vedere reперele geografice menționate în acest document (ținutul Iași, râurile Prut și Camencia), se poate deduce că Tomeștii, de unde erau fiii Pahulcei, este satul de azi Tomeștii Vechi.

⁴¹ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1952, vol. IV, p. 185.

⁴² A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 259.

⁴³ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVII, București, 1952, vol. I, p. 113.

⁴⁴ A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 259.

⁴⁵ *Călători străini despre țările române*, București, 1980, vol. VII, p. 348-349.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 356.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 614.

⁴⁸ *Surete și izvoade*. Publicate de Gh. Ghibănescu, Iași, 1914, vol. IX, p. 148-149.

Zgurița

Potrivit lui V. Nicu, localitatea Zgurița este atestată documentar pentru prima dată „la 15 iulie 1601, cu denumirea Nicorești”. Iar în continuare, acest autor a adăugat: „S-a contopit cu satul Zgura”⁴⁹.

Însă, această constatare cu privire la prima mențiune documentară a Zguriței nu poate fi acceptată din următorul considerent. Actuala localitate Zgurița este constituită din trei foste sate separate: Nicorești, Zgura și Zgurița. Primele două sate, fiind excluse în 1970 din registrul de evidență a localităților, au fost contopite cu satul Zgurița. Prin urmare, având în vedere această circumstanță, este necesar să examinăm aparte primele atestări documentare ale acestor trei sate.

Nicorești. În documentul din 15 iulie 1601, emis de cancelaria domnească a lui Ieremia Movilă, în baza căruia V. Nicu a tras concluzia pe care am citat-o mai sus, este menționat satul Nicorești al mănăstirii Sf. Nicolae⁵⁰, fără să se precizeze poziția geografică a acestuia, ceea ce, însă, se poate stabili consultând alte documente referitoare la această proprietate mănăstirească. Bunăoară, prin hrisovul din 25 mai 1606, Ieremia Movilă reconfirmă închinarea la mănăstirea Zograf de la muntele Athos a mănăstirii Sf. Nicolae din târgul Iași, cu toate satele ei, inclusiv „satul Nicorești, în ținutul Neamț, pe Cracău”⁵¹.

Spicuind materialele documentare privitoare la acest Nicorești, Al. Gonța a clarificat: Nicorești, sat pe Cracăul Mănăstirii (lângă Girov, județul Neamț)⁵².

Prin urmare, satul Nicorești din ținutul Soroca nu este atestat documentar la 15 iulie 1601. Această așezare există în scris într-un alt act din timpul domniei lui Ieremia Movilă, și anume: în cartea domnească din 15 mai 1603, prin care domnul i-a întărit lui Voicul, pârcălab al ținutului Soroca, satele Nicorești și Solonceni din acest ținut. Să cităm din ea: „...au venit înainte noastră și înainte tuturor boierilor noștri, ai Moldovii, sluga noastră Voicul, pârcălabul Sorocăi, cu mari jalobă și cu mari mărtorii, cu mulți boieri și slugi domnești și cu megieși di prinprejur zicându că dresurile de danii și de cumpărătură, ce-u avut socrul său Furștea, vel paharnic, de la Alexandru vodă și de întăritură de la Petru vodă, pe un sat, anumi Nicoreștii, pe Căinari, de cătră apus, și cu iaz, și cu moară în Căinari, ce sântu în ținut Sorocăi, și alt dres, ce a fost a lui Voicul, pârcălabul de Soroca, de cumpărătură de la însuși Petru voievodă, pe o săliști în gura Zgura, pe Căinari, ci esti în dreptul Nicoreștilor, însă pi di ceea parti de Căinari, de cătră răsărit, și cu loc di iazuri și de mori în Căinari, pe din susu de fântăna lui Busmin, ce i-au fostu lui cumpărătură de la Ion Ciulei stolnicelul, drept două sute și triizăci taleri de argintu, din ispisocu de danii ce a avut de la Alexandru

⁴⁹ V. Nicu, *op. cit.*, vol. II, p. 428.

⁵⁰ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVII, București, 1951, vol. I, p. 16.

⁵¹ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVII, București, 1953, vol. II, p. 44-45.

⁵² A.I. Gonța, *op. cit.*, p. 176.

vodă, acele dresuri toate s-au prăpădit din cetatea Sorocăi, când au prădat cazacii zaporojeni cetatea Sorocăi⁵³.

Într-un act de întăritură din 2 septembrie 1619, emis de cancelaria domnească a lui Gașpar voievod se menționează că, în urma împărțirii averii părintești între Alexandra și fratele ei Ghidion, copiii fostului logofăt Voicu, Alexandrei i-a revenit jumătate din satul Ciripcău, cu parte din Gvozdu de pe Camenca, Nicorești, ținutul Soroca, cu mori și heleșteie, precum și alte proprietăți funciare din alte zone ale Țării Moldovei⁵⁴.

Deci, satul Nicorești este atestat documentar pentru prima dată la 15 mai 1603.

Zgura. Din paginile *Dicționarului statistic al Basarabiei* spicuim informația că satul Zgura a fost întemeiat în anul 1763 de către Toader Huțan⁵⁵. Deoarece nu cunoaștem sursa documentară de unde a fost extrasă această informație, datarea respectivă nu poate fi acceptată.

Cu toate acestea, cercetând documentele medievale, stabilim că satul Zgura exista în secolul al XVIII-lea. La 7 aprilie 1742, domnul Constantin Mavrocordat i-a dat banului Aristarho cinci „cărți de stăpânit” pentru câteva moșii, inclusiv Zgura, Timileuți, Lublinețu, Peripicini și Ciripcău, toate aflate în ținutul Soroca, „ca să le stăpânească după hotărârea ce s-au făcut de obștie”⁵⁶. Având în vedere această dispoziție domnească, putem considera că satul Zgura este menționat documentar pentru prima dată la 7 aprilie 1742.

În acest context este necesar să aruncăm lumină asupra următorului detaliu. Într-o listă de localități din ținutul Soroca, întocmită în 1814, este enumerat și cătunul Zgura al armeanului Grigore Țițul și al căminarului Iordache⁵⁷. Însă, această localitate lipsește în registrul recensământului populației din 1817. Condica cu datele acestui recensământ conține informații despre cășla Zgurița⁵⁸. Într-un document din 1824 se menționează că așezarea Zgurița se mai numește „odaia Țățului”⁵⁹. Într-o listă de localități din ocolul Nistrului de Sus, ținutul Iași, întocmită în 1830, sunt trecute cătunele Nicorești și Țățu, fără să se dea vreo precizare în privința ultimului toponim⁶⁰. Într-un document din 1848 citim: „satul

⁵³ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1982, vol. III, p. 24-25.

⁵⁴ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVII, București, 1956, vol. IV, p. 399; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, București, 1957, vol. I, p. 430. Printre proprietățile funciare ce i-au revenit lui Ghidion se numără și câteva aflate în ținutul Soroca, și anume: satul Stăneni, satul Solunceni, cu vad de moară și cu heleșteu pe Căinari, și satul Bălțile de pe Cubolta.

⁵⁵ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, p. 502.

⁵⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*. Moldova, București, 1966, vol. II, p. 232.

⁵⁷ ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 58v.

⁵⁸ *Ibidem*, F. 134, inv. 3, d. 1453, f. 38v-39; *Труды Бессарабской Губернской Ученной Архивной Комиссии*, Кишинев, 1907, том III, p. 78.

⁵⁹ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 340, f. 246v.

⁶⁰ *Ibidem*, F. 2, inv. 1, d. 1485, f. 41v.

Zgura, numit și odaia Țățu”⁶¹. La fel și într-un act cu date pe anii 1849-1851: Zgura sau cătunul Țățu a lui Albotă⁶².

Așadar, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, localitatea Zgura se mai numea Țățu și Zgurița.

Zgurița. În *Dicționarul statistic al Basarabiei* se menționează că localitatea Zgurița a fost întemeiată în anul 1869 „de către coloniști evrei, aduși aici de către guvernul rus pe moșia lui Dionisie Albotă, ca arendași de pământ, deocamdată, iar mai apoi au devenit proprietari”⁶³.

De fapt, colonia evreiască Zgurița a luat naștere cu puțin timp mai înainte. În anul 1851, un grup de evrei au arendat o suprafață de pământ din moșia Zgura, întemeind aici o localitate, care a fost numită Zgurița⁶⁴.

⁶¹ ANRM, F. 134, inv. 2, d. 745, f. 73.

⁶² *Ibidem*, F. 24, inv. 1, d. 2, f. 22.

⁶³ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, p. 502.

⁶⁴ *Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем*, С.-Петербург, Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз-Ефрон, [1909], том IV, p. 387.

RECENZII

UN VALOROS ÎNDRUMAR ÎN LABIRINTUL CĂRȚII MODERNE

La salonul Național de Carte desfășurat la sfârșit de august început de septembrie 2012 la Chișinău a fost prezentat, iar în 2013 a fost tirajat, cel de-al treilea și ultimul volum al proiectului *Cartea Moldovei*, care oferă o evidență a tipăriturilor în urma cercetării cataloagelor și colecțiilor instituțiilor-depozitare de documente patrimoniale din Republica Moldova: biblioteci, muzee, arhive și alte instituții de cultură. Prin apariția volumului al treilea intitulat **Cartea Moldovei (sec. XVII - încep. sec. XX). Vol.3. Cartea Modernă (sec. XIX - încep. sec. XX-lea). Catalog general. Alcăt. E. Sanduță, T. Plăcintă, V. Farmagiu, C.Slutu-Grama, N. Matei, P. Cojuhari, Chișinău, 2013, 532 p.**, a fost încheiată o importantă etapă în depistarea, cercetarea și catalogarea cărți vechi și moderne din Țara Moldovei, apoi și din provincia țaristă Basarabia, cu începere de la fondarea primei tipografii la Iași și apariția primei cărți imprimate în Țara Moldovei, fiind vorba de *Cartea românească de învățătură* întocmită de Varlaam, Iași, 1643, și încheind cu edițiile din 1917, inclusiv.

Munca asupra acestui catalog a început din ani 70-80 ai sec. al XX-lea prin acumulări și întocmirea de fișe concrete de către specialiștii bibliografi de la Biblioteca Națională a Republicii Moldova (pe atunci Biblioteca Republicană N. C. Krupscaia din Chișinău) Nina Matei, Valentina Farmagiu și, de la Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, Claudia Slutu. Treptat activitatea celor două colective a dictat unirea eforturilor spre a elabora un singur catalog care să întrunească toate unitățile de carte veche și modernă tipărită în spațiul istoric al Moldovei, adică edițiile apărute în Țara Moldovei (după 1775 și respectiv după 1812, după anexarea Bucovinei de Imperiul Habsburgic și a Basarabiei de Imperiul Țarist), în Principatul Moldovei, în Basarabia, Bucovina și teritoriul din stânga Nistrului populat de români și în cel al României Moderne după 1859, cu precădere din spațiul de odinioară al Principatului Moldovei, precum și unele ediții ale marilor scriitori clasici, istorici și altor mari personalități originare din spațiul moldovenesc, operele cărora au fost tipărite și în alte centre românești, la București, în primul rând. În această activitate susținută pe parcursul a zeci de ani s-au implicat, aducându-și aportul două-trei generații de specialiști bibliologi și bibliografi de la Biblioteca Națională a Republicii Moldova și Academia de Științe a Moldovei și Facultatea de Biblioteconomie al Universității de Stat din Moldova. Întrucât colectivul de alcătuitori la o etapă avansată de acumulări a solicitat sprijin și consultanță științifică din partea Institutului de Istorie

al AȘM, s-a decis recomandarea unui specialist în domeniul istoriei și culturii naționale, al tiparului și cărții, în special, fiind acceptat în calitate de redactor științific și autor al studiilor introductive, Andrei Eșanu, doctor în istorie, pe atunci, eveniment care se producea pe la mijlocul anilor 80 ai aceluiași secol, or, consultanții bibliografici de până atunci, Ion Madan și Vladimir Chiriac, își încheiaseră onorabil misiunea. Întruniți în mai multe ședințe, reprezentanții administrațiilor mai sus arătateelor bibliotecii, specialiști bibliografici și bibliologi, în primul rând, cei din secțiile de Carte rară, și redactorul științific, au decis întocmirea unui prospect-concepție a viitoarei lucrări bibliografice de proporții, care se intenționa a fi una de bun nivel științific și racordată la dezideratele unor cataloage de carte de anvergură națională.

Cu toate că după ani de muncă se acumulase un material bibliografic enorm, s-a constatat că efortul de depistare a documentelor editoriale depozitate în principalele biblioteci din RSS Moldovenească (Biblioteca Republicană de Stat, Biblioteca Academiei de Științe, cele ale muzeelor: de arte plastice, de literatură, fostele muzee ale religiei, de istorie, de etnografie și biblioteca Arhivei de Stat a RSSM, toate din Chișinău) necesitau alte investigații de proporții, mai ales în ceea ce privește cartea de diversă natură, apărută în Basarabia în Epoca Modernă (1830-1917). Tot odată, a devenit clar că mai era nevoie de mult timp și efort și că toată această materie nu era rațional să fie inclusă într-un singur volum. Drept urmare, s-a decis divizarea unităților editoriale, ținând cont de criteriul cronologic și de caracterele în care au fost tipărite cărțile, astfel încât, la hotarul anilor 80-90 ai secolului trecut, s-au profilat primele două volume ale acestui catalog general. La această etapă s-a inclus în activitatea colectivului și centrul „Istoria culturii moldovenești”, condus de Andrei Eșanu, de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, care a sprijinit financiar activitățile, inclusiv cele de editare a primelor două volume.

În urma efortului conjugat al colectivului de alcătuitori sub îndrumarea redactorului științific, a apărut **Cartea Moldovei. Sec. XVII - începutul sec. XX. Vol. I: Ediții vechi sec. XVII – încep. sec. XIX. Catalog general. Alc. N. Matei, C. Slutu, V. Farmagiu. Col. de red.: A.I. Eșanu. Chișinău, Ed. Știința, 1990, 252 p. +105 ilustrații. ISBN 5-376-00716-2.** În volumul I au fost incluse 51 de tipărituri vechi, în număr de 123 exemplare în limbile română, slavonă, germană, rusă ș.a. ieșite din tiparnițele moldovenești (1643-1812) și din alte țări, unde au fost imprimate lucrări ale unor autori din Moldova, cum ar fi Dimitrie Cantemir. Cel de-al doilea volum **Cartea Moldovei. (Sec. XVII - începutul sec. XX). Vol. II: Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – încep. sec. XX). Catalog general. Alc. V. Farmagiu, N. Matei, C. Slutu. Col. de red.: A.I. Eșanu. Chișinău, Ed. Știința, 1992, 266 p. +64 ilustrații. ISBN 5-376-01441-x** cuprinde 150 de tipărituri, în număr de 360 exemplare în limbile română și slavonă cu caractere chirilice, apărute în aceleași tiparnițe ale Moldovei, iar după 1812 și în cele din Basarabia, între anii 1813-1922. Aceste volume au înregistrat cărțile vechi depozitate în bibliotecile din fosta RSS Moldovenească. Ambele ediții sunt de o bună calitate poligrafică, fiind înzestrate cu studii introductive în limbile română și rusă, semnate de Andrei Eșanu, cu note asupra edițiilor, un bogat material ilustrativ color, cu indici auxiliari, fiind o frumoasă

realizare bibliografică. Efortul colectivului a fost apreciat chiar la acea etapă, întrucât volumul I, apărut în pragul prăbușirii U.R.S.S, participând la un concurs unional (Alma-Ata, 1991) privind problematica istoriei cărții s-a învrednicit de Premiul Mare, iar în scurtă vreme a câștigat și Premiul Academiei de Științe a Moldovei.

Cât privește volumul al treilea, munca asupra lui a continuat fără întrerupere încă mulți ani, dar într-un ritm mai susținut după ce în fruntea Bibliotecii Naționale a fost numit Alexe Rău, care a pus în fața colectivului de alcătuitori și a colegiului de redacție sarcina de a finisa proiectul. În activitate au fost incluși și alți specialiști bibliografi și anume: Elena Sanduță, Tatiana Plăcintă, Parascovia Cojuhari. Între 2002-2012 a fost încheiată munca de depistare a documentelor editoriale apărute preponderent în Basarabia, dar și în alte centre tipografice din Principatul Moldovei și în România după 1859, în epoca modernă (1830-1917).

La pregătirea volumului și-au adus contribuția un foarte bun colectiv de bibliografi și bibliologi, reprezentând Biblioteca Națională și cea a Academiei de Științe a Moldovei, fiind vorba de Elena Sanduță, Tatiana Plăcintă, Valentina Farmagiu, Claudia Slutu-Grama, doctor în istorie, Nina Matei, Parascovia Cojuhari, precum și un calificat colegiu de redacție, în frunte cu Alexe Rău, doctor în filozofie; Andrei Eșanu, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei și membru de onoare al Academiei Române, redactor științific; Pavel Balmuș, cercetător științific, membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova, redactor literar; Elena Sanduță, redactor bibliografic.

Apărut în variantă finală în 2012-2013: **Cartea Moldovei (sec. XVII - încep. sec. XX). Vol.3. Cartea Modernă (sec. XIX - încep. sec. XX-lea). Catalog general. Alcăt. E. Sanduță, T. Plăcintă, V. Farmagiu, C.Slutu-Grama, N. Matei, P. Cojuhari. Col. red. de Alexe Rău, Chișinău, 2013, 532 p.** ISBN 978-9975-4177-8-5; ISBN 978-9975-4177-9-2, spre deosebire de primele două volume, precum s-a convenit inițial, include ediții românești cu caractere de tranziție, apoi latine, și un număr enorm de tipărituri basarabene și transnistrene în limba rusă cu litere civile rusești.

Volumul se deschide printr-un eseu *Aperte catalogus* (p. 3-4) semnat de Alexe Rău, directorul Bibliotecii Naționale, în care autorul abordează însemnătatea cărții, a bibliotecii, subliniind necesitatea sistematizării și întocmirii unor cataloage de carte de la înălțimea percepției acestor fenomene prin prisma înțelepciunii acumulate de secole ca un labirint, prin care omului îi este dat să rătăcească, în sensul frumos al cuvântului. Din același eseu mai desprindem ideea că „biblioteca națională este un observator național în domeniul conservării și comunicării comorilor de cărți”. Pornind de la reflecțiile marilor gânditori predecesori, între care Borges, Umberto Eco, o bibliotecă națională este văzută de autor, în sensul medieval al cuvântului, ca un turn, unde erau plasate de obicei, într-un castel cărțile, iar „cele trei volume ale catalogului general *Cartea Moldovei* sunt împreună un fel de Testimoniu de Noblețe al Basarabiei, al Moldovei de Răsărit ...”. Catalogul de față a avut drept model și constituie tot odată o continuare a *Bibliografiei românești vechi*, întocmită de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu. Conform eseistului Alexe Rău „... produsul

obținut poate fi numit, în stilul lui Umberto Eco, *Aperte Catalogus Bassarabian (Moldavian) Bibliology Tezaures*”.

În studiul introductiv *Cartea Moldovei, în epoca modernă* (p. 5-12), semnat de Andrei Eșanu, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, se face o scurtă istorie a cărții de la apariția ei în antichitate sub formă de sul, apoi de codice manuscris, până la prima carte tipărită în Europa (1440) și în Țările Române, în special (1508). În continuare autorul se oprește la evoluția cărții ca fenomen cultural și purtător de înțelepciune în Țările Române, în spațiul istoric al Țării Moldovei, în special, ca să se concentreze pe larg asupra cărții moderne, după 1830, în plan național românesc. Autorul arată că prin contribuția unor mari înaintași, cartea tipărită și-a croit treptat cale, fiind tot mai frecvent utilizată nu numai în mănăstiri și biserici, dar și în învățământ, în viața culturală și știință. Dintre tezele promovate de autor desprindem concluzia că abia în epoca de trecere de la medieval la modern (a doua jum. a sec. XVIII – primele decenii ale sec. al XIX) cartea tipărită devine dominantă, înlocuind-o treptat pe cea manuscrisă care își afla locul în depozitele marilor biblioteci. Totodată, autorul arată că în aceeași perioadă începe un intens proces de laicizare a cărții, proces care se generalizează în epoca modernă, când în prim plan se impune cartea de cultură, de știință și tehnică, de ficțiune artistică, poezie și filozofie. În plan comparativ, autorul constată că, dacă în Principatul Moldovei (1812-1858) și România modernă (1859-1917) cartea și tiparul fac un salt enorm, pătrunzând în toate sferele de activitate, apoi în Basarabia, aflată sub stăpânirea țaristă (1812-1917), în condițiile unei drastice cenzuri și a interdicțiilor de tot felul din partea autorităților, cartea, mai cu seamă cea laică, își croiește cu greu cale. Aceste din urmă realități și-au lăsat evident amprenta asupra tiparului și producției de carte din această provincie, dominată de documente editoriale în limba rusă. Aceste realități și-au găsit reflectare deplină, precum constată autorul studiului, în volumul al treilea al *Cărții Moldovei*.

În concluzia la studiul său introductiv, Andrei Eșanu arată că pe parcursul etapei de tranziție la epoca modernă și în epoca modernă propriu-zisă, cartea, ca fenomen cultural și spiritual, ca purtător de cunoștințe, a trecut printr-o serie de transformări radicale, jucând un rol tot mai important în toate domeniile de activitate. S-a schimbat radical aspectul cărții, acestea devenind mai simple, trecând de la tipărirea lor cu caractere slavone până în primele decenii ale sec. al XIX-lea la tipărirea cu caractere de „tranziție” în anii 30-50 și cele latine după 1860. Cartea devine mult mai ieftină și mai accesibilă și constituie un factor decisiv în instruirea și educația generației tinere, în formarea și afirmarea marilor personalități de știință și cultură, în transformările social-economice, politice și culturale. În această perioadă, condițiile de afirmare a cărții, în cele trei provincii istorice ale Țării Moldovei, fiecare cu destinul său aparte, au fost diferite. Cu toate acestea, cartea, pe unde mai lesne, pe unde mai anevoios, și-a croit calea spre cititor, spre sufletul și inima celor dornici de cunoaștere, de înțelepciune, indiferent că era din Principatul Moldovei sau din România modernă (după 1859), din Basarabia sau din Bucovina. Într-un fel sau altul,

legătura spirituală prin carte dintre fostele părți componente ale Țării Moldovei s-a menținut și chiar s-a amplificat de la un deceniu la altul, de la o generație de cărturari și intelectuali la alta.

Volumul mai întrunește în partea sa introductivă o substanțială **Notă asupra ediției** întocmită de alcătuitori, în care este reflectată nu numai bogata lor experiență în întocmirea catalogului de față, dar și principiile de includere a unităților documentare tipărite cu caractere moderne (alfabet de tranziție, latine, rusești) în tipografiile și editurile Moldovei în hotarele ei istorice, ale Basarabiei și Bucovinei de Nord, în sec. XIX – încep. sec. XX, precum și a operelor unor personalități proeminente și înaintași ai culturii, originari din Basarabia, Bucovina și Principatul Moldovei (D. Cantemir, M. Eminescu, V. Alecsandri, Al. Sturdza, M. Kogălniceanu, B.P. Hasdeu, N. Iorga ș.a.), care au văzut lumina tiparului dincolo de hotarele istorice ale Moldovei, indiferent de limba în care au fost editate.

Conform principiilor de selectare în catalog nu sunt incluse publicațiile seriale, decretele, manifestele, foile volante, note muzicale și alte materiale cu un volum mai mic de 5 pagini.

Partea centrală a volumului cuprinde **Cartea modernă (sec. XIX- inc. sec. XX). Catalog general** (p. 15-389), care include 3465 titluri de documente, ce cuprind 8272 exemplare de cărți, descrise în marea lor majoritate *de visu*, sistematizată în ordine cronologică, iar în cadrul anului respectiv – în ordine alfabetică, mai întâi cele în grafie latină, apoi cele în limba rusă. Precum arată alcătuitorii, înregistrările bibliografice ale edițiilor cuprind toate elementele necesare pentru caracterizarea și identificarea lor: autor, titlu, subtitlu, editură, loc de editare, an de apariție, numărul de pagini ș.a., precum și locul de depozitare și cota de păstrare, însemnări manuscrise, exlibrisuri și mențiuni de donație. Dintre alte caracteristici ale Catalogului, trebuie de arătat că cărțile editate cu alfabet de tranziție au fost transcrise cu caractere latine, iar cele editate cu caractere rusești au fost descrise în original. Edițiile cu datare incertă au fost plasate într-un compartiment aparte la sfârșitul Catalogului.

Pentru perceperea mai ușoară a întregii materii incluse în volum, alcătuitorii au întocmit o serie de indexuri, la care au adăugat și mai multe ilustrații. În cele din urmă, în 2013 volumul a fost multiplicat la centrul editorial al Bibliotecii Naționale.

Luat în ansamblu, volumul al treilea al *Cărții Moldovei* reprezintă o temeinică lucrare bibliografică cu caracter exhaustiv general, în volum de 532 pagini (66,5 coli de tipar), realizată la cel mai înalt nivel științific, cu respectarea standardelor în vigoare.

Lucrarea este destinată cercetătorilor științifici, lucrătorilor din biblioteci, muzee, arhive, reprezentând un instrument important în procesul de elaborare a unor tratate academice, în realizarea activităților legate de formarea, organizarea, conservarea, punerea în valoare și păstrarea pentru generațiile viitoare a monumentelor documentare ale istoriei, culturii și civilizației, atât naționale, cât și universale.

VADIM GUZUN, MAREA FOAMETE SOVIETICĂ, 1926-1936, *BAIA MARE, EDITURA UNIVERSITĂȚII DE NORD, 2011, 380 P.*

Politica sovietică de înfometare a populației este o preocupare mai veche a lui V. Guzun, deși acest subiect se „află într-o etapă incipientă de analiză a istoricilor din România”. Autorul depune un efort esențial pentru studierea situației dramatice din acea perioadă a populației române aflate pe teritoriul Ucrainei și, respectiv, a RASSM, care a fost o parte componentă a RSS Ucrainene, fiind în imediată apropiere cu România. Menționăm că deși foametea a fost înregistrată la scara întregii URSS, totuși RSS Ucraineană a fost una dintre regiunile cele mai afectate, iar pe malul stâng al Nistrului a fost instalat un gard de sârmă ghimpată, pentru a împiedica fluxul refugiaților, care separa două lumi.

Lucrarea se bazează pe documente și materiale diplomatice românești, completând sursele la tema dată pe care deja le avem la îndemână. Majoritatea documentelor sunt inedite și provin din fondurile Arhivei Ministerului Afacerilor Externe al României, Arhivelor Naționale și ale Consiliului Național de Studierea Arhivelor Securității. Sursele documentare din arhivele diplomatice românești permit o aprofundare a analizei în baza reconstituirii condițiilor care au făcut posibilă consolidarea și menținerea regimului stalinist (p.22). În lucrarea recenzată, autorul își propune să cerceteze sistematic o epocă, unde „țintele regimului erau lichidarea țăranilor și trecerea lor prin purgătoriul deșărării” (p. 23), iar procesul distribuirii produselor alimentare s-a transformat într-o armă a puterii. Politica de colectivizare a guvernului și rezistența țăranilor în fața ei au adus URSS într-o stare catastrofală de foamete, care a devenit aproape permanentă, cu perioade de acutizare și relaxare. Deși abia în 1939¹ foametea cedase, agricultura continua să producă mai puțin decât era necesar pentru hrana populației sovietice.

Lucrarea este compusă din cinci capitole. În primul capitol, *Marea schimbare*, autorul ne introduce în studierea subiectului, caracterizând sistemul administrativ de comandă sovietic în perioada anilor 1926-1936, cu scopul de a contribui la cunoașterea contextului care a permis instalarea regimului stalinist însoțit de foametea organizată. Prin înfometare se urmărea scopul de a distruge elementele instărite în sate sau cele rezistente, care nu se grăbeau să intre în colhozuri, fiind atașate proprietății private. Sub pretextul necesității lichidării „elementelor antisovietice”, precum „chiaburii”, „specialiștii burghezi”, „speculanții” și „sabotorii” a fost făcut apel la violență în masă prin foametea organizată și deportări. De aceea, foametea a fost utilizată ca instrument politic pentru a transforma populația în una docilă. Existența

¹ E. Kersnovski remarcă că și în 1940, după ce a fost cedată Basarabia, sovieticii după atâtea ani de foamete se bucurau enorm aici de „raiul alimentar”. A se vedea, E. Керсновская, *Сколько стоит человек*, Москва, Пасат В. И., 2006, с. 88-91.

unei țărânimii libere, neincluse în sistemul economic socialist, și în afară sferei de control al partidului-stat era de neconceput pentru autoritățile comuniste.

În afară de „factorul pâine” și al crizei produselor alimentare, care au jucat un rol esențial în evoluția dramatică a statului sovietic, se face tot mai simțită și „foamea mărfurilor”, în special a celor de primă necesitate, iar în orașele mari a existat și deficitul locuințelor individuale, care prezentau o pârgie de influență asupra populației rebele. Introducerea sistemului cartelelor la pâine și la alte alimente (zahăr, unt, carne), repartizarea locuințelor privilegiate, a marcat oficializarea ierarhizării aprovizionării de stat pe criterii geografice și sociale (p.31).

În capitolul al doilea, intitulat *Foametea „unea dintre cele mai înapoiate națiuni”*, autorul explică interesul față de această temă nu numai din perspectiva de a cunoaște evoluțiile unui stat vecin României, ci și pentru a cunoaște situația românilor rămași pe teritoriul URSS (reg. Nikolaev, Donețk, RASSM ș.a.) în anii ‘20-’30, abordând următoarele aspecte: demografic, economic, social și cultural.

Printre cauzele foametei din anii ‘20 autorul numește campania violentă de colectare a cerealelor (p.51), deseori abuzivă, până la ultimul grăunte, seceta și, respectiv, recolta proastă, dar și culpa liderilor sovietici locali, care au recunoscut-o tardiv și nu au insistat asupra luării unor măsuri urgente de ajutorare a populației înfometate (p. 52). Forma acută a foametei din anii ‘20 a fost profundă, iar efectele ei resimțite până la un nou vârf din anii ‘30. Confiscarea stocurilor de produse agricole și a unor rezerve de pâine de la țărani s-a permanentizat în RASSM, având consecințe deosebit de grave. În condițiile foametei continue, rezistența față de procesul violent de colectivizare s-a manifestat în forme diferite de protest al țăranilor. În întreaga zonă de frontieră corespondentă cu România și Polonia au avut loc „revolte”, „ieșiri în masă a țăranilor din colhozuri” și migrația populației înfometate de la sate la orașe și chiar din URSS. Polonia și România „au devenit pământul fâgăduinței pentru populația din zona de frontieră” (p. 64). Foametea a persistat o vreme îndelungată și s-a manifestat cel mai crunt în anii 1932-1933. Autorul restabilește viața țăranilor din RASSM din anii ‘30, bazându-se pe memoriile supraviețuitorilor foametei (p. 66-68).

Printre efectele dramatice ale foametei autorul numește pierderile umane, care sunt apreciate ca o „catastrofă demografică”(p.74). În încercarea de a estima consecințele demografice, V.Guzun menționează faptul că numărul exact al românilor din URSS, care au fost exterminați prin foamete, este mai mare decât cel prezentat de diverși autori până în prezent (p. 94). Analizând minuțios diferite surse bibliografice, autorul face o remarcă critică asupra „raportului Tismăneanu”, pentru că în efortul de a estima numărul victimilor regimului sovietic în fosta RSSM nu au fost luate în considerație victimele foametei artificiale din RASSM (p. 88).

O altă consecință a foametei, subliniază autorul, este nivelul scăzut al conștiinței naționale a populației, care a supraviețuit celor două valuri ale foametei comuniste. Totodată, V. Guzun constată că numai prin „dimensuri comune ale cercetărilor din Ucraina, Rusia, Republica Moldova, România ș.a. s-ar putea contribui la o abordare științifică echilibrată a foametei din anii ‘20-’30 din RASSM” (p. 95-96).

Cel de-al treilea capitol se referă la *Revoluția arhivelor* de la începutul anilor '90, când cercetătorii au avut acces la „un număr imens” de dosare desecretizate din arhivele din Ucraina și Federația Rusă și, respectiv, au publicat un număr impresionant de lucrări. Printre cei care și-au adus aportul considerabil la cercetarea stalinismului, autorul îi numește pe Elena Osokina², profesoară la Universitatea din Carolina de Sud, care a calificat foametea din perioada respectivă ca „una din cele mai tragice lecții ale istoriei” (p. 108), și pe Sheila Fitzpatrick³, cercetătoarea americană care a observat, pe bună dreptate, că „nivelul de trai al țăranilor s-a deteriorat constant după 1929”, subliniind că foametea din anii 1932-1933 a fost catastrofală (p. 109).

La fel, autorul atrage atenția asupra lucrării în cinci volume realizată de o echipă internațională de istorici. Este vorba de V. Danilov, R. Manning, L. Viola⁴ care au publicat o serie de documente inedite din principalele arhive ruse, privind colectivizarea și destăranizarea din URSS, implicarea OGPU în procesul de colectare a cerealelor și în secretizarea informațiilor privind „problemele alimentare”, privind represiunile staliniste în masă îndreptate împotriva țăranilor și intelectualității, cu privire la rezistența țăranilor în perioada 1928-1929 și la represiunile din 1929-1930. Credem că în acest capitol ar fi binevenită și analiza altei lucrări a lui V. Danilov, L. Viola, N. Ivnickii, D. Kozlov (eds.), *The War Against the Peasantry, 1927-1930. The Tragedy of the Soviet Countryside*.

În acest capitol autorul a analizat lucrările apărute relativ recent în Rusia și în Ucraina, mai puțin accesibile pentru cei interesați din spațiul românesc (p. 201). În acest sens, o lucrare de referință este *Tragedia sovetskoj derevni: kolektivizacija i raskulačivanie. 1927-1939 (Foametea din anii 1932-1933 – tragedia statului rus)* pe care autorul o trece în revistă, scrisă de renumitul specialist Victor Kondrašin⁵, în care se face o analiză complexă a evenimentelor care au afectat țăranimea în perioada cercetată, argumentând ideea caracterului organizat al foametei. În acest context, considerăm că merită analizată și o altă lucrare a lui V. Kondrašin *Sovremennaja rossisko-ukrainskaja istoriografija goloda 1932-1933 godov v SSSR*, care la rândul său este bine documentată, precum și lucrarea lui C. Esinkov, *Rossiskaja derevnja v gody NEPa: k voprosu ob al'ternativah stalinskoj kolektivizacii*.

Unul dintre cei mai cunoscuți specialiști în istoria țăranimii din anii '30 și supraviețuitor al foametei este N. A. Ivnickij, care în lucrarea sa *Golod 1932-1933 godov v SSSR: Ukraina, Kazahstan, Severnyi Kavkaz, Povolze, Central'no-Černozemnaja Oblast', Zapadnaja Sibir', Ural (Foametea din anii 1932-1933 din URSS)*⁶, estimează totalul pierderilor umane provocate de foamete. V. Guzun

² E. Osokina, *Our Deily Bread. Socialist Distribution and the Art of Survival in Stalin's Russia, 1927-1941*, NY., London, 2001.

³ Sh. Fitzpatrick, *Stalin's peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, NY., 1994.

⁴ В. Данилов, Р. Маннинг, Л. Виола, *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы, 1927-1939*. Vol. 1-5, Moscova, 2000-2006.

⁵ В. Кондрашин, *Голод 1932-1933 годов: Трагедия российской деревни*, Moscova, 2008.

⁶ Н. А. Ивницкий, *Голод 1932-1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал*, Moscova, 2009.

desprinde din această lucrare detalii interesante referitoare la excesele în colectările de cereale din RASSM (p. 147-148). O altă contribuție importantă este a întregului colectiv de autori în frunte cu A. K. Sokolov, *GULAG: ekonomika prinuditel'nogo truda (GULAG – economia muncii forțate)*⁷, care au cercetat mecanismul, structura și evoluția economiei de lagăr în anii '30-'50, ajungând la concluzia că statul sovietic era aproape la același nivel cu Gulag-ul după gradul de aplicare a forței de muncă, iar după consecințe și numărul victimelor l-a depășit (p. 189).

V. Guzun atrage atenția și asupra lucrării lui S. Krasilnikov, *Serp i Moloh. Krest'janskaja ssylka v Zapagnoi Sibiri v 1930-e gody*, relevantă pentru tema cercetată, în care se analizează procesul de deportare a țăranilor în Siberia, în anii '30, considerând ca și majoritatea experților că anul 1933 a fost ultimul în care țăranii au fost deportați în masă. V. Guzun împărtășește opinia lui S. Krasilnikov referitoare la termenul „deșțărănire”, care este mai relevant decât „dekulacizare” sau „lichidare a kulacilor”, pentru că ultimii caracterizează doar o etapă a procesului de nimicire a țăranilor. Iar pentru caracterizarea perioadei 1929-1930 poate fi utilizat termenul de *cvasi-război civil*, pentru că atunci se atestă elemente specifice luptei armate (p. 191).

În capitolul al patrulea autorul dezbată *Starea de plâns a Rusiei*, din perspectiva documentelor diplomatice românești, afirmând că în arhivele MAE există un număr semnificativ de dosare referitoare la situația internă din URSS, care ar putea fi valorificate. Un interes aparte, conform surselor diplomatice românești, îl prezintă mărturiile refugiaților de peste Nistru, care reușeau să se salveze pe teritoriul României sau ale celor care s-au adăpostit în Polonia.

Cel de-al cincilea capitol, *Chemarea patriei sovietice*, se referă la unele aspecte din viața socială și economică înregistrate în Basarabia și Nordul Bucovinei în primele luni de ocupație sovietică, reflectate în materialele din Arhiva Consiliului Național de Studierea Arhivelor Securității, oferindu-ne detalii importante.

Totodată, trebuie menționat faptul că lucrarea conține și unele inexactități și erori care pot fi ușor corectate. De exemplu, numele lui E. Negru este greșit în p. 44, 45, 48, 350, a lui D. Dobrinu în p. 355, a lui V. Stati în p. 46. Considerăm că ar fi corect de transliterat numele autorilor străini citați de V. Guzun sau de dat în original, de exemplu, numele lui N. A. Ivnickij la autor este scris ca Ivnițkii (p. 144) și, respectiv, în aceeași manieră este trecut în bibliografia și în titlul lucrării. De asemenea, considerăm că în privința unor lucrări merită indicat și versiunile lor în alte limbi, cum este cazul lucrărilor lui A. Pop, I. Bolovan (p. 355), E. Osokina (p. 105), I. Scurtu (p. 204) ș. a. Sunt prezente în text și unele greșeli tehnice, iar unele surse electronice au adrese incorecte, de exemplu, Declarația Dumei de Stat a Federației Ruse din 2 aprilie 2008 (p. 347), Rezoluția APCE nr. 1723 din 2010 (p. 348), Raportul CAP al APCE din 1 martie 2010 (p. 348).

⁷ A. K. Sokolov, O. B. Хлевнюк, С. Эртц, Л. И. Бородин, Дж. Хайнц, К. Джойс, Д. Норландер, А. Б. Суслов, С. А. Красильников, *ГУЛАГ: экономика принудительного труда*, Москва, 2008.

Considerăm, în concluzie, că volumul semnat de Vadim Guzun aduce mai multă lumină asupra esenței regimului totalitar sovietic și asupra dramei populației rurale sacrificate din stânga Nistrului, ajutându-ne să percepem în profunzime ansamblul mecanismelor de funcționare a sistemului represiv și a practicilor inumane ale acestuia.

*Lilia Crudu**

* **Lilia Crudu**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN ANUL 1859 ȘI DESTINUL BASARABIEI”

Problema românească după terminarea Războiului Crimeii, încheiat cu „sanționarea” politicii de expansiune a Rusiei, a făcut ca aceasta să-și facă loc în combinațiile politice europene și să devină o chestiune dezbătută intens de diplomația europeană. Nu trebuie scoasă din calcul contribuția emigrației române, care a depus eforturi considerabile pentru susținerea cauzei românești peste hotare, care prin multitudinea de memorii adresate diplomației europene, a făcut ca aceasta să devină una de interes european. Unirea celor două principate la 1859 a reprezentat un moment important pentru istoria românilor, iar noul stat se afirma în sud-estul Europei ca o barieră în calea expansionismului rusesc.

Astăzi, la scurgerea a peste un secol și jumătate de la acest eveniment important, care a avut consecințe și pentru Basarabia, când cele 3 județe din sud trec în componența Moldovei, tematica unității naționale române actuală, suscitând interesul istoricilor de pe ambele maluri ale Prutului. Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, în colaborare cu Asociația Istoricilor din Republica Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat, Facultatea de Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice „Ion Creangă” din Chișinău, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” filiala Chișinău, a organizat, la 24 ianuarie 2014 conferința științifică cu titlul: „Unirea Principatelor Române în anul 1859 și destinul Basarabiei” cu ocazia împlinirii a 155 de ani de la unirea Principatelor sub sceptrul Alexandru Ioan Cuza. Pentru istoricii basarabeni prezintă interes și problema Basarabiei, deoarece a fost intens dezbătută în cadrul diplomației europene, fiind transformată într-o monedă de schimb pentru marile puteri europene, care își urmăreau propriile interese în această zonă. Nu trebuie de uitat că delimitarea noii granițe, conform tratatului de la Paris din 30 martie 1856, a fost o procedură dificilă, ducându-se o luptă intensă pentru respectarea acestui tratat. Istoricii, dar și filologii participanți la această manifestare științifică au dezbătut momentul 1859, dar și problema Basarabiei, care s-a aflat în centrul atenției. Profesorul Nicolae Ciubotaru de la „Universitatea Pedagogică Ion Creangă” din Chișinău s-a referit în particular la anul 1859, moment de turnură pentru istoria românilor, care au pus puterile europene în fața faptului împlinit prin numirea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al ambelor principate danubiene, acestea fiind nevoite să recunoască

această alegerea poporului român, deși aceasta era împotriva literei și spiritului Convenției din 1858. Istoricul Gheorghe Negru a ținut o comunicare interesantă despre „Unirea de la 1859 și teama de românism a demnitarilor Imperiului Rus”, scoțând în evidență faptul că unirea principatelor era văzută ca un real pericol pentru Imperiul Rus, care avea temerea intensificării mișcării naționale din provincia anexată la 1812, din trupul Moldovei. Demnitarii ruși sesizau pericolul „românesc” de aceea au adoptat o poziție de susținere a unirii Principatelor, pentru a reuși să nu fie izolată pe plan diplomatic. Dinu Poștarencu a vorbit despre „știința de carte în Basarabia la sfârșitul sec. XIX- începutul sec. XX”, iar Valentin Tomuleț despre „particularitățile constituirii burgheziei comerciale naționale din Basarabia (1812-1861)”, moment cuprins între anexarea Basarabiei la Imperiul Rus și începutul unei perioade de reforme interioare atât de necesare Imperiului Rus, care pierduse Războiul Crimeii și trebuia să se refacă în interior. Profesorul Alexandru Moșanu, membru de onoare al Academiei Române, a prezentat comunicarea „Unirea Principatelor Române în viziunea istoricilor din Republica Moldova”, iar Gheorghe Palade „Propaganda Unirii de la 1859 de către învățătorii basarabeni din perioada interbelică”. Academicianul Mihai Cimpoi a prezentat comunicarea „Eminescu și problema Unirii Principatelor Române”, subliniind rolul de gazetar al „poetului nepereche”, cel care a scris în paginile ziarului „Timpul” numeroase articole despre Basarabia, provincia răpită în mod abuziv de către Imperiul Rus. Mihai Eminescu s-a dovedit a fi un adevărat român, susținând cauza Basarabiei.

*Eugen-Tudor Sclifos**

* **Eugen-Tudor Sclifos**, cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie al AȘM.

COMEMORAREA A 25 DE ANI DE LA RETRAGEREA TRUPELOR SOVIETICE DIN AFGANISTAN

Sala Mare a Centrului de Cultură și Istorie Militară din Chișinău a găzduit în data de 25 februarie 2014 conferința științifică cu genericul „25 de ani de la retragerea trupelor sovietice din Afganistan”.

Conferința a fost organizată de Institutul de Istorie al AȘM, în colaborare cu Centrul de Cultură și Istorie Militară al Ministerului Apărării al Republicii Moldova, în conformitate cu Hotărârea Parlamentului privind declararea lunii februarie 2014 drept „Luna veteranilor războiului din Afganistan”.

În cadrul conferinței au rostit mesaje de salut Ministrul Apărării al Republicii Moldova, Vitalie Marinuța, dr. hab. prof. univ., academician-coordonator al Secției Științe Umanistice și Arte a AȘM, Aurelian Dănilă, precum și dr. conf. univ. Igor Șarov, Viceministru al Culturii.

La conferință au participat cercetători științifici, militari, profesori și studenți, precum și veterani ai războiului din Afganistan.

Raportori principali la simpozion au fost dr. Ion Xenofontov, secretarul științific al Institutului de Studii Enciclopedice al AȘM, și Ion Coropceanu, consilier principal de Stat al Primului Ministru, general de divizie, care au prezentat „Imaginea adversarului în războiul din Afganistan (1979-1989) în percepția participanților din RSS Moldovenească”, și respectiv, „Efortul militarilor, veterani ai Războiului din Afganistan, pentru consolidarea încrederii și a păcii”.

Pentru comemorarea celor 25 de ani de la războiul din Afganistan, ecoul căruia, conform spuselor veteranilor, „niciodată nu trece ușor”, au fost expuse public imagini de epocă, au fost prezentate comunicări ale cercetătorilor științifici, precum și au fost ascultate evocări ale participanților la luptele de atunci.

Evghenii Svetlicinii, locotenent-colonel (r), fost ofițer în cadrul contingentului militar sovietic, și Mihail Carp, plutonier-agirotant, veteran al Armatei Naționale a Republicii Moldova, au fost cei care au făcut unele confesiuni despre războiul din Afganistan, ținând să menționeze că acest război rămîne încă a fi viu, nu doar din cauza traumelor adînci și cicatricilor care încă nu s-au vindecat, ci și prin prezența în aceste clipe a celor ce au luptat cu arma în mîină pe câmpul de luptă.

Alături de veteranii războiului, Sergiu Cataraga, lector universitar, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, a prezentat comunicarea „1929: prima aventură militară sovietică în Afganistan”, Mariana Bagrin, conf. univ. dr. la Institutul de Istorie al AȘM, a conferit despre „Intervenția sovietică din Afganistan (1979-1989): ultimul război al unei superputeri”, iar Sergiu Mun-

teanu, cercetător științific la Centrul de Cultură și Istorie Militară a vorbit despre „Trupele speciale sovietice și americane în războiul din Afganistan. Strategii și tactici noi de război”.

Directorul Institutului de Istorie al AȘM, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, și directorul Centrului de Cultură și Istorie Militară a Ministerului Apărării al Republicii Moldova, dr. colonel Vitalie Ciobanu, au fost cei care au moderat desfășurarea conferinței, subliniind necesitatea extragerii unor învățăminte din lecțiile istoriei și dorindu-le tuturor celor care și-au pus viața în pericol pe câmpul de luptă, multă sănătate, tărie de caracter și puterea necesară pentru a cultiva noilor generații spiritul patriotic și respectul față de demnitatea umană.

Războiul din Afganistan a durat 10 ani (29 decembrie 1979 – 15 februarie 1989). Forțele afgane implicate au fost Partidul Popular Democrat din Afganistan, de orientare marxistă, susținut de către forțele sovietice, care au luptat contra rebelilor islamiști. Rebelii au fost susținuți de mai multe țări, printre care și Statele Unite ale Americii, Arabia Saudită, Pakistan și alte state musulmane, în contextul politic Internațional al Războiului Rece.

Din 1989, în fiecare an, Republica Moldova comemorează, la 15 februarie, militarii căzuți în războiul din Afganistan. Conform datelor statistice, numărul total al soldaților moldoveni a constituit 12.500, dintre care 301 au fost uciși, iar 700 dintre ei au rămas cu dezabilități. În 2014 se împlinesc 25 de ani de la retragerea din Afganistan a trupelor fostei Armate Sovietice.

În cadrul aceluiași eveniment au avut loc o serie de prezentări de carte și reviste.

*Mariana Țibulac**

* **Mariana Țibulac**, doctor în istorie, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA LA 27 MARTIE 1918”

A devenit deja o tradiție ca ziua de **27 martie** a fiecărui an să demareze cu diferite evenimente culturale, științifice sau artistice, marcându-se astfel ziua Unirii Basarabiei cu Țara Românească.

La 27 martie 2014 s-au împlinit 96 de ani de la Actul Unirii, votat de Sfatul Țării la 27 martie 1918. „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de Neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu Mama sa România. Trăiască Unirea Basarabiei cu România, de-a pururi și pentru totdeauna!”, aceasta este chintesența Declarației de Unire a Basarabiei cu România, semnată de președintele Sfatului Țării, Ion Incuț, și de vice-președintele acestuia, Pan Halippa.

Cu acest prilej, Sala de Festivități a Centrului de Cultură și Istorie Militară, din mun. Chișinău (str. Tighina, 47) a găzduit în data de 27 martie 2014, Conferința Științifică consacrată împlinirii a 96 de ani de la Unire, cu genericul ”Unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918”.

Organizatori ai evenimentului au fost: Institutul de Istorie al AȘM, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Filiala Iași a Academiei Române, Facultatea de Istorie și Filosofie a USM, UPS „Ion Creangă” din Chișinău, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău și Centrul de Cultură și Istorie Militară.

Conferința a fost deschisă prin mesajul de salut al lui Valeriu MATEI, directorul Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, membru de onoare al Academiei Române și prin cuvântul dr. Gheorghe COJOCARU, directorul Institutului de Istorie al AȘM, care au felicitat, totodată, publicul prezent cu ocazia celor 96 de ani împliniți de la Unirea din 1918, dorindu-le tuturor puterea de a coaliza eforturile colective pentru a reuși integrarea în rândul popoarelor europene.

„Ziua de 27 martie 1918 a reprezentat revenirea întregii societăți basarabene la normalitate, după 106 ani de asuprire și oprinare națională, socială și spirituală, de către regimul țarist autoritar”, a susținut Valeriu Matei.

Invitați la conferință au fost reprezentanții Primăriei mun. Chișinău, prof. univ. dr. hab. Alexandru MOȘANU, membru de onoare al Academiei Române, scriitori, istorici, militari, profesori și studenți.

Cei prezenți la conferință au prezentat un șir de comunicări, între care:

*Prof. univ. dr. Dumitru VITCU, Universitatea „A.I. Cuza”, Iași, **Sudul Basarabiei – nod gordian al relațiilor ruso-române în anii 1877-1878;***

*Conf. univ. dr. Gheorghe NEGRU, Institutul de Istorie al AȘM, **Mișcarea națională din Basarabia în sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Etape și tipuri de naționalism;***

*Prof. univ. dr. Ion AGRIGOROIAEI, Universitatea „A.I. Cuza”, Iași, **Unirea Basarabiei cu România, din perspectiva europeană;***

*Dr. Radu Stefan VERGATTI, Scoala Doctorala din cadrul Universitatii „Valahia”, Tirgoviste, Romania, **Problema Basarabiei și Tratatul secret sovieto-japonez din 25 ianuarie 1925;***

*Dr. Ion COSTANTIN, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului – Academia Română, **Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul războiului rece;***

*Conf. univ. dr. Nicolae CIBOTARU, UPS „Ion Creangă”, **Mișcarea pentru unirea Basarabiei cu România în 1917-1918;***

Cerc. științ. Ion NEGREI, Institutul de Istorie al AȘM,

Vasile Stroiescu și realizarea idealului de unire a Basarabiei cu România

*Conf. univ. dr. Gheorghe PALADE, USM, **Gheorghe Năstase – reprezentant al generației Unirii de la 1918;***

Conf. univ. dr. Elena NEGRU, Institutul de Istorie al AȘM,

Duelul istoriografic româno-sovietic privind unirea Basarabiei cu România în 1918.

La sfârșitul conferinței au fost lansate mai multe lucrări recent apărute și anume:

Valeriu POPOVȘCHI (in memoriam), *Biroul de organizare a Satului Țării* (27 octombrie – 21 noiembrie 1917). Studiu și documente. Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Chișinău, Pontos, 2014, 224 p. (lucrare prezentată de istoricul Ion NEGREI);

Ion CONSTANTIN, Ion NEGREI, Pantelimon Halippa. Apostol al Basarabiei: Studii. Documente. Materiale, Chișinău, 2013, 753 p. (Carte prezentată de dr. Maria DANILOV);

Dumitru Th. PÂRVU, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaționale*. (Contribuții la cunoașterea raporturilor diplomatice româno-ruse). Studiu introductiv, note și indice de nume de Ion Constantin, București, Editura Bibliotecii Metropolitane București, 2013, 431 p. (lucrare prezentată de dr. Ion CONSTANTIN, România).

Vorbitorii la conferință au subliniat că Unirea Basarabiei cu România a fost primită cu entuziasm și satisfacție de românii de pretutindeni și a stimulat lupta de eliberare a românilor aflați sub stăpânire străină.

Mariana Țîbulac

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

– **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

– **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

– **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

– **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

– **Data prezentării articolului.**

– **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md, Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022